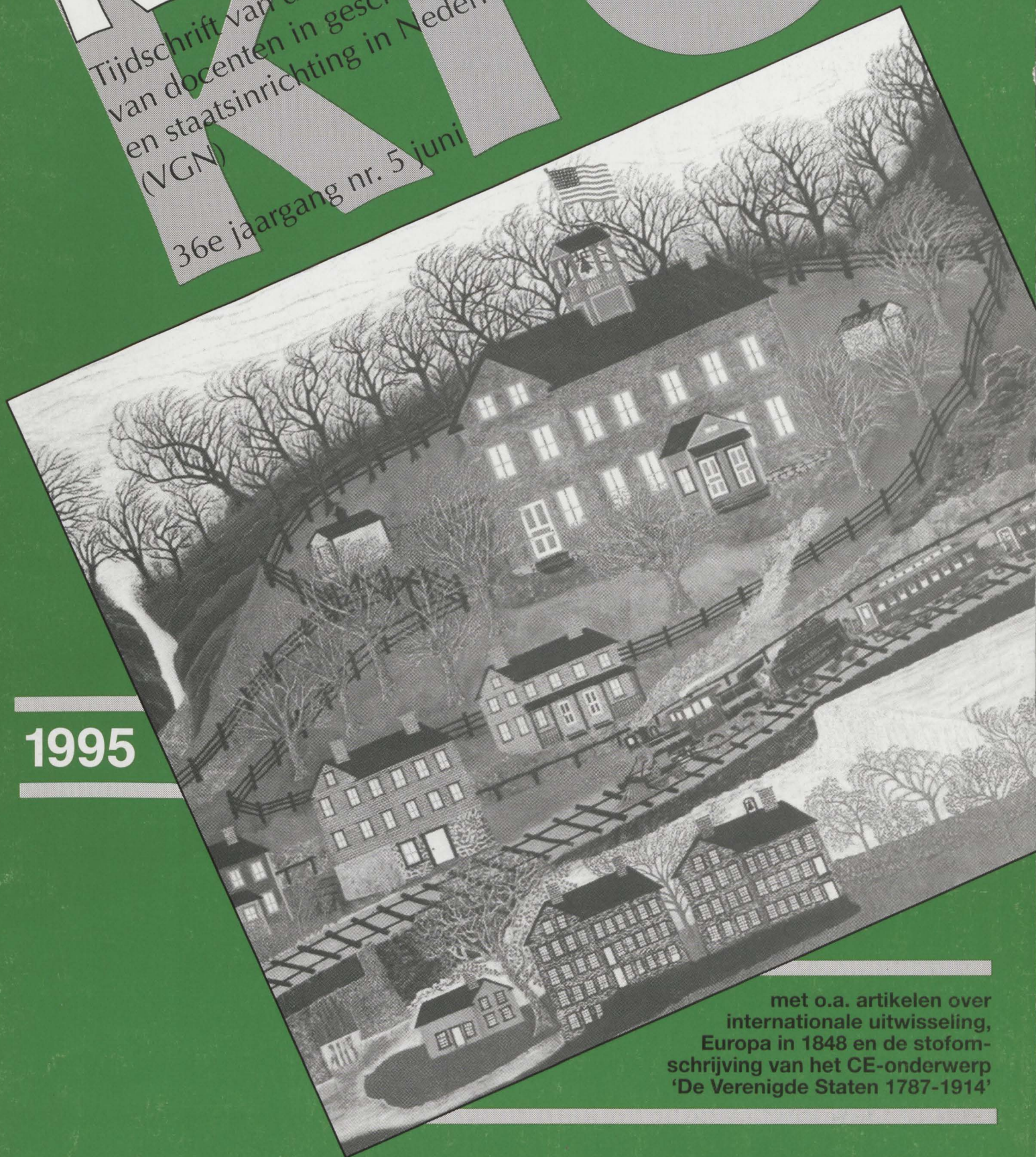

kleio

Tijdschrift van de vereniging
van docenten in geschiedenis
en staatsinrichting in Nederland
(VGN)

36e jaargang nr. 5 juni

1995

met o.a. artikelen over
internationale uitwisseling,
Europa in 1848 en de stofom-
schrijving van het CE-onderwerp
'De Verenigde Staten 1787-1914'

Vereniging van docenten in geschiedenis en
staatinrichting in Nederland

Algemeen Bestuur

Mw. H. Budé-Janssens,
voorzitter (externe en
buitenlandse contacten,
Platform VVVO,
CITO/CEVO, intercommis-
sie, werkgroep Suriname,
publiciteit), Patrijslaan 12a,
2261 ED Leidschendam.
Tel. 070-32 77 923.
Fax. 070-3201298

Mw. M.E. Hielkema
vice-voorzitter (bavo,
internationalisering, contac-
ten met historische vereni-
gingen), Titiaanstraat 34,
1077 RJ Amsterdam.
Tel. 020-66 44 060.

L.M.I.V. Nolet, 1e secretaris
(externe correspondentie,
didacticiteiten, leraren-
opleidingen, nascholing),
Reestraat 32,
6531 JM Nijmegen.
Tel. (privé) 080-55 07 49,
(werk) 080-45 98 27.

Mw. E. Marrenga 2e secreta-
ris (interne correspondentie,
vrouwengeschiedenis),
Lange Leidsedwardsstraat

2121, 1017 NR Amsterdam.
Tel. 020-27 71 26.

J. Schopman, penningmees-
ter (financiën, ledenwerving,
OAC, contacten Kleio,
Tweede Fase),
Jozef Israëlsstraat 58,
6521 MZ Nijmegen.
Tel. 080-22 47 69.

H. Kurstjens (vbo/mavo,
cie Van Veen),
Nijenkamp 13,
6651 HG Druten.
Tel. (privé) 08870-13 119,
(werk) 085-52 13 20.

Mw. J.M.L. van Bekkum
(volwasseneneducatie,
beroepsonderwijs),
Molvense erven 102,
5672 HN Nuenen.
Tel. 040-834364.

H. Buskop (havo, vwo,
pabo, Cliomatica),
Sportlaan 370,
2566 LP Den Haag.
Tel. 070-3648946.

VGN-giro: 128701 t.n.v.
Penningmeester VGN,
Den Haag.

U kunt zich opgeven als lid
van de VGN bij de adminis-
tratie Vreeswijkstraat 329,
2546 AK Den Haag. Wilt u
daarbij aangeven tot welke
categorie van leraren u
behoort en op welk schooltype
u werkzaam bent.

Voor 1995 bedragen de
contributies:

1. Bij bezoldiging tot en met
HOS-schaal 10 f 90,-
2. Bij bezoldiging vanaf
HOS-schaal 11 f 105,-
3. Buitengewone leden (zij die
niet meer in het onderwijs
werkzaam zijn of zich nog
bekwamen voor het
leraarschap): f 75,-
4. Partnerlidmaatschap f 130,-

Leden die minder dan 16 uur
per week les geven kunnen in
aanmerking komen voor een
korting. Hiertoe moet u
jaarlijks voor 1 december een
verzoek indienen bij de
penningmeester met vermeld-
ing van het aantal lessen, de
school en de categorie
waartoe u behoort.

kleio

Het blad van de VGN, verschijnt tien maal
per jaar, incidenteel met katern voor leerlingen

Redactie

W.G.J. Rongen, voorzitter,
Antillen 4, 3524 EZ Utrecht.
Tel. 030-892580.

R.P. Slotboom, secretaris,
Walcheren 137, 3524 ZS
Utrecht. Tel. 030-895982.
B. Engbers, Klaverstraat 12,
3572 VD Utrecht.
Tel. 030-713329.

I.D. Verkuil, Eemnesserweg
35, 1221 CS Hilversum.
Tel. 035-857499.

J.L.G. van Oudheusden,
Massenetstraat 21, 5144 WP
Waalwijk. Tel. 04160-37430.
H.S.J. Jansen, Hatertseweg
463, 6533 GH Nijmegen.
Tel. 080-553484.

Mw. C. van Boxtel, Evieveld 6,
5422 AK Gemert.
Tel. 04923-61136.

ISSN 0165-6449

Alle leden van de VGN
hebben een abonnement op
Kleio.
Niet-leden kunnen zich
abonneren, maar reglementair
komen alleen diegenen in
aanmerking voor een abonne-
ment zonder lidmaatschap, die
niet werkzaam zijn als docent.
Over uitzonderingen beslist
het bestuur.

Voor 1995 kost een
abonnement:
Binnenland f 90,-
Buitenland, f 120,-
binnen Europa f 120,-
Buitenland, buiten
Europa (luchtpost) f 130,-
Losse nummers f 9,50

Informatie over het
leerlingenmateriaal in de serie
Kleio-Didactica en andere
uitgaven van de VGN vindt u
regelmatig in Kleio.
U kunt bestellen door het

betreffende bedrag over te
maken op Postbanknummer
12 87 01 t.n.v. Penningmeester
VGN te Den Haag.
Wilt u op het girobiljet
aangeven om welke nummers
het gaat.

In Kleio kan geadverteerd
worden.
Prijzen:
1 pagina f 410,-
1/2 pagina f 325,-
1/4 pagina f 225,-
Voor informatie over andere
formaten en inleverdata van
de opnamemodellen kunt u
zich wenden tot de eindredac-
teur.

Eindredactie:
Mw. T. Bogaerts-Stoopman,
●mloop-West 9,
3402 XM IJsselstein.
Tel. 03408 - 83576
Fax 03408 - 88459

VAN DE REDACTIE

Al is het nog maar kort geleden dat we
volop bezig waren met de correctie
van het eindexamen, toch worden we
in dit nummer van KLEIO alweer ge-
confronteerd met het nieuwe onder-
werp van volgend jaar.

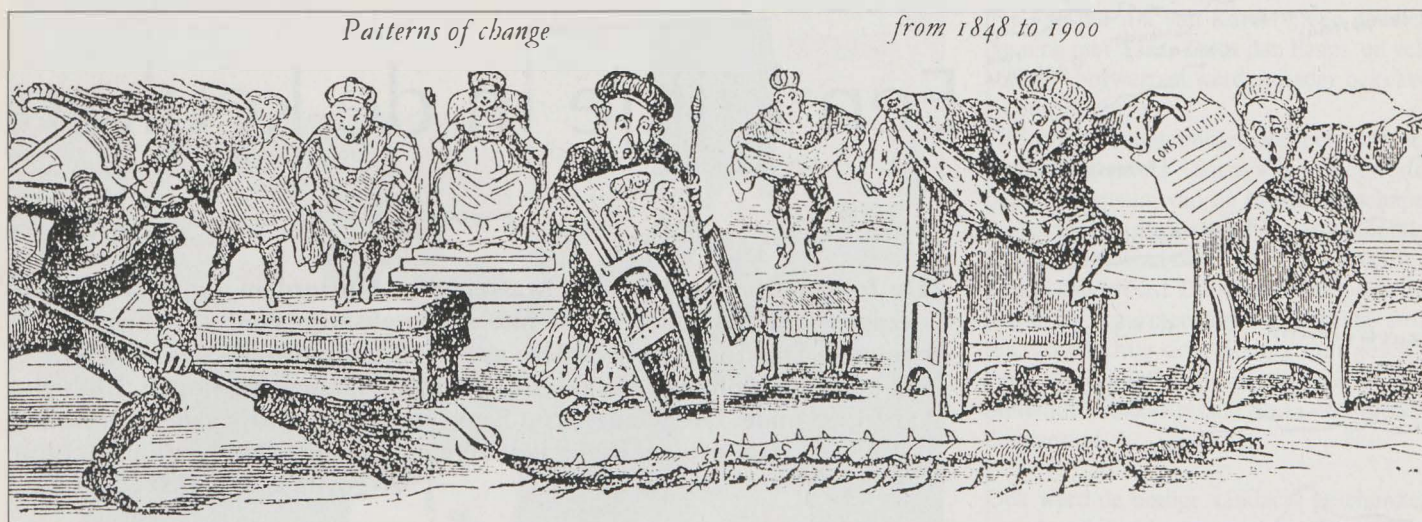
Eén reactie op het laatste examen, en
dan met name op het gebruik van
bronnen daarin, van Ronald van Kes-
teren, kwam al binnen. Waarschijnlijk
volgen er binnenkort meer. Maar mis-
schien ook niet, want, zo constateert
de 1e secretaris van het VGN-bestuur
in zijn bestuursbericht in de Kleiokrant:
'Tegenwoordig worden er goede exa-
mens gemaakt. ...in het algemeen
wordt niet meer fundamenteel
geprotesteerd'.

Zijn we allemaal zo vreselijk tevreden?
Aan het nieuwe onderwerp 'De
Verenigde Staten 1787-1914:
samenleving op de rails' zullen we in
november a.s. een speciaal nummer
met een bronnenkatern wijden.

Het artikel over het geschiedenis-
onderwijs in Rusland een paar nummers
terug was voor het Historisch Nieuws-
blad aanleiding op te merken dat
KLEIO een historisch tijdschrift is dat -
in tegenstelling tot gevestigde namen
als TvG en BMGN - af en toe nog eens
prettig verrast. Dat compliment nemen
we natuurlijk gaarne in ontvangst.
Nog meer zijn we geïnteresseerd in
reacties van onze lezers. Dit geldt niet
alleen voor reacties naar aanleiding
van artikelen. Bijdragen of ideeën voor
bijvoorbeeld de rubrieken
'Ideeetje misschien ...?' en
'Kleioskoop' zijn altijd welkom.
Schroom dus niet, wij wachten in
spanning af.

Wim Rongen

In dit nummer

Op de omslag: schilderij van de volksschilder Joseph Pickett, 'Manchester Valley', circa 1900 (The Museum of Modern Art, New York - schenking van Abby Aldrich Rockefeller).

4 let Attema - 'Een kijkje in de keuken'.

Europese uitwisseling met Spanje

De Joke Smit School voor Volwassenen in Amsterdam onderhoudt in het kader van de internationalisering contacten met enkele scholen in Spanje. Al een paar keer bezochten Amsterdamse leraren en leerlingen Spanje en kwamen Spaanse collega's naar Nederland. Docente let Attema vertelt hoe goed dit bevalt.

10 Jan van Oudheusden - Het lentetij der volkeren

De negentiende eeuw is de tijd van de 'ismen'. Het geschiedenisonderwijs gaat voornamelijk in op politieke stromingen. Hoe breng je die tijd wat meer tot leven voor de leerlingen?

Kleio-redacteur Jan van Oudheusden vertelt aan de hand van dia's een gloedvol verhaal.

19 Frits Slicht - Kleioskoop

Besproken wordt de film *Hibiscus* van Xie Jin, gebaseerd op het boek *Het dorp Hibiscus* door Gu Hua.

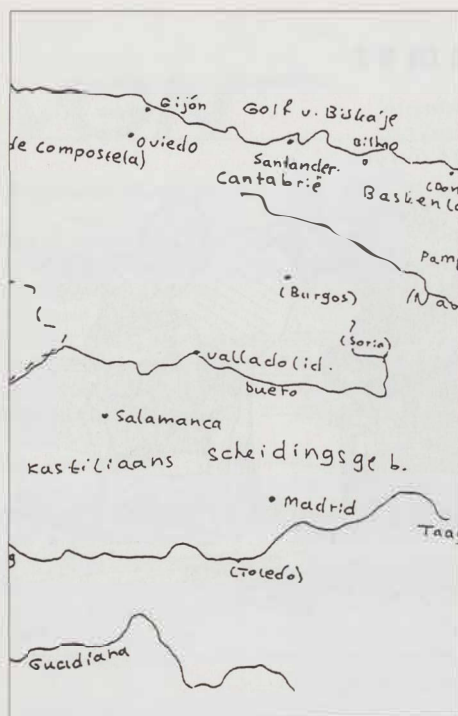
En verder:

21 In 't kort en recensies

26 Kleiokrant

Het gekleurde katern in dit nummer bevat de stofomschrijving Vbo/Mavo en Havo/Vwo van het CE-onderwerp voor 1996 en 1997
'De Verenigde staten 1787-1914: samenleving op de rails'

Wilt u artikelen voor Kleio toesturen aan de secretaris van de redactie. Berichten voor de Kleiokrant, aktualiteiten, mededelingen van commissies, aankondigingen en brieven kunnen rechtstreeks naar de eindredacteur.

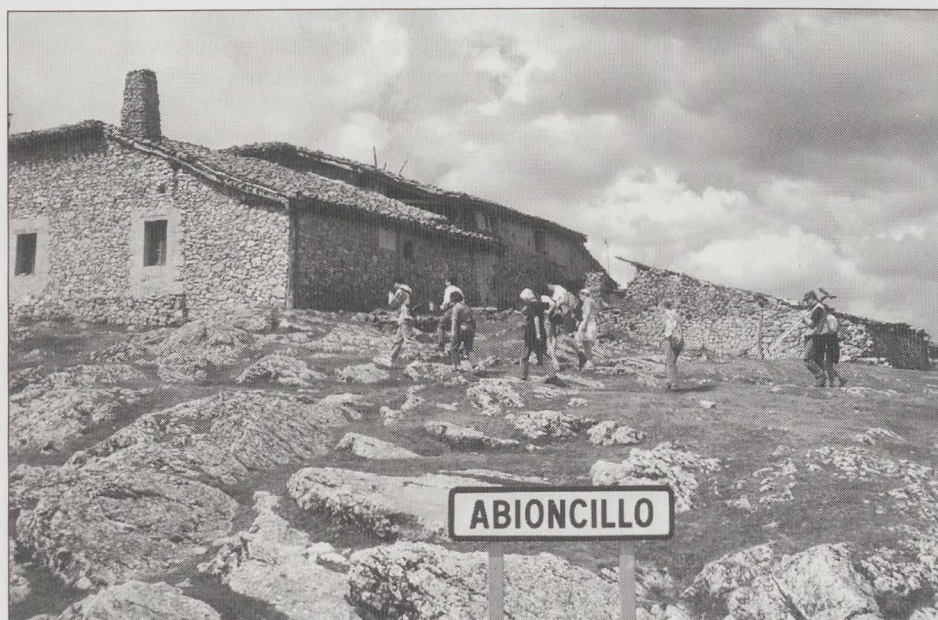

Een kijkje in de keuken

Iet Attema

De Joke Smit School voor Volwassenen in Amsterdam onderhoudt sinds enige tijd in het kader van de internationalisering contacten met enkele scholen in Spanje. Het bijzondere aan het Spanje-project van de school is het multidisciplinaire karakter. De vakken Spaans, Economie, Biologie, Aardrijkskunde, Geschiedenis en Kunstgeschiedenis zijn erbij betrokken. Het project is nog niet afgelopen, maar men heeft al heel wat goede ervaringen opgedaan.

In dit artikel vertelt docente geschiedenis Iet Attema over de wederzijdse uitwisselingen tot nu toe.

Leerlingen van de Joke Smit School komen na een excursie terug bij het onderwijscentrum 'Del Río' in Abioncillo.

nen en hun geschiedenis. We hoorden onder meer in het nabije zevenbomenbos dat daar in de 16e eeuw hout gekapt werd voor de bouw van de schepen van de Armada en dat een forel uit de rivier de Abion een lekkernij was op de dis van Filips II. Ruiters werden er speciaal op uitgestuurd om deze vis zo vers mogelijk in het Escorial te brengen.

De stad Soria ligt aan de rivier de Duero. Deze streek was in de middeleeuwen heel lang het grensgebied tussen het Moorse Spanje en de Christelijke rijkjes in het Noorden. Overal zijn nog herinneringen aan die periode. Vlak bij Abioncillo ligt het stadje Catalañazor. De naam is van oorsprong Arabisch: Kalat al-Nasur. Dat betekent kasteel van de adelaars: eens was het een Moors fort. Volgens een legende zou hier de bekende Moorse veldheer, Almanzor de slag tegen de christelijke legers verloren hebben: *'En Calatañazor, Almanzor perdió su tambor'*. Kinderen in het Spaanse basisonderwijs leerden dit gezegde, zoals velen van ons vertrouwd zijn met 1 april, Alva en zijn bril.

Met de school voor volwassenen in de stad Soria, het Centro de Adultos werden tijdens deze reizen vakinhoudelijke en vriendschappelijke contacten gelegd: docenten wisselden ervaringen uit, leerlingen namen deel aan lessen, we aten samen, leerlingen werden rondgeleid door leerlingen en er werd over een aantal thema's gediscussieerd zoals 'de multiculturele samenleving toen en nu'.

Twee keer hebben leerlingen en docenten van onze school een reis naar Soria gemaakt met als thema: "Waar begint Afrika?"

Een groot deel van het programma in Spanje werd begeleid door docenten van het onderwijscentrum Del Río in Abioncillo, een klein bergdorpje in de provincie Soria. Soria is het dunst bevolkte deel van Spanje. Het is een gebied waar de geschiedenis sporen heeft achtergelaten van onder meer Iberiërs, Kelten, Romeinen, Arabieren en Christenen. Wandelend over de hoogvlakte kregen we lessen over de natuur, de mensen die er wo-

kleio

nummer 5/95
pagina's 4 en 5

Leerlingen van het Centro de Adultos uit Soria en van de Joke Smit School praten met elkaar over de historische banden tussen Spanje en Nederland

Sorianen in Amsterdam

In juni 1994 kwam onze zusterschool voor een tegenbezoek naar Amsterdam. Omdat we elkaar al wat beter kenden was er van te voren uitgebreid overleg over de invulling van het programma geweest. Als één van de thema's in de discussiegroepen tussen leerlingen uit beide landen waren de historische banden tussen Nederland en Spanje gekozen.

Het thema leverde felle discussies op. Het ging niet zozeer om de Opstand zelf, maar om de rol van Karel V en Filips II. De Spanjaarden blijken meer geleden te hebben onder deze twee koningen, dan wij dachten. Vooral onder Karel V, die in Gent was opgegroeid. Hij werd als een vreemdeling gezien, had geen enkele binding met Castilië en omringde zich met op eigen voordeel beluste, gehate Vlamingen. Bovendien sprak Karel geen Castiliaans. Nog erger was dat hij de politieke structuur van Castilië, die gebaseerd was op de constitutionele rechten van de steden, vernietigde. De Castiliaanse steden kwamen in 1521 in opstand tegen Karel V, maar werden verslagen.

'Sinds die tijd is onze streek steeds armer geworden. We moesten meer belasting betalen', aldus één van de leerlingen.

De Sorianen hadden zich met hun geschiedenisdocente Alicia Casado goed voorbereid op het thema, maar ze vertelden eerlijk dat de Tachtigjarige Oorlog slechts een

onbelangrijk hoofdstuk in de geschiedenisboeken is.

'Ze kennen Balthazar Gerards niet eens' verzuchtte een Nederlandse leerling.

Leerlingen van de Joke Smit School vertellen de Sorianen gedetailleerd over deze oorlog *'waarin wij ons vrij gevochten hebben'*. Allen, Spanjaarden en Nederlanders, waren het erover eens dat het geen oorlog was tussen gewone mensen. Er speelden andere belangen.

De secties Spaans, Tekenen/Kunstgeschiedenis en Geschiedenis en Staatsinrichting hadden, aansluitend bij deze discussie, een excursie naar het Rijksmuseum voorbereid.

Op de historische afdeling werd stilgestaan bij de tijd van de Opstand. Diverse schilderijen, waaronder de troonsafstand en verdeling van het rijk van Karel V, een geuzenpenning met *'Liver Turcx dan Paaps'* en vele andere voorwerpen werden nader bekeken en besproken.

Eén van de hoogtepunten was het schilderij de *'Staalmeesters'*. Soria was in het verleden het centrum van de Mesta, de schapefokkersbond, die de wolhandel beheerste. Spaanse wol werd onder meer naar Amsterdam geëxporteerd. Dit schilderij van de Amsterdamse keurmeesters van lakense stoffen, zo prachtig door Rembrandt geschilderd, werd door beide partijen als de verbindende schakel tussen Soria en Amsterdam gezien.

Ook werd de nodige aandacht geschonken aan de rol van het water hier en in Soria. Ons waterrijke gebied met dijken en dammen contrasteert natuurlijk erg met Soria. In grote delen van deze provincie is de droogte een enorm probleem.

Een ideaal van één van mijn collega's is een internationaal multidisciplinair project over het water met leerlingen en docenten uit twee droge en twee natte landen.

Docentenuitwisseling

Ook docenten bezochten elkaars scholen. In maart 1994 was Concha Gaudó, docente Aardrijkskunde en Geschiedenis uit Zaragoza onze gast in het kader van een persoonlijke docentenuitwisseling. Vervolgens

Concha Gaudó geeft les in Amsterdam over het Moorse Spanje. Mariska Hafkenscheid, docente Spaans, treedt op als tolk.

brachten Martijn Kaal, docent Aardrijkskunde en ik een tegenbezoek aan Concha en de school, het Instituto Pilar Lorengar, waaraan zij tot voor kort verbonden was. (Zij werkt nu bij het Ministerie van Onderwijs.)

In Spanje wordt momenteel een nieuwe onderwijswet ingevoerd. De 'Reforma' zoals deze operatie wordt genoemd, is nogal ingrijpend. De leerplicht is verlengd van 14 tot 16 jaar. Iedere leerling moet een basisvorming van vier jaar, de 'educacion secundario obligatorio' (ESO) volgen. Onze gastvrouw, Concha Gaudó, is medeverantwoordelijk voor het uitvoeren van de wet. Ze verzorgt onder meer bijscholing voor docenten en werkt nauw samen met de onderwijsinspectie.

uur van vijftig minuten per week les. De rest van de tijd worden ze ingeroosterd voor allerlei klussen om de schoolorganisatie goed te laten verlopen. Zo is er wekelijks een uur ingeroosterd voor sectieoverleg. Ik heb zo'n overleg twee keer meegemaakt en heb dit als zeer functioneel en prettig ervaren. De sectieleider krijgt twee uur voor deze taak.

Leerlingen van Pilar Lorengar krijgen in ESO-3 drie uur aardrijkskunde en in ESO-4 drie uur geschiedenis. In het eerste jaar van de bovenbouw hangt het van het doorstroomprofiel af of leerlingen geschiedenis krijgen. In het tweede jaar van de bovenbouw volgen alle leerlingen, onafhankelijk van hun doorstroomprofiel, drie uur per week de geschiedenis van Spanje.

Docenten van de Joke Smit School worden rondgeleid in het Centro de Adultos in Soria.

Pilar Lorengar is een school voor algemeen vormend en beroepsonderwijs (geen onderwijs voor volwassenen) en telt ruim 600 leerlingen. De meeste leerlingen zijn ongeveer 16 jaar.

Op deze school kan vier jaar algemeen vormend onderwijs gevolgd worden, namelijk de laatste twee jaar van de vierjarige basisvorming (E.S.O.) en twee jaar bachillerato (bovenbouw) met vijf doorstroomprofielen om naar HBO of universiteit te gaan.

Aardrijkskunde en geschiedenis vormen samen een sectie. Docenten geven beide vakken. Ook in lesboeken is zowel historisch als geografisch materiaal te vinden. Iedere sectie heeft zijn eigen 'seminario', een goed uitgerust kantoortje met een buro voor iedere docent en een 'werkbibliotheekje' met kaarten, naslagwerken, lesmateriaal etcetera. Binnen een weektaak van dertig uur in de school geven docenten maximaal achttien

De Nederlanden in de ESO-leerboeken

Over mijn recente verblijf in Zaragoza is veel te vertellen. Eén van de dingen waar ik nieuwsgierig naar was, is de manier waarop ons gemeenschappelijk verleden uit de zestiende eeuw in lesmethodes wordt gepresenteerd. Wat leren Spaanse kinderen in hun schoolboeken over de Nederlanden in de tijd van Karel V en Filips II. Komt Alva ter sprake en zo ja, hoe dan?

In het 'seminario' trof ik enkele nieuwe lesmethodes aan speciaal geschreven voor de ESO. Het zijn:

Ciencias Sociales: Geografía e Historia door M.A. Loras Montes e.a. (B. Bruño); *Ciencias Sociales, Geografía e Historia* door M.F. Domínguez e.a. (Editex); en *Historia (Area de ciencias sociales, geografía e historia)* door de Grupo Editania (Ecir Edicional).

Eerst zullen we de opbouw van het thema bekijken. Daarna zal aandacht geschonken worden aan de manier waarop ons land aan bod komt in de tijd van Karel V en Filips II.

• **Ciencias Sociales van Loras Montes e.a.** Thema 9 'La Epoca Moderna' begint met een korte introductie en een schema. Daarna worden de volgende zeven onderdelen uitgewerkt:

1. Renaissance;
2. De vorming van de moderne monarchie;
3. Religieuze hervormingen;
4. Vorming en ontwikkeling van de Spaanse monarchie;
5. Geografische ontdekkingen in de 15e eeuw;

kleio

6. De betekenis van de kolonisatie van Amerika;

7. Kunst: Renaissance en Barok.

De basistekst ziet er helder en overzichtelijk uit en wordt ondersteund door afbeeldingen van kaartjes, foto's, statistieken en dergelijke. In een brede kantlijn treffen we verdiepingsmateriaal, extra bronnen en opdrachten aan.

In onderdeel 4, 'Vorming en ontwikkeling van de Spaanse monarchie', kom ik Karel V en Filips II tegen. Eén van de punten uit het politieke testament van Karel V (1556) gaat over de Nederlanden: namelijk de Nederlanden moeten verbonden blijven met de Spaanse monarchie. De andere punten gaan over de relatie met Frankrijk, Italië en de Turken.

Volgens het boek is het voornaamste conflict van Filips de handhaving van zijn macht over de Nederlanden: de Vlaamse adel streefde naar onafhankelijkheid, en werd hierbij geholpen door de verspreiding van protestantse ideeën. De religieuze strijd kreeg een politiek karakter en dit werd beantwoord met militair optreden.

Het conflict kreeg een internationale dimensie, omdat de protestanten de hulp inriepen van Engeland, Duitsland en Frankrijk. Na veel strijd werd het gebied verdeeld in twee zones: de noordelijke zone, hoofdzakelijk protestant en de zuidelijke zone, katholiek.

Door de steun van Engeland aan de protestanten veranderde de relatie tussen Engeland en Filips II zodanig dat hij besloot het eiland aan te vallen met een onoverwinlijke vloot (1588), helaas zonder succes.

Tot zover deze methode over de Nederlanden.

• Ciencias Sociales van Dominquez c.s.

Thema-blok I gaat over 'Europa van de Renaissance tot de Verlichting'. In een introductie wordt het onderwerp uiteengezet. Het bestaat uit twee didactische eenheden: 'De opkomst van de Moderne Staat' en 'Het ontstaan van de Moderne Samenleving'.

Mijn onderzoekje valt binnen de eerste eenheid. Daarom behandel ik alleen dat deel.

De didactische eenheid no. 1, 'De opkomst van de Moderne Staat' omvat de volgende onderdelen:

1. De koninklijke macht krijgt de overhand op het feodalisme;
2. Spanje, één van de eerste moderne staten;
3. De vestiging van de autoritaire monarchie in Europa;

Martijn Kaal (aan het hoofd van de tafel) en Iet Attema (rechts vooraan) eten met de sectie Aardrijkskunde en Geschiedenis van het Pilar Lorengar na een sectievergadering.

4. Het Absolutisme: hoogtepunt van de autoritaire monarchie;

5. Het Europese evenwicht: 18e eeuw.

Na didactische aanwijzingen over doelstelling, methodologie en hulpmiddelen volgt een chronologisch overzicht van het tijdvak dat in beide eenheden aan de orde zal komen.

'De opkomst van de Moderne Staat' begint met een korte inleiding. Erna komt uitgebreid - nu schematisch - de didactiek weer aan de orde. Wat zijn de didactische doelstellingen? Wat heeft de leerling aan het einde van deze eenheid geleerd?

In het boek worden de volgende vijf punten genoemd:

1. De belangrijkste karakteristieken van de monarchie in die tijd.
2. Het analyseren van de kenmerken van de moderne staat en de veranderende ontwikkeling hierin.
3. Het begrijpen van het historisch belang van het Ancien Regime.
4. Het kunnen nagaan wat de bijdrage van de politiek is in de periode.
5. Het bewustworden van het belang van Spanje in de geschiedenis.

Vervolgens wordt ingegaan op de structuur van de inhoud. Het gaat om een aantal begrippen, vaardigheden en normen en waarden met betrekking tot het onderwerp.

Tot slot worden er een aantal oriënterende en diagnostische vragen gesteld om het onderwerp in te leiden.

En dan is het eindelijk zover: het onderwerp kan worden behandeld. Naast een basistekst staan illustraties, kaartjes, begrippenlijstjes van vetgedrukte woorden in de basistekst, extra informatie en diverse bronnen met opdrachten afgedrukt. Deels is dit materiaal in de kantlijn opgenomen.

Aan het einde van ieder onderdeel staat een blokje met een aantal vragen en opdrachten.

Didactische eenheid nr.1 wordt afgesloten met een samenvatting van de behandelde stof.

In deze methode is niet alleen veel over de didactiek nagedacht, maar wordt er ook veel over geschreven. Het boek maakt een bijna te verantwoorde indruk.

Wat staat er in deze methode over de situatie in de Nederlanden ten tijde van Karel V en Filips II? In het derde onderdeel, 'de vestiging van de autoritaire monarchie in Spanje' wordt slechts vermeld dat de Vlaamse oorlogen en de strijd tegen de protestanten Filips' meest ernstige problemen waren.

Iets verder staat dat in de zestiende eeuw Spanje de hegemonie in Europa had. De 'Dertigjarige Oorlog (1618-1648)', eindigend met de Vrede van Westfalen, betekende het einde van deze positie. Frankrijk werd de belangrijkste mogendheid op het Europese continent. De onafhankelijkheid van de Republiek (in dit boek Holland genoemd) werd erkend. De kaart van Europa veranderde. De benaming 'Tachtigjarige Oorlog' komt niet voor.

Voor de Spanjaarden: een ander beeld.

• Historia

Van deze methode heb ik maar een klein onderdeel gekopieerd, omdat deze volgens mijn collega's in Zaragoza ouderwets is en op het ogenblik bewerkt wordt. De titel van dit onderdeel is: 'De hegemonie en het verval van het Spaanse Rijk'.

Eindelijk heb ik een goede vangst. Bij het bronnenmateriaal zit zowaar een kaartje van de Nederlanden (blz. 28, document 36). In een omkaderd blokje ernaast tref ik informatie aan over de godsdienstoorlogen in de Nederlanden. Enkele historici bevestigen volgens het document dat de door Filips II en zijn opvolgers gevoerde oorlog tegen bovengenoemde rebellen en calvinisten in de Noordelijke Nederlanden tussen 1566 en 1648 één van de voornaamste redenen is geweest van het politieke, economische en militaire verval van de Spaanse monarchie.

Vanaf 1585 werd de oorlog gecompliceerder door de confrontatie met Engeland en de mislukte expeditie van de onoverwinnelijke Armada van Filips II, die Engeland had moeten binnenvallen.

De kosten van de oorlog liepen op tot 218 miljoen Castiliaanse ducados. Een groot deel van het goud en zilver uit Amerika werd gespendeerd aan de instandhouding van het grote rijk.

Iets verder worden in de basistekst de Nederlandse calvinisten in de Nederlanden nog even genoemd als de complexiteit en diversiteit van de staten en de daaruit voortvloeiende conflicten binnen het Spaanse Rijk aan de orde komen.

Het tekstonderdeel wordt afgesloten met een aantal vragen en opdrachten. Eén van de vragen verwijst naar een kaartje van de situatie in Europa na de vrede van Westfalen (1648) en van de Pyreneeën (1659).

Conclusies over de methodes

Alle drie methodes zien er goed verzorgd en aantrekkelijk uit. Vooral in de eerste twee boeken komen we de invloed van de recente onderwijsvernieuwing tegen. Tot voor kort stond in het Spaanse onderwijs het in het hoofd prenten van gegevens nog centraal. Door de nieuwe wetgeving is het accent verschoven naar het leerproces en relevante vaardigheden. De zelfwerkzaamheid krijgt binnen dit kader een veel belangrijker plaats en deze lesmethodes bieden voldoende mogelijkheden voor leerlingen om aan de slag te gaan.

Methode II volgt in zijn opzet strikt de nieuwe wettelijke richtlijnen, waarin staat dat iedere didactische eenheid drie onderdelen

kleio

nummer 5/95
pagina's 8 en 9

moet bevatten namelijk een omschrijving van de stof, van de methodiek en van de vaardigheden. Het nadeel van de door mij bekeken didactische eenheid is dat het accent op politieke aspecten ligt. In de eerste methode wordt ook aandacht geschonken aan economische, sociale en culturele aspecten.

De Nederlanden in de zestiende eeuw krijgen helaas maar weinig aandacht, vooral in de meest moderne methodes, I en II. Het commentaar van de Sorianen over de Opstand als een, voor de meeste Spanjaarden, onbelangrijk hoofdstuk in de geschiedenisboeken wordt hierdoor bevestigd.

Een ander beeld

De geschiedenis van ons land in de zestiende eeuw komt er dus nogal bekaaid af. Toch is deze tijd heel interessant voor beide partijen van de uitwisseling. Het tijdstip van het bezoek aan Zaragoza kon eigenlijk niet beter. Nieuw lesmateriaal voor het komende Centraal Examen over de Opstand (1555 - 1588) tegen Spanje was net van de pers gerold. Het bood me de gelegenheid om mijn Spaanse collega's en leerlingen een ander beeld van Filips II en Alva te geven dan ze gewend waren.

Leerlingen en docenten hadden veel belangstelling voor dit onderwerp. Vooral voor de manier waarop Alva destijds in prenten is getekend. Dit beeld vastgelegd op transparanten zal voortaan op de school 'Pilar Lorengar' de tijd van Filips een iets andere kleur geven.

Mijn verhaal over de Opstand en de visie op de Spanjaarden in de Nederlanden heb ik gepresenteerd in het tweede jaar van het bachillerato. Alle leerlingen volgen in dit jaar drie uur per week de geschiedenis van

Spanje als verplicht vak. Ik heb zelf ook enkele van deze lessen bijgewoond. Het is erg leuk en interessant om een Spaanse collega de tijd van 'Los Reyes Catolicos' te horen uitleggen. De leerlingen maakten een geïnteresseerde indruk. Er werd gewerkt met stencils en bronnenmateriaal.

Tenslotte

Voor docenten is het inspirerend om met buitenlandse vakcollega's te praten; met Spaanse collega's komt er nog een extra dimensie bij vanwege de gemeenschappelijke geschiedenis. Dat schept meteen een band. De tijd van Karel V en Filips II is boeiend voor beide partijen van de uitwisseling, ook tegen de achtergrond van de Europese eenwording. De hierover geplande internationale conferentie in Toledo met docenten uit Spanje, Portugal, België en Nederland juich ik toe. Ik hoop dat er ook genoeg docenten uit het Iberisch schiereiland kunnen deelnemen.

Spanje, een verlengstuk van Afrika?

Naast de tijd van Karel V en Filips II zijn er nog meer interessante thema's in de geschiedenis van Spanje die voor nadere studie in aanmerking komen.

Het multidisciplinaire project van de Joke Smit School is gericht op het thema: 'Waar begint Afrika?'

In de negentiende eeuw beweerden Franse schrijvers dat Afrika achter de Pyreneeën lag. Op onze reizen gingen we daarom op zoek naar de grenzen van Afrika. We vonden onder meer in de geologie, de taal, de geschiedenis, de architectuur en het eten aanwijzingen.

De Pyreneeën, ontstaan door het schuiven van de schol Afrika tegen Europa, vormen een natuurlijke lange, hoge barrière tussen Spanje en de rest van Europa.

Vanuit Noord-Afrika landden in 711 Berbers en Arabieren onder leiding van Tarik op de naar hem genoemde rots, Gibraltar, van het Iberisch Schiereiland. Ze introduceerden de Noord-Afrikaanse cultuur vermengd met de Arabische. Daarmee begon de eeuwenlange Moorser overheersing over het gebied dat ze Al-Andalus noemden. Het was een multiculturele samenleving, waarin islamieten, joden en christenen naast elkaar leefden.

Samen met de docenten van het onderwijscentrum El Río gingen we in Soria op zoek naar sporen uit die tijd. In het gebied rond de Duero troffen we plaatsnamen aan met een Arabische oorsprong, zoals Almazán, Catalanazor en Medinaceli. Maar ook namen van dorpen die herinneren aan de strijd tussen Moren en Christenen: Cabeza Moros (Moor-kop) en Matarrubios (dood de blonden). In stadsplattegronden zagen we de Moorser invloed: kronkelige straten en steegjes met aan de rand de burcht, het Alcázar.

Veel woorden komen uit het Arabisch voort, zoals algodon (katoen), azúcar (suiker) en azafrán (saffraan) voor destijds geïntroduceerde landbouwproducten. Maar ook alkoof, alcohol, cifra en algebra. Kennis van de wiskunde is praktisch toegepast in de prachtige geometrische patronen van de tegelkunst.

Na het verdrijven van de Moren werden de eerste katholieke kerken gebouwd in de Mudéjarstijl, een stijl met Arabische elementen. Soms troffen we in kerken het beeld aan van de matamoros, de morendoder.

Dit zijn enkele voorbeelden van de diepgaande invloed van 'Afrika'. De geschiedenis van 'Al-Andalus' is zo boeiend en veelzijdig dat het als een ideaal examenonderwerp uitgewerkt kan worden.

De contacten die wij in Spanje gelegd hebben zijn bijzonder zowel in de vakinhoudelijke en onderwijskundige als in de vriendschappelijke sfeer. Het project heeft bovendien een uitstraling binnen de hele school omdat het gedragen wordt door docenten van verschillende vaksecties.

Het project "Waar begint Afrika" zal nog verder worden uitgediept en nieuwe projecten zoals dat over het water staan op stapel. Ons Spaanse avontuur is nog lang niet afgelopen!

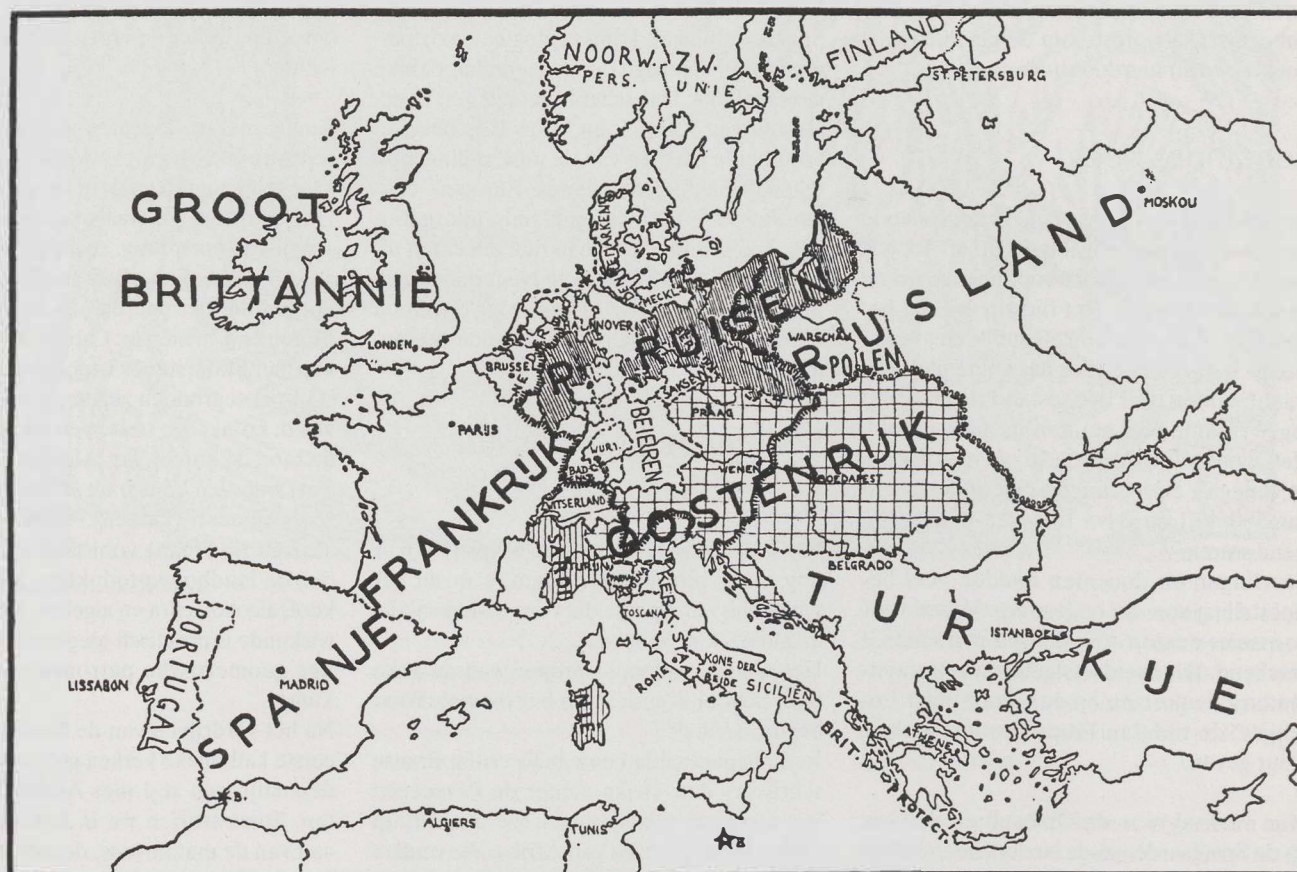

Gezicht op Catalañazor, op de voorgrond de 'Valle de la Sangre', de Bloedvallei, waar volgens de legende Almanzor een veldslag tegen de Christelijke legers verloor.

Het lentetij der volkeren

Jan van Oudheusden

----- staatsgrens	Europa na 1815	Sardijns gebied
grens van de Duitse Bond	grens van Rusland	X B Brits steunpunt (Helgoland, Gibraltar, Malta)
~~ grens der met elkander door	Pruisisch gebied	Brits Protect. = Republiek der Jonische
	Oostenrijks gebied	

Europa na 1815

Dit artikel is gebaseerd op een dialezing voor de afdeling-Langstraat van de Maatschappij voor het Nut van het Algemeen. Het scheert in vogelvucht over het Europa van het revolutiejaar 1848. De tekst van de lezing is zó bewerkt, dat hij (in gedeelten) bruikbaar is voor lessen over politieke stromingen of staatsinrichting in de derde of vierde klas Havo/Vwo, ondersteund door de bijbehorende dia's.

Jan van Oudheusden is geschiedenisdocent aan het Dr. Mollercollege te Waalwijk en redacteur van Kleio.

kleio

nummer 5/95
pagina's 10 en 11

Wie aan het jaar 1848 denkt, ziet barricaden voor zich, baardige mannen met hoeden en zwierige strikdassen, driekleurige vlaggen; de romantische beelden die niet lang geleden nog eens krachtig werden opgeroepen in de musical *Les Misérables*. Er heerste in 1848 een romantisch-utopische sfeer, er werd gesproken van het 'lentetij der volkeren', 'Die Völkerfrühling'. Revolutie hing in de lucht. "Er waart een spook door Europa", schreef de jonge Karl Marx begin 1848 in het Communistisch Manifest. Maar welk spook? Zeker niet dat van het communisme, dat had hij wel gewild! De beweging van 1848 heeft de vorm aangenomen van een burgerlijke revolutie. Liberalisme zowel als nationalisme leverden de drijvende ideeën. En met verbazingwekkende snelheid verspreidde de storm zich over het vasteland van Europa. Van Palermo tot Berlijn, van Perpignan tot Boekarest verrezen er barricaden, en stoven de autoriteiten verschrikt uiteen.

De kaart van Europa zag er toen heel anders uit dan nu. Duitsland bestond nog niet; op die plaats lagen zo'n achtendertig staatjes: enkele grote, zoals Pruisen en Beieren, maar de meeste echte operette-staatjes. Ook Italië bestond nog niet. Het was nooit een staat geweest. Het was verdeeld in allerlei staatjes; de grootste was het koninkrijk der beide Siciliën.

Samen met Pruisen vormden Oostenrijk en Rusland de Heilige Alliantie. Zij kenden zichzelf een waakhond-functie toe, om te verhinderen dat het nog ooit tot een revolutie zou komen. De schrik van de Franse Revolutie en de Napoleontische oorlogen zat er kennelijk nog goed in. Wat deze staten nastreefden was: restauratie van het Ancien Régime van vóór de grote Franse Revolutie, dus: macht voor koningen, edelen en prelaten. Voor de burgerij was geen plaats ingeruimd, laat staan voor de arbeidersklasse.

Die laatste klasse had het niet breed. Wat direct aan 1848 vooraf gaat is hongers-

nood. Men spreekt over 'The Hungry Forties'. Het ergst was de toestand in Ierland, waar in 1845 een aardappelziekte uitbrak, die leidde tot een enorme hongersnood. Honderdduizenden kwamen om. Wie kon, besloot naar Amerika te emigreren.

Op het vasteland van Europa waren de toestanden weinig beter. In de jaren rond 1840 was het bijvoorbeeld bij de wevers in Lyon en in Silezië tot grote sociale uitbarstingen gekomen. Met grof geweld waren die oproeren onderdrukt.

Frankrijk

Volgens Wesseling vormt de geschiedenis van Frankrijk in de negentiende eeuw niets anders dan het in vertraagd tempo opnieuw opvoeren van het toneelstuk, dat zich tussen 1789 en 1815 zo snel had voltrokken. Het bestond uit vier bedrijven: Ancien Régime, constitutionele monarchie, republiek en tenslotte het keizerrijk van Bonaparte.

Alle staatkundige gerechten die de 'pressure cooker' van de revolutie had klaargestoomd, kreeg Frankrijk nog eens opgediend. Ancien Régime, dat waren de Bourbons geweest, verdreven in 1830; constitutionele monarchie, dat was Louis-Philippe, die nu, in 1848, aan de beurt was het veld te ruimen.

Louis-Philippe van Orléans, telg uit een zijtak van de Bourbon-dynastie was in de juli-revolutie van 1830 aan de macht gekomen. We spreken ook wel van de 'juli-monarchie'. Zijn bijnaam werd: de 'burgerkoning', omdat er van hem na de laatste Bourbons een liberale koers werd verwacht. Hij was namelijk met de Marseillaise binnengehaald, het revolutielied uit 1792, en zelf zwaaide hij opzichtig met de tricolore, twee duidelijke verwijzingen naar de jaren na 1789. Het leek wel, of Frankrijk zich verveelde en heimwee had naar de grote dagen van de Revolutie.

Maar een erfgenaam van de Revolutie was

Louis-Philippe allerm minst. Alleen het bedrijfsleven en de gezeten burgerij waren redelijk tevreden. Hij was een goed econoom en bestuurdde Frankrijk als een naamloze vennootschap, zonder enige luster. In de loop der jaren ontpopte hij zich steeds meer als een cynische machtspoliticus, die de bourgeoisie toeriep: "*Enrichissez-vous!*", Verrijk U!, en zelf gaf hij daarbij het voorbeeld. De bourgeoisie volgde maar al te graag.

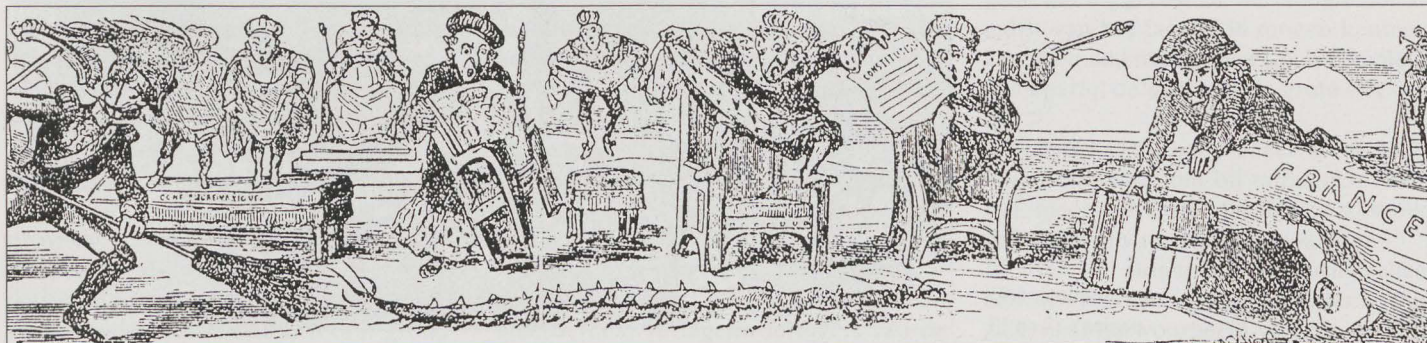
Menig Fransman ergerde zich aan die platvloerse en corrupte regering en de geldverdienende klasse.

In de jaren voorafgaand aan 1848 waren er misoogsten geweest, de broodprijzen gingen omhoog, de kosten van levensonderhoud stegen snel, onder de armen heerste hongersnood. In de jonge industrieën van Frankrijk brak een crisis uit, fabrieken werden gesloten, arbeiders werden ontslagen. De regering deed er weinig aan.

In die tijd stond het socialisme nog in de kinderschoenen, als jongere broertje van dat andere kind van de Verlichting en de Revolutie, het liberalisme. Liberalen vond je voornamelijk onder de ontwikkelde en gegoede burgerij, de bourgeoisie.

Het socialisme was heel wat radicaler. Deze leer richtte zich op de arbeidersklasse. Daar was bijvoorbeeld Proudhon, die in een brochure de beroemde zin had geschreven: "*Eigendom, dat is diefstal*". Er moest economische gelijkheid tussen de burgers komen.

Socialisten beschouwden zichzelf als erfgenamen van de Jacobijnen, dus de radicalen, uit de Franse Revolutie en in hun romantische visioenen zagen zij een republikeins Frankrijk voor zich, gezuiverd van koningen, edelen en profiteurs uit de rijke burgerklasse. Hun aanhang groeide, maar leek nog lang niet groot genoeg om voor de bezittende klassen gevaar op te leveren.

LITERATUUR

H.M. Beliën, M. Müller, J. van Osta en W.H. Roobol, *Europa en de wereld. Een geschiedenis vanaf 1815* (Rijswijk 1993)

J.W. Merkelbach van der Sprenkel, 'Restauratie, Liberalisme, Nationalisme', in: *De Pelgrimstocht der mensheid*. Geïllustreerde wereldgeschiedenis, deel IV (Zeist 1990) 92-120

E.C. Black (ed.), *European political history 1815-1870. aspects of liberalism* (New York 1967)

J.C. Boogman, 'De politieke ontwikkeling in Nederland 1840-1874', in: *Algemene Geschiedenis der Nederlanden* 12 (Haarlem 1977) 305-352

D. Cauter, *De linkse traditie in Europa* (Amsterdam z.j.)

E.J. Hobsbawm, *De tijd van het kapitaal, 1848-1878* (Amsterdam 1975)

P.J. Oud, *Honderd jaren. Een eeuw van staatkundige vormgeving in Nederland 1840-1940* (Assen 1982[8])

R.R. Palmer, *A History of the Modern World* (New York 1965 e.a. drukken)

H.L. Wesseling, *Oorlog lost nooit iets op. Opstellen over Europese geschiedenis* (Amsterdam 1993) 148-149

Befaamde intellectuelen als Louis Blanc, Proudhon, de tekenaar Daumier en de schrijvers Tocqueville en De Lamartine hoorden tot deze linkse oppositie. Deze mensen vonden geen ander middel om hun ongenoegen over de corruptie te ventileren, dan het organiseren van zogenaamde 'hervormingsbanketten' voor honderden mensen, naar Engels voorbeeld. De hoofdschotel van die maaltijden werd gevormd door politieke redevoeringen.

Revolutie

De revolutie kwam voor velen toch nog onverwacht. Op 21 februari 1848 verbood de regering zo'n groot 'hervormingsbanket' in Parijs. De genodigden waren al aanwezig. Met dit verbod overspeelde Louis-Philippe zijn hand. Men had hem verzekerd, dat het rustig zou blijven, maar het tegendeel gebeurde. Het volk van Parijs was door vurige redevoeringen van De Lamartine en anderen opgehitst, en op de 22ste rukten studenten en arbeiders in groten getale uit. Tegen de avond werden er barricaden opgeworpen.

De Nationale Garde werd erop afgestuurd, maar die bleek onbetrouwbaar. Niet meer dan drie van de twaalf regimenten waren bereid op het volk te schieten.

Louis-Philippe wist niets beters te verzinnen dan het ontslag van zijn trouwe minister-president, Guizot. Dat was een teken van zwakte!

Het volk ging de straat op om zijn vreugde te uiten over dit ontslag. En toen liep de situatie uit de hand. In de Rue des Capucines, voor Guizots woonhuis, loste een sol-

daat per ongeluk een schot, hij trof een demonstrant, en spoedig was er een heel salvo. In de paniek die volgde werden er vijftig betogers gedood en raakten er meer dan zeventig gewond.

Het nieuws van het bloedbad verspreidde zich snel door heel Parijs. De lijken van de omgekomen kameraden werden op baren gelegd, en omgeven door fakkeldragers zette een macabere stoet zich in beweging. Men klopte aan op de deuren van alle huizen waar de stoet voorbijkwam, zodat iedereen het kon zien. De kerkklokken luiden.

Nu werden overal barricaden opgericht, sommige wel twee verdiepingen hoog. Lantaarnpalen, straatstenen, karren, kisten, meubels, omgehakte bomen: alles was bruikbaar. In de avond werden wapenarsenalen geplunderd. Het volk bestormde de Tuilerieën, het koninklijk paleis midden in de stad.

Louis-Philippe werd steeds banger. Hij wilde bloedvergieten voorkomen en liet het gewone leger uit de stad verwijderen. Tenslotte gaf hij zich gewonnen. Hij tekende zijn troonsafstand. Op 24 februari 1848 vluchtte hij door een achterdeurtje van de Tuilerieën, met zijn vrouw Hélène en hun kleinzoon, de stad uit. Ze wisten maar net het vege lijf te redden, door een paar gewone huurrijtuigen te charteren. Op het nippertje ontkwamen zij in vermomming naar Engeland.

Het woedende volk drong de Tuilerieën binnen, tot in de troonzaal toe, en sloeg alles kort en klein. De mensen gingen om beurten op de koningstroon zitten. Die werd later op het Place de la Bastille in brand gestoken.

Demonstratie in Parijs op 22 februari 1848.

Ook het parlement werd niet ontzien. Juist toen de leden aan de overkant van de Seine in overleg waren wat te doen, klonken zware slagen van geweerkolven op de deuren. Het gepeupel stroomde naar binnen, riep: "Weg met de Kamer!" en eiste een republiek. Kamerleden stoven uiteen of doken onder tafel.

Het was de schrijver De Lamartine, zelf kamerlid, die de situatie redde, door ijskoud op het spreekgestoelte te blijven staan, zelfs toen een van de demonstranten het geweer op hem richtte. "Hij mikt slecht, hij zal me niet treffen", zei hij tegen een bang kamerlid dat dekking had gezocht. Conservatieve kamerleden vluchtten; de overigen, waaronder Lamartine, riepen de republiek uit. Uit hun midden stelden zij een voorlopige regering samen, waarin naast de idealistische democraat Lamartine onder anderen ook de radicale socialist Louis Blanc plaats nam, plus een echte arbeider, Albert.

Zó bang was toen de bourgeoisie voor het werkende volk, de vierde stand, dat ze tot deze concessies bereid was.

Net als in 1789 werd de revolutie van 1848 opgeluisterd door hartstochtelijke tafereelen. Het oprichten van een vrijheidsboom vlak voor het stadhuis vormde een van die vanzelfsprekende tableaux-vivants. Overal werden er revolutieliederen gezongen en optochten georganiseerd. Voor korte tijd stroomde menslievendheid als een weldadige golf over Frankrijk. In de koloniën werd de slavernij afgeschaft.

Dat was de honeymoon van de revolutie.

Een nieuw bewind

Het nieuwe revolutionaire bewind kreeg een zware taak. Het voornaamste was het uitschrijven van verkiezingen op basis van algemeen kiesrecht, een zeer revolutionaire maatregel. Er werd volledige persvrijheid afgekondigd.

Het rebelse Frankrijk eiste verregaande sociale maatregelen: en of de regering maar even direct een eind wilde maken aan alle werkloosheid! De verwachtingen waren zeer hoog gespannen. En dat terwijl het economische leven zowat tot stilstand was gekomen! Parijs oogde alsof er een tornado overheen was geraasd.

Niemand in de voorlopige regering had enige bestuurservaring, het kwam op improviseren aan. Op last van Louis Blanc werden er 'ateliers nationaux' geopend, nationale werkplaatsen die op grote schaal werk zouden verschaffen, vooral grond-

Een Nationale Werkplaats (van kleermakers) in de gevangenis van Clichy.

werk. Als loon werd daar twee francs per dag uitgekeerd. Het leek de verwezenlijking van een idee waarvoor de utopisch-socialisten het ontwerp hadden geleverd, namelijk dat van de 'phalanstères', blauwdrukken van idealistische werkgemeenschappen.

Maar het experiment draaide uit op een faliëante mislukking. Terwijl het zakenleven lamgelegd was, meldden zich duizenden gegadigden in de nationale werkplaatsen. Die konden natuurlijk lang niet allemaal aan de slag. Al gauw dreigde er een staatsbankroet. Ontevredenheid leidde in maart en april tot nieuwe demonstraties. De wittebroodsweken van de revolutie waren toen al wel voorbij.

De genadeslag voor de revolutionairen, socialisten en utopisten kwam met de verkiezingen van 23 april. Hun afgevaardigden kregen nauwelijks 15% van de zetels. Afgevaardigden van conservatieve snit, gematigde republikeinen en royalisten, boekten een klinkende overwinning. Met democratische middelen was de arbeidersklasse verslagen. De schoonmaak kon beginnen.

Louis Blanc en de arbeider Albert moesten het veld ruimen. Het was uit met de maatschappelijke experimenten. De ateliers nationaux werden opgeheven. Alle werknemers onder de vijftientig konden toetreden tot het leger of anders vertrekken.

Deze bekendmaking vormde het sein voor de arbeiders van Parijs om met veel lawaai de staat te veroveren en opnieuw barricades op te werpen. Maar de Nationale Vergadering, het parlement, met in meerderheid vertegenwoordigers van de

bourgeoisie, had nu geen geduld meer met dit soort opruiend en radicaal gedrag. De minister van oorlog, generaal Cavaignac, kreeg volmacht om de orde te herstellen. Zonder mededogen kweet hij zich van die taak. In Parijs werd de staat van beleg afgekondigd. Drie dagen lang woedde er een huiveringwekkende strijd. Cavaignac liet zijn soldaten de opstandige huizenblokken bezetten, huis voor huis, zodat ze binnendoor langs de barricaden konden glippen en dan de barricaden in de rug konden aanvallen. Pardon kende hij niet.

Bij deze straatgevechten, die drie dagen duurden, vielen niet minder dan vijftienhonderd doden. En met een ware bloeddorst, gevoed door haat tegen de arbeidersklasse, werden er na de nederlaag nog ongeveer drieduizend opstandelingen afgeslacht, terwijl er twaalfduizend werden gearresteerd.

De meesten werden naar werkkampen in Algerije gedeporteerd.

Cavaignac werd sindsdien de 'junislachter' genoemd. Hij bleef feitelijk dictator tot de verkiezingen van december. Toen werd hij overtuigend verslagen door degene die wij gerust als de verrassende finalist van het jaar 1848 mogen kenmerken: niemand minder dan Louis Napoléon Bonaparte, de neef van de grote Napoleon!

De klank van die naam alleen al was blijkbaar voldoende om bij miljoenen Fransen, meer dan 80% van het kiezersvolk, de harten in vuur en vlam te zetten.

In 1851 zou Bonaparte de macht geheel aan zich trekken, en een jaar later zou hij zich, naar het voorbeeld van zijn oom, in

de Nôtre Dame tot keizer Napoleon, de derde, laten kronen. Zo herhaalde zich de geschiedenis van de Franse Revolutie van 1789-1799 op merkwaardige wijze. Het Second Empire kon beginnen.

De Habsburgse monarchie en haar invloedssfeer

Het Habsburgse Rijk was, op Rusland na, de staat met de meeste volkeren van Europa. Er woonden wel twaalf verschillende nationaliteiten: Duitsers, Tsjechen, Slowaken, Magyaren, Polen, Roethenen, Serven, Kroaten, Slovenen, Dalmatiërs, Roemenen en Italianen.

De Duitsers waren het meest dominant. Het Habsburgse Hof in Wenen symboliseerde die macht. Venetië en Milaan waren Oostenrijkse provinciesteden en ook in de rest van Italië was de Habsburgse invloed voelbaar.

Metternich in 1848

Al meer dan dertig jaar werd de politiek gedirigeerd door de conservatieve staatsman Metternich. Van hem zijn de absolute profetische woorden, dat tegemoetkoming aan de ophorrelende nationale verlangens van de etnische minderheden in de Donaumonarchie zou leiden tot een *bellum omnium contra omnes*, een oorlog van allen tegen allen.

Het rommelde in de veelvolkerenstaat Oostenrijk. Het rommelde sinds al die volkeren vanaf het begin van de negentiende eeuw waren aangestoken door het virus van het nationalisme, en eisen van culturele autonomie waren gaan formuleren. Het enige dat Metternich tegenover die nationale verlangens kon presenteren was de paternalistische autoriteit van de staat, met leger en bureaucratie als ordehandhavende instellingen.

In maart 1848 leek heel dat imposante Habsburgse bouwwerk in een geweldige klap in elkaar te storten. De indruk die de februari-revolutie in Parijs had gemaakt was verpletterend: je kon uit die gebeurtenis opmaken, hoe gemakkelijk het was om zelfs een gematigd regime als dat van Louis-Philippe omver te werpen. Het sein was dus gegeven.

Het waren de Hongaren die het eerst in actie kwamen. De leider van de radicale Hongaarse nationalist, Lajos Kossuth, hield een bevroren speech over de deugden van de vrijheid. Zijn woorden werden onmiddellijk verspreid en wekten een groot enthousiasme. Nu bleek hoe sterk

het verlangen naar vrijheid was, en de haat tegen Metternich.

Op 13 maart kwamen studenten en arbeiders in Wenen in opstand: "*Weg met Metternich*", werd er geroepen. Een deputatie eiste ontslag van de kanselier. Tegen het einde van die dag legde de oude man zijn ambten neer en besloot hij hals over kop in ballingschap te gaan. Net als Louis-Philippe ontkwam hij naar Engeland. Bittere spotprenten werden er getekend, waarop hij door de duivel werd weggedragen. Keizer Ferdinand beloofde ijlings een constitutie.

Eindeloos gejubel brak los na dit gemakkelijke succes; mensen omhelsden elkaar, algehele verbroedering scheen werkelijkheid te worden.

Nu leek het hek van de dam. De zwakke keizer Ferdinand was na het ontijdige vertrek van Metternich volkomen de kluts kwijt. Overal in het rijk en in de invloedssfeer van de Habsburgers brak rumoer uit. Relletjes waren er ook in Berlijn, waar het volk het paleis van de prins van Pruisen belegerde, waarna de koning van Pruisen, Friedrich Wilhelm IV, op zijn paard een rondrit door de stad maakte en snel een constitutie beloofde. Dat was nog niet genoeg. Er werden barricades opgericht. Er werd op de massa geschoten, er vielen doden. "*Pet af!*" schreeuwde het volk tegen Friedrich Wilhelm, toen die op zijn balkon verscheen, en hij deed dat nog ook. Hij leek even machteloos als indertijd Lodewijk XVI tijdens de Franse Revolutie.

Hongarije nam onder druk van de partij van Kossuth een aantal wetten aan, de 'Maartwetten', die neerkwamen op boeidscheiding met Oostenrijk. In Praag werden soortgelijke nationale eisen gesteld, die door de nerveuze Ferdinand zonder dralen werden ingewilligd. Bohemen zou net als Hongarije een soort 'status aparte' krijgen.

In de staatkundige lappendeken Italië rommelde het ook. Eigenlijk was daar de beweging van het risorgimento, het nationale reveil, al langer bezig. In het begin was men in geheime genootschappen bijeengekomen, de zogenaamde Carbonari. Daar werden de geschriften van Mazzini gelezen, de bekendste en meest bevroren propagandist van de Italiaanse eenheid. Nu achtten de aanhangers van Mazzini hun uur gekomen.

In Palermo, in het uiterste zuiden, brak al in januari 1848 een opstand uit, die het sein vormde voor een revolutie die zich over heel het schiereiland verspreidde. Uit Milaan

werd het Oostenrijkse garnizoen verdreven. Venetië, zijn roemrijke verleden indachtig, riep zichzelf uit tot onafhankelijke republiek. Ook Toscane zette zijn Habsburgse groot-hertog aan de kant en riep de republiek uit. Tot overmaat van ramp verklaarde de koning van Sardinië, Karel Albert, op 23 maart de oorlog aan Oostenrijk en trok met zijn leger Lombardije binnen. Hij durfde wel! Uit heel Italië stroomden vrijwilligers toe om het schijnbaar hulpeloze Habsburgse regime voorgoed te verdrijven.

De Italianen voelden zich sterk staan, onder meer omdat zij zich moreel gesteund voelden door de nieuwe paus, Pius IX, die aanvankelijk zijn mond vol had van vrijheid en nationale zelfbeschikking. Er verschenen prenten waarin hij ten voorbeeld werd gesteld aan hervormingsgezinde vorsten! "*Leve Pius IX, koning van Italië!*" werd er geroepen.

De drie steunpilaren van Oostenrijk: Jellachitsj, Radetzky en Windischgrätz.

Kerend tij

Zo hield heel de machtige structuur van het rijk in die verbijsterende maanden voor een korte tijd feitelijk op te bestaan. Het lentetijd der volkeren was daar. Europeanen wreven zich de ogen uit. Amerikanen dansten de polka, uit sympathie met de vrijheidlievende volken.

Maar na juni begon die revolutionaire golf alweer weg te ebben. Nu bleek pas, hoe weinig de romantische revolutionairen, voornamelijk studenten, professoren, schrijvers, uitgevers, hadden nagedacht over een concreet program. Zo gemakkelijk danste je een eeuwenoude supermacht niet omver! De regering in Wenen hoefde slechts te wachten op een gelegenheid het verloren terrein terug te winnen.

Die kans deed zich al spoedig voor. De Habsburgse legers waren het regime immers trouw gebleven en de gewone soldaten waren boerenzoons, die weinig op hadden met de intellectuele dromers die revolutie maakten. Het was voldoende dat de feodale rechten werden afgeschaft.

Het eerst keerde het tij in Praag. Daar kwam in juni het eerste Pan-Slavische congres bijeen. Er waren voornamelijk Tsjechen aanwezig en er heerste een anti-Duitse geest. Maar de Duitsers van Bohemen, de zogenaamde Sudetenduitsers, keken neer op de Slaven en wilden juist deel uitmaken van een nieuwe Duitse staat. Zij hadden afgevaardigden gestuurd naar Frankfurt, waar een grondwetgevend parlement bijeen gekomen was.

En de regering in Wenen wilde helemaal niets weten van de wensen van het Panslavische congres, hoe gematigd ook.

burgse legers. De paus liet weten bij nader inzien toch maar geen partij te kiezen. Troepen uit Napels werden teruggeroepen. Uit Frankrijk kwam na de bloedige junidagen ook geen hulp meer, zoals de Italianen stiekem hadden gehoopt. Nu was het de Oostenrijkse bevelhebber in Noord-Italië, Radetzky, die in de slag bij Custoza korte metten maakte met het leger van Karel Albert. Deze trok zich schielijk terug op het territorium van zijn eigen koninkrijkje. Hij mocht blij zijn dat het niet bij Oostenrijk werd ingelijfd.

In Lombardije en Venetië hield Radetzky een wrede strafexpeditie, zodat iedereen weer wist wie er de baas was. De koning van de Weense wals, Johann Strauss, vloede net als zoveel andere Habsburg-aanhangers over van bewondering voor de maarschalk. Hij vond het nodig diens naam te vereeuwigden in de bekende 'Radetzky-mars.'

Inmiddels was de koning van Napels en Sicilië, Ferdinand II, op even bloedige wijze bezig de orde in zijn rijk te herstellen. Hij zag er geen been in de mooie stad Messina te bombarderen om zijn onderdanen gehoorzaamheid in te prenten. Sindsdien was zijn bijnaam: 'Re Bomba' ofwel: de Bommenkoning.

De derde overwinning van de reactionairen volgde in september in Hongarije. Daar was de beweging van Kossuth, die de hoofdstad had verplaatst van Pressburg bij de Oostenrijkse grens, naar Budapest, zich steeds meer aan het ontpoppen als een puur Magyaarse, ofwel Hongaarse, dictatuur, terwijl van het Hongaarse rijkdeel maar hooguit de helft van de bevolking Hongaars was. De rest bestond uit Kroaten, Roemenen, Slowaken, Serviërs en andere minderheden. Geen van hen wenste onder dwang gemagyariseerd te worden; dan maar liever het Habsburgse gemenebest!

Deze gedachte werd het eerst verwoord door de Kroatische hertog Jellachitsj. Hij kwam in opstand tegen de Magyaren en riep daarbij de steun van Wenen in. In Wenen had men daar natuurlijk wel oren naar. "Verdeel en Heers": het oude imperialistische recept kon voor de zoveelste keer worden toegepast. De keizer benoemde Jellachitsj dus tot militair bevelhebber.

En toen brak de oorlog uit van allen tegen allen, die Metternich had voorspeld. Die oorlog was kort en uiterst bloedig. In Wenen voelden de revolutionairen die in maart de keizer tot liberale concessies hadden gedwongen nu nattigheid. Als Jellachitsj de Hongaren de baas kon, zou hij zich daarna gemakkelijk ook tegen hen kunnen keren. Uit voorzorg kwamen zij in opstand tegen de keizer, die de stad uit vluchtte.

Juist toen het congres zitting hield, brak er in de straten van Praag een barricaden-opstand uit onder Tsjechen, gericht tegen de Duitsers in de stad. De bevelhebbende commandant van de stad, maarschalk Windischgrätz, vond het nu welletjes. Met ijzige koelbloedigheid gaf hij bevel, toen de barricades niet snel genoeg ontruimd werden, de stad te bombarderen; een barbaarse daad.

Zo werd de Tsjechische nationale beweging in bloed gesmoord. Het panslavisch congres werd uiteengejaagd.

De oude machthebbers, de 'reactionairen', wisten nu hoe ze het elders ook moesten aanpakken.

De tweede victorie van de reactionairen kwam een maand later in Noord-Italië. De troepen van Karel Albert van Sardinië bleken plots alleen te staan tegenover de Habs-

Dit was het sein voor de reactionairen om in één moeite ook met hen af te rekenen. Windischgrätz, die zijn kannonniers al had laten mikken op Praag, bracht zijn intacte leger snel uit Bohemen over naar de opstandige hoofdstad. Vijf dagen lang belegerde hij de stad, waarna de revolutionairen zich eind oktober overgaven. De beroemde Weense bibliotheek ging bij de inname van de stad door de troepen van Windischgrätz in vlammen op.

Als kroon op het werk werd begin december 1848 de zwakzinnig verklaarde keizer Ferdinand afgezet, en opgevolgd door zijn neef, de achttienjarige Franz Joseph, die het acht-en-zestig jaar zou uithouden op de Habsburgse troon, tot 1916. De Donaumonarchie had daarna nog maar twee jaar te leven.

In 1849 zegevierde de reactie door de hulp van tsaar Nicolaas I die met een leger van over de honderdduizend man de jonge Franz-Joseph assistentie kwam verlenen bij het uitroeien van de Hongaarse afscheidsbeweging. Kossuth vluchtte naar Amerika, vele Hongaarse rebellen werden gefusilleerd. Pas in 1867 volgde er een soort overeenkomst tussen Duitsers en Hongaren, de 'Ausgleich'. In de Donaumonarchie bleef het onrustig.

Duitsland

Duitsland kende in het jaar 1848 zijn eigen tragiek. Het slaagde er niet in de nationale en liberale verlangens om te zetten in een constitutionele eenheidsstaat.

Sinds het begin van de negentiende eeuw was er in Duitsland iets aan het ontwaken. Een nationaal gevoel, geïnspireerd door Grimm en Herder, leefde op. Heinrich Heine dichtte bijvoorbeeld:

*"Und als ich auf dem Sankt-Gotthard stand
da hört' ich Deutschland schnarchen.
Es schlief da unten in sanfter Hut
von sechs und dreissig Monarchen"*

Nationalisme werd geassocieerd met vrijheidsdrang. Op idealistische prenten zien we de volkeren in nationale klederdracht achter hun vlaggen aanlopen naar een beeld van de vrijheid. Daarop staat het woord 'mensenrechten' geschreven.

De februarirevolutie in Parijs blies het streven naar Duitse eenwording de wind in de zeilen.

Zoals ik al vermeldde, kreeg de Pruisische koning Friedrich Wilhelm IV in maart 1848 de storm van de revolutie op zijn dak. Hij

deed ijlings concessies aan het volk. Hij liet toe dat er verkiezingen werden gehouden voor een echt parlement en in alle Duitse staten werd dit voorbeeld nagevolgd. Zo kwam in mei 1848 in de Paulskirche in Frankfurt een Duits Parlement bijeen. De afgevaardigden waren voornamelijk professoren, juristen en andere intellectuelen, en zij stelden zich ten doel een nieuw, verenigd Duitsland te ontwerpen, met een democratische constitutie.

De leden van dit 'Professorenparlement' werden als apostelen van de vrijheid bejubeld. Een tijdlang overheersten idealisme en visioenen van een vrij en verenigd Duitsland. Maandenlang werd er in Frankfurt aan die democratische constitutie gewerkt.

Het waren welbespraakte lieden, maar beschikten niet over een duidelijk mandaat van een van de Duitse staatjes. Zij voelden wel aan, dat ze hun ideaal van Duitse vereniging alleen konden doorzetten met assistentie van een sterke vorst. Met veel tam-tam werd daarom in juni aartshertog Johann van Oostenrijk als 'Reichsverweser', als een soort voorlopig staatshoofd, binnengehaald.

Toen er problemen ontstonden tussen de Duitse vorsten en de koning van Denemarken vanwege Sleeswijk-Holstein, lieten de heren professoren zich van hun meest nationalistische en patriottistische kant zien. Ze juichten, toen Pruisische troepen in mei 1848 Jutland binnentrokken. Nu bleek hoe afhankelijk zij feitelijk waren van de gewapende macht van het Pruisische leger. Dat werd nog duidelijker toen in september in Frankfurt een volksopstand uitbrak. Oostenrijkse en Pruisische troepen herstelden toen de orde.

Groot- of klein-Duitsland

Het belangrijkste probleem konden de leden van het Frankfurter Parlement niet oplossen. Dat luidde: moest de toekomstige Duitse staat nu met of zonder Oostenrijk gesmeed worden?

Ja, meenden de groot-Duitsers, alleen onder een sterke macht als die der Habsburgers zou Duitsland geleid kunnen worden. Neen, meenden de klein-Duitsers. Als de Donaumonarchie met al die niet-Duitse minderheden mee zou doen, zou haar overwicht te groot worden.

De klein-Duitsers kregen het overwicht, en boden de keizerskroon van de beoogde Duitse staat uiteindelijk officieel aan aan de koning van Pruisen, Friedrich Wilhelm IV. Maar

die was bang voor problemen met Wenen, en bovendien wilde hij de kroon van Duitsland, zoals hij zei, "*niet uit het slijk*" oprapen; met andere woorden: hij wilde alleen accepteren als de Duitse vorsten hem de kroon aanboden. Zo ontpopte zich Friedrich Wilhelm IV, de man op wie een jaar lang de hoop van liberaal en nationaal-denkend Duitsland gevestigd was geweest, als 'de doodgraver van de Duitse eenheid'.

Heel het werk van het Frankfurter Parlement bleek nu vergeefs. De gematigde afgevaardigden verlieten het toneel; een radicale minderheid bleef zitten. Eind 1848 hadden gewapende troepen al een eind gemaakt aan de bondsdag in Berlijn en in 1849 kwam zo ook een eind aan dit restant in Frankfurt. Het motto luidde nu: "*Tegen democraten helpen slechts soldaten!*" De oude orde was hersteld.

Ik noem deze afloop tragisch, want, nu het experiment van de democratische, constitutionele weg naar de Duitse eenheid mislukt was, zou de weg naar Duitse eenwording gebaand worden door de militairen, door figuren als Otto von Bismarck, 'der eiserne Kanzler'. Die zou enkele jaren later de uitspraak doen, dat alleen "*aus Blut und Eisen*" een Duitse eenheidsstaat geboren kon worden.

In 1871 was het zo ver. Het Duitse keizerrijk ging toen onder een zeer onheilspellend gesternte van start.

Duizenden oprechte liberalen en democraten waren na 1848 zó teleurgesteld, dat zij zich inscheepten, enkele reis Amerika, waar ze bekend kwamen te staan onder de naam 'forty-eighters', in het algemeen uiterst bekende en hoog opgeleide mensen; voor de Nieuwe Wereld een impuls, voor de Oude een aderlating.

Samengevat

De balans voor Europa, buiten Nederland en enkele andere, kleinere landen, stemde droevig. De dromen van veertig, vijftig jaar: visioenen van een menslievend nationalisme, aspiraties van geweldloos liberalisme, idealen van een vredelievend, republikeins gemeenbest, waren in rook opgegaan; verpletterd onder de vuisten van de Radetzky's, de Windischgrätz en de Cavaignacs.

In Frankrijk maakte de republiek spoedig plaats voor het keizerrijk. Duitsland bleef voorlopig verdeeld. Habsburg heerste met onverminderde strengheid.

Ondanks de groeiende welvaart van de jaren vijftig en zestig tikten er tijdbommen die in

Barricade bij het 'Keulse Raadhuis' in Berlijn (maart 1848)

1848 waren gelegd: klassenhaat, nationale wrok vanwege de executie van opstandelingen, en niet te vergeten de leer van Karl Marx.

Het idealisme was in diskrediet gebracht; er bloeide een soort no-nonsense realisme, ook in de filosofie (daar heet het: positivisme) en in de politiek (daar heet het: Realpolitiek). Wat haalbaar was, wat werkbaar was, dat telde, en niet langer de utopische dromen over een volmaakte maatschappij. Daar kwam alleen maar ellende van.

Nederland

Ging de revolutie aan de deur van Nederland voorbij?

Ja en nee. Nederland koesterde zich in de jaren veertig van de negentiende eeuw nog in een vredige Jan Saliegeest, die uiterst loom was vergeleken met de industriële bedrijvigheid om ons heen, met name in het jonge België. Van veel prenten uit die jaren walmt ons de dorpe, ingedommelde sfeer tegemoet. Nederland was als enige land van Europa nog niet eens aangesloten op het internationale telegraafnet. De kater van de Belgische opstand was trouwens nog lang niet verwerkt.

Haast iedereen was kopschuw voor veranderingen. Dat bleek wel toen in 1844 een proeve van een nieuwe grondwet, van de hand van negen mannen onder aanvoering van kamerlid Johan Rudolph Thorbecke, niet eens in bespreking werd genomen.

De economische crisis van de jaren 40 en de aardappelziekte van 1845 waren zware beproevingen. Er braken hongeroproeren uit in Groningen en Friesland, waarbij de militaire macht met de blanke sabel moest ingrijpen.

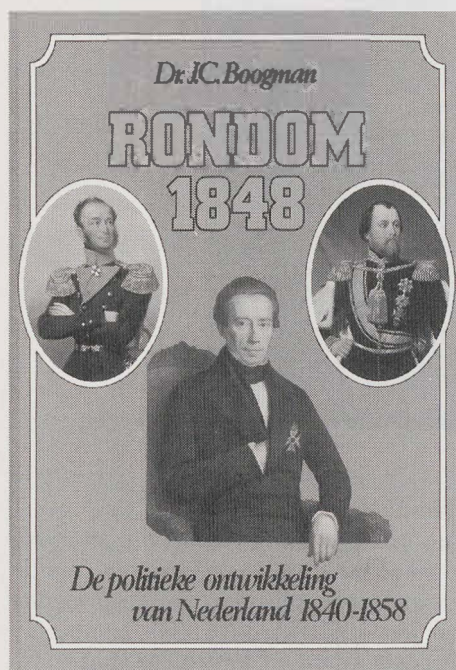
De val van Louis-Philippe wekte bij ons in leidende kringen diepe ontsteltenis. De natuurlijke reflex was: versterking van de zuidgrens, want in gedachten zag men al, net als in 1795 Franse revolutionaire legers onze rivieren overschrijden. Koning Willem II zocht hiervoor zelfs contact met zijn oude rivaal Leopold I van België.

Toen men in maart 1848 hoorde hoe de Duitse vorsten, de een na de ander, tot vergaande concessies aan de liberale oppositie waren overgegaan, werden de voorstellen van de negenmannen uit 1844 uit de kast gehaald.

Op 13 maart deed koning Willem II een opmerkelijke stap. Deze aimabele en tegelijk autocratische vorst deelde mee tot 'ruimere concessiën' bereid te zijn. Wilden regering en kamer populair blijven, dan moest nu, nu elders in Europa de kronen over de straat-

stenen rolden, de grondwet gewijzigd worden, zo voelde hij.

Hij deed zijn opmerkelijke stap buiten zijn ministers om! Die lazen het nieuws in de krant en waren zo kwaad, dat zij hun ontslag indienden. Aan de gezanten van Oostenrijk, Engeland, Rusland en Pruisen deelde Willem II mee, dat hij "... in 24 uur van zeer conservatief zeer liberaal was geworden". Een paar dagen later benoemde hij een commissie tot herziening van de grondwet, waarin alleen liberalen zitting hadden. De commissie koos onmiddellijk Thorbecke tot voorzitter.

Haast was geboden, want als de regering ergens bang voor was, dan was het wel voor oproer door radicale elementen. Op 14 maart was het personeel van een Haagse kopergieterij, met fakkels gewapend, de straat opgegaan; hossend waren zij door de straten getrokken en hadden zij de doodsbenauwde liberale kamerleden huis voor huis bezocht en toegezongen. Ook de nerveuze koning kreeg van hen zo'n serenade.

En op 24 maart was er een demonstratie op de Dam in Amsterdam. De oproep ertoe was uitgegaan van een vereniging van Duitse communisten in Nederland, niet meer dan enkele tientallen leden groot. B & W maanden het volk om thuis te blijven, maar toch verschenen er zo'n tweeduizend mensen, vooral nieuwsgierigen en opgeschoten jongens die tuk waren op een lekkere rel. De menigte trok de stad in om ruiten in te gooien en te plunderen. De politie herstelde de orde met een paar rake klappen. Deze rimpelingen in de Nederlandse vijver vormden wel een contrast met de kolkende oceaan die Europa op dat moment te zien gaf!

De nieuwe grondwet

De commissie Thorbecke ging voortvarend te werk. Begin april al diende zij een ontwerp-grondwetsherziening in bij de koning. Willem II liet er geen gras over groeien en gaf de volgende dag zijn fiat; hij gaf zelfs opdracht het stuk meteen te laten drukken, buiten de nieuwbenoemde eerste minister Gerrit Schimmelpenninck om! Die was woedend, maar werd in de ministerraad overstemd door zijn collega-ministers. De stem van de minister voor Rooms-Katholieke Eredienst gaf de doorslag. Katholieken waren geporteerd voor de herziening, want er werd een grote mate van geloofs- en onderwijsvrijheid aan deze voormalige 'halfburgers' toegedacht. Schimmelpenninck trad af. Het nieuwe kabinet deed onder druk van protestanten wat water in de liberale wijn; onder meer werd het verbod opgenomen tot het houden van processies.

De koning deed zijn best ook in dit stadium de grondwetsherziening aangenomen te krijgen. Zo zag hij er hoogstpersoonlijk op toe, dat de Raad van State het ontwerp zonder meer goedkeurde. In een koninklijke boodschap aan de Kamer noemde hij het "*de pligt van eenieder om wederkeerig inschikkelijk te zijn.*"

Maar de Kamer was niet inschikkelijk. Zij bestond in meerderheid uit conservatieven, die bijvoorbeeld niets wilden weten van rechtstreekse verkiezingen. Zo bang waren zij voor de stem des volks! Thorbecke pleitte er daarentegen juist voor, "*de volkskracht, die door de oude grondwet werd buitengesloten, in alle aderen des staats op te nemen.*"

Met een mengeling van druk enerzijds en concessies anderzijds wist de regering uiteindelijk de Kamer over de streep te trekken.

Met tegenzin ging de Tweede Kamer eind augustus 1848 akkoord. Het was eigenlijk een vreemde vertoning: een regering met aan het hoofd een autoritaire koning die als het ware smeekt om de macht te mogen delen met het volk; en een volksvertegenwoordiging, die daartegen allerlei pietluttige bezwaren probeerde in te brengen!

Zeer zeker was het Willem II, zwaar hartpatiënt, erom te doen de troon veilig te stellen voor zijn weinig populaire zoon Willem III. Het scheelde maar een haartje of de Eerste Kamer, nota bene 'la ménagerie du roi', had de voorstellen nog afgewezen. Enkel en alleen omdat de koning ijlings vijf vacatures opvulde met voorstanders - dat ging toen nog zo, leden van de Eerste Kamer werden

door de koning benoemd - kon de eindstreep worden gehaald. Hierna was de afkondiging een formaliteit. De klokken luiden en er werd druk gevlagd.

De inhoud van de grondwetswijziging is bekend. Er kwam een definitief einde aan de persoonlijke macht van de koning; hij werd van fundament tot ornament van ons staatsbestel: dat noemen wij koninklijke onschendbaarheid en ministeriële verantwoordelijkheid. Kritiek op het regeringsbeleid kan nooit gericht zijn tegen de persoon des konings maar treft altijd het kabinet.

De invloed van de kiezers nam onder meer toe door rechtstreekse verkiezingen voor de Tweede Kamer; door jaarlijkse begrotingen en doordat de Kamer enkele belangrijke rechten erbij kreeg: het recht van enquête en het recht van amendement.

Dat de Eerste Kamer behouden bleef, was een concessie aan de conservatieven. Haar leden werden benoemd door leden van de Provinciale Staten, dus niet langer door de koning. Provinciale- en gemeentebesturen kregen meer armslag.

Maar belangrijker dan dit alles lijkt me de grotere vrijheid voor de individuele burger: vrijheid van pers, vrijheid van petitie, vrijheid van vereniging en vergadering, vrijheid van godsdienst en onderwijs.

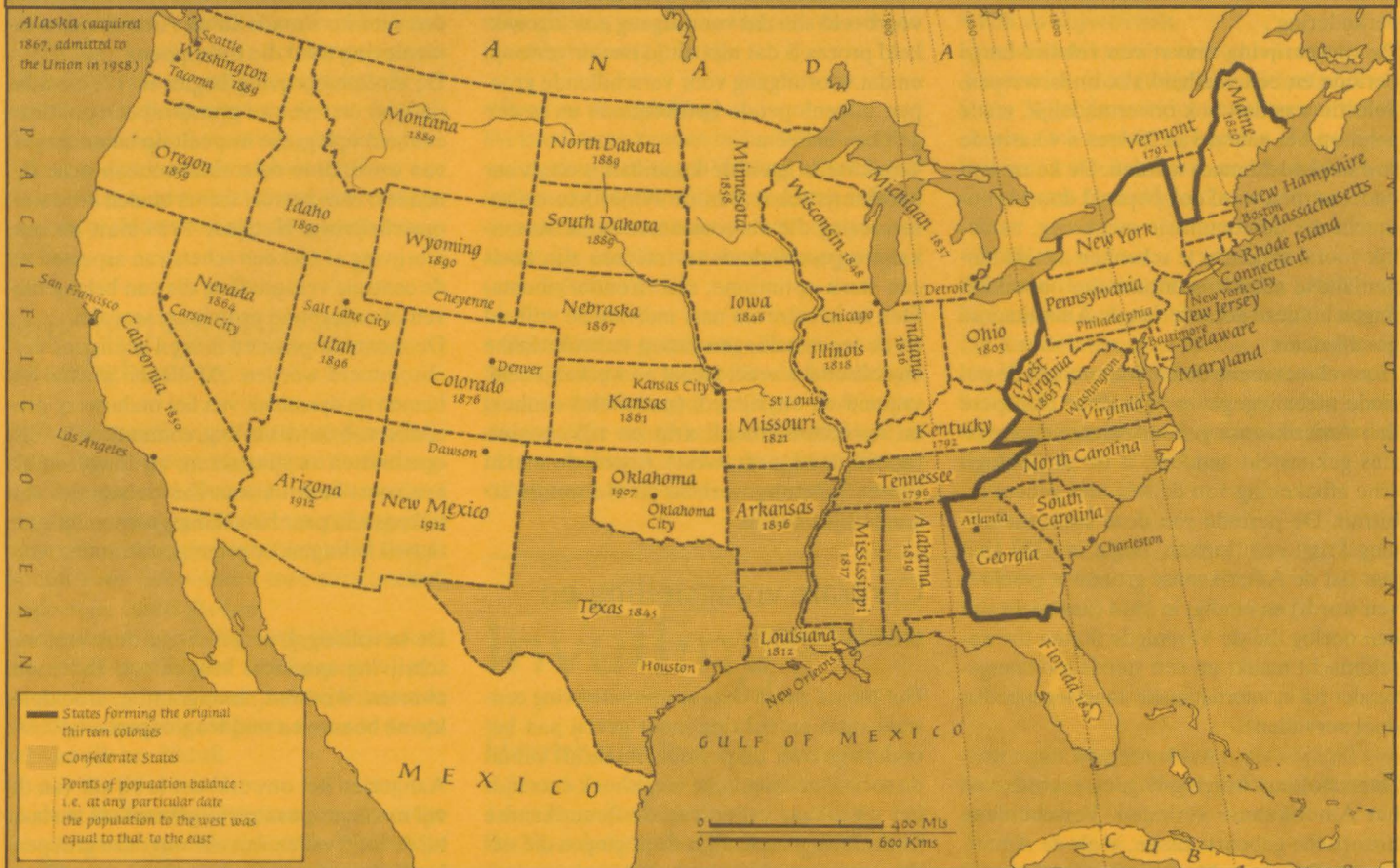
1848: Een begin

1848 Vormt in de geschiedenis van ons land een cesuur. Het eind van het conservatieve, autocratische bewind, het begin van een ontwikkeling naar moderne democratie. Een slag voor de elite van notabelen, een overwinning voor de liberale burgerij.

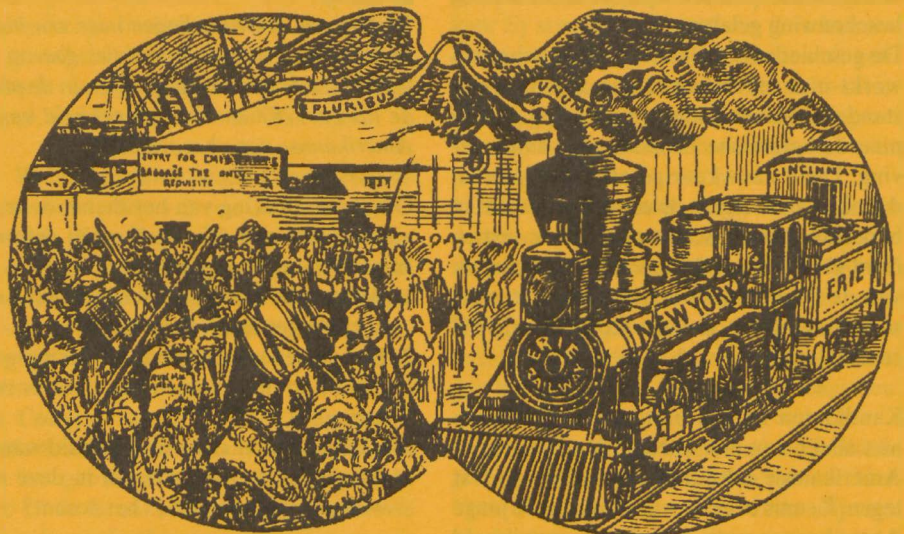
Een radicale breuk met het verleden was 1848 echter toch niet. Nog lange tijd moest je van adel zijn om voor een ministerspost in aanmerking te komen. En aan algemeen kiesrecht viel voorlopig niet te denken: censuskiesrecht bleef nog lange tijd gehandhaafd. Dit betekende, dat bijvoorbeeld tot 1887 niet meer dan 11% van de mannelijke kiezers boven de 25 het stemrecht had.

Maar de weg naar democratie was gebaand. In 1848 begint het liberale tijdvak, dat de hele tweede helft van de negentiende eeuw zal voortduren. Vrijhandel zal allerlei verouderde belemmeringen weghalen; handel en industrie zullen opbloeien, onderwijs zal worden uitgebouwd, het spoorwegnet zal worden aangelegd en op allerlei andere manieren zien we in die tweede eeuwheft de contouren van het moderne Nederland opdoemen.

De Verenigde Staten (1787-1914): samenleving op de rails

Het jaartal in iedere staat geeft aan wanneer deze tot de unie werd toegelaten

HAVO/VWO

Verantwoording

Afbakening

De stofomschrijving over de Verenigde Staten tussen 1787 en 1914 is onderdeel van het themaveld 'Een wereldmacht, traditie en verandering'.

De omschrijving omvat een relatief lange periode en een veelheid aan onderwerpen. Selectie was dan ook onvermijdelijk, mede gelet op het aantal van 20 lessen waarin de stof behandeld moet worden. De keuze van onderwerpen werd ook bepaald door de opdracht die de commissie meekreeg, namelijk vooral aandacht te schenken aan de binnenlandse sociaal-economische ontwikkelingen uit deze periode van de Amerikaanse geschiedenis.

Hoewel met name de einddatum van de periode meer ingegeven lijkt door Europese dan Amerikaanse gebeurtenissen en enigszins gekunsteld aandoet, is de chronologische afbakening van de stof niet geheel arbitrair. De periode van deze stofomschrijving krijgt een 'logisch' begin in 1787 (het jaar dat de Amerikaanse grondwet geschreven wordt) en eindigt in 1914 (het begin van een oorlog die de Verenigde Staten tot wereldmacht maakt en een steeds toonaangevender rol in internationale aangelegenheden doet vervullen).

Deze stofomschrijving is geen reisgids van het Amerikaanse verleden. Verscheidene historische gebeurtenissen, zoals de Amerikaanse Burgeroorlog, blijven nagenoeg onbesproken; Amerikaanse partijvorming en buitenlandse politiek zijn eveneens buiten beschouwing gelaten.

De geschiedenis die hier wordt omschreven werkt niet met nauwkeurig afgebakende standen en klassen in een zorgvuldig gedefinieerde agrarische of industriële samenleving. Deze nauwkeurige afbakening en definities zijn volgens de commissie slechts in beperkte mate geschikt als analyse-instrument voor de sociaal-economische dynamiek van de negentiende-eeuwse Amerikaanse samenleving die in deze stofomschrijving centraal staat.

Kandidaten komen binnen dit onderwerp niet alleen een ook in Nederland populaire Amerikaanse cultuur in een andere context tegen. Kennis over de wijze waarop de jonge Amerikaanse natie zich heeft ontwikkeld

geeft hun inzicht in de beweegredenen van een huidige wereldmacht. Bovendien confronteert dit onderwerp kandidaten met de problemen van een multiculturele of multi-etnische samenleving. Ook toont het bijvoorbeeld aan dat vooruitgang een ingewikkeld proces is dat niet altijd lineair verloopt en dat vooruitgang voor verschillende groepen uiteenlopende betekenissen en gevolgen kan hebben.

Tenslotte krijgen de kandidaten oog voor karakteristieken van de Amerikaanse samenleving die als constanten in de Amerikaanse geschiedenis te traceren zijn zoals een sterk optimisme, een 'frontier'-mentaliteit en het streven naar individuele vrijheid en de tegenstellingen tussen individualisme en collectieve actie, ideaal en werkelijkheid, vrijheid en onvrijheid, (nationale) eenheid en verscheidenheid, arm en rijk, regio's (noord, zuid, oost, west), tussen de macht van de federale overheid en die van de afzonderlijke staten.

Centrale vraagstelling en deelvragen

Het thema dat in deze stofomschrijving centraal staat en richting moet geven aan het onderwijs over de periode beschrijft vanuit de sociaal-economische invalshoek enerzijds het uit elkaar vallen van de Amerikaanse samenleving, anderzijds de pogingen die ondernomen worden om van het land een eenheid te maken; het thema is gecentreerd rond de vraag:

'Hebben de ontwikkelingen naar een industriële samenleving en de reacties daarop van verschillende bevolkingsgroepen in de periode tussen 1787 en 1914 de eenheid van de Amerikaanse natie bevorderd?'

Om de bespreking van het thema te vergemakkelijken zijn drie deelvragen geformuleerd. Deze deelvragen luiden:

1. Welke relevante sociaal-economische ontwikkelingen doen zich voor?
2. Hoe spelen verschillende bevolkingsgroepen in op de gevolgen van deze ontwikkelingen?
3. Welke ideeën over de eenheid van de Amerikaanse natie krijgen in deze ontwikkelingen en reacties het accent?

Aangezien de processen van bijvoorbeeld industrialisatie, technologische ontwikkeling en geografische expansie, die hier ter sprake komen, niet precies samenvallen en niet de traditionele politieke scheidslijnen in het Amerikaanse verleden volgen, is hier gekozen voor een chronologische onderverdeling gecentreerd rond vijf, niet geheel willekeurig gekozen momentopnamen ontleend aan de geschiedenis van de spoorwegen. Deze momenten, spoorweggebeurtenissen in de jaren 1830, 1869 en 1887, zijn symbolisch voor een nieuwe situatie in de Amerikaanse samenleving rond die tijdstippen.

De stofomschrijving begint in 1787 omdat dat jaar een nieuwe grondwet een politieke eenheid oplegt die inspeelt op en ondergraven wordt door de sociaal-economische dynamiek: een centraal thema binnen deze stofomschrijving. Het jaar 1914 sluit de omschrijving af met een schets van aspecten uit de centrale vraagstelling die van belang blijven of naderhand prominent worden.

De momentopnamen mogen geenszins verabsoluteerd worden. Zij dienen slechts om binnen de dynamiek van het onderwerp processen van ontwikkeling, continuïteit en discontinuïteit te illustreren; zij fungeren als een soort kapstok waaraan de reacties van telkens een paar bevolkingsgroepen op deze ontwikkelingen opgehangen kunnen worden.

De bevolkingsgroepen die in deze stofomschrijving aandacht krijgen zijn Indianen, zwarten, vrouwen, immigranten, arbeiders, kleine boeren en middengroepen.

Aangezien het onwerkbaar is bij elk van de vijf momentopnamen uitgebreid stil te staan bij de lotgevallen van elk van deze groepen, heeft de commissie er voor gekozen bij de momentopnamen de positie van telkens twee van deze groepen uitvoerig te belichten en de posities van anderen summier te schetsen onder de rubriek 'sociaal-economische ontwikkelingen'.

Waar nodig worden deelgroepen binnen de zeven hoofdgroepen onderscheiden naar bijvoorbeeld regio, klasse en/of sekse.

De in de stofomschrijving voorkomende namen van plaatsen, personen, wetten en instellingen bieden de mogelijkheid ontwikkelingen en reacties concreet uit te werken. De spoorwegen zijn zelf ook een dergelijke concretisering; zij illustreren een groot aantal van de processen die hier ter sprake komen.

Opbouw van de hoofdstukken

De opzet van de hoofdstukken is steeds dezelfde. Elk hoofdstuk begint met 'geografische gegevens'. Deze gegevens leveren een beeld van de groei van land en bevolking, dat onontbeerlijk is voor een goed begrip van ontwikkelingen en reacties daarop. De deelvragen worden in afzonderlijke paragrafen behandeld.

In de paragraaf 'ontwikkelingen' (de eerste deelvraag) komen eerst de algemene ontwikkelingen aan de orde, gevolgd door de gebeurtenissen die van invloed zijn op de positie van specifieke bevolkingsgroepen. Elk hoofdstuk wordt afgesloten met een soort balans, een rode draad die verwijst naar de problematiek van de centrale vraagstelling.

Structuurbegrippen en vaardigheden

Bij het totstandkomen van de stofomschrijving hebben structuurbegrippen een belangrijke rol gespeeld. Docenten, toetsmakers en auteurs van examenkaternen krijgen in deze stofomschrijving een raamwerk aangeboden voor het werken met structuurbegrippen en vaardigheden.

De centrale vraagstelling en de daaruit voortvloeiende deelvragen zijn opgezet vanuit structuurbegrippen en de daarbij behorende vaardigheden; aldus bepalen zij mede de opzet van elk hoofdstuk.

In deze stofomschrijving komen alle zeven structuurbegrippen aan de orde. Hieronder wordt gelet op de centrale vraag en deelvragen per structuurbegrip aangegeven welke vaardigheden op welke plaats het meeste accent krijgen.

• Interpretatie

De centrale vraag van deze stofomschrijving, de eenheid of verdeeldheid van de Amerikaanse natie, brengt heel duidelijk het structuurbegrip 'interpretatie' naar voren. Dit structuurbegrip loopt als een rode draad door de gehele stofomschrijving.

De kandidaten kunnen aan de hand van een aantal factoren een interpretatie geven over de mate van eenheid of verdeeldheid van de Amerikaanse natie (vaardigheid a, b, c en d, regeling examenprogramma bijlage C.1).

• Verandering, continuïteit en discontinuïteit

De in de centrale vraag genoemde ontwik-

kelingen naar een industriële samenleving en de reacties van verschillende bevolkingsgroepen daarop over een periode van meer dan honderd jaar verwijzen naar het structuurbegrip 'verandering, continuïteit en discontinuïteit'.

De kandidaten kunnen in sociaal-economische ontwikkelingen en reacties een onderscheid maken tussen het incidentele en het algemeen voorkomende. Tevens kunnen de kandidaten factoren onderkennen die ten grondslag liggen aan sociaal-economische verandering en de weerstand daartegen (vaardigheden a, b en c).

• Bron en vraagstelling

De kandidaten kunnen bij het beantwoorden van de drie deelvragen aard en waarde vaststellen van bronnen die betrekking hebben op sociaal-economische ontwikkelingen, reacties en ideeën van bevolkingsgroepen (vaardigheid a en d).

• Oorzaken en gevolgen

Bij de vraag hoe verschillende bevolkingsgroepen inspelen op de gevolgen van sociaal-economische ontwikkelingen (deelvraag 2) is het van belang inzicht te krijgen in die gevolgen: zijn het gewilde/ongewilde, bedoel-

de/onbedoelde, direct of later optredende gevolgen (vaardigheid c en d).

• Inleving en standplaatsgebondenheid

Voor een juist begrip van reacties (deelvraag 2) en ideeën (deelvraag 3) van verschillende bevolkingsgroepen is het nodig zich te verplaatsen in o.a. waardensystemen en verwachtingen van deze groepen in de Amerikaanse samenleving in de periode 1787-1914 (vaardigheid a en b).

• Feit en objectiviteit

Kandidaten kunnen kritisch vaststellen of de reacties (deelvraag 2) en ideeën (deelvraag 3) gebaseerd zijn op feiten en/of meningen. Ook kunnen zij bepalen of meningen ingegeven worden door vooroordelen en/of stereotypen (vaardigheid a).

• Politiek

Reacties (deelvraag 2) en ideeën (deelvraag 3) kunnen een politiek karakter dragen. De kandidaten zien in dat verschillende bevolkingsgroepen uiteenlopende en soms botsende belangen en ideeën hebben, die compromissen noodzakelijk maken (vaardigheid b).

Invulling

Hoofdstuk 1: 1787

1.1 Geografische gegevens

De Verenigde Staten bestaan in 1787 uit 13 deelstaten; het land telt bijna 4 miljoen inwoners; 95% van de bevolking woont en werkt op het platteland. Zwarten wonen hoofdzakelijk in de zuidelijke deelstaten. Het grondgebied van de natie - **deelstaten en territoria** - loopt van de oost-kust tot de Mississippi, van Maine tot en met Georgia.

1.2 Welke relevante sociaal-economische ontwikkelingen doen zich voor?

Terwijl de '**Founding Fathers**' in Philadelphia aan een nieuw politiek bestel sleutelen, werkt Oliver Evans, na het opzetten van een meelfabriek, in diezelfde stad aan een stoommachine die als een soort locomotief dienst kan doen.

Het Congres neemt in 1787 een derde '**Northwest Ordinance**' aan, die het bestuur over het gebied tussen de Mississippi, de Ohio en de Grote Meren in handen van de nationale overheid legt en aan kolonisten in

deze regio **burgerrechten** zoals vrijheid van godsdienst en de afwezigheid van **slavernij** garandeert.

Commercialisering van de samenleving zorgt er voor dat boeren het produceren voor eigen behoefte opgeven en de markt opzoeken; zij stimuleert niet alleen de schoenindustrie en textielnijverheid maar ook contacten tussen voorheen lokale, semi-autarische regio's, en bevordert de verdere groei van middengroepen als handwerkslieden en handelaren.

Uitvindingen beginnen een grote rol binnen deze sociaal-economische ontwikkelingen te spelen. Er worden in de periode 1790-1800 bijna driehonderd uitvindingen geregistreerd. Uitvinders krijgen een voorbeeldfunctie; de techniek lijkt mensen de mogelijkheid te bieden hun natuurlijke omgeving te beheersen.

Verdragen met Indianen maken Indiaans grondgebied in respectievelijk 'upstate' New York en ten zuiden van de Ohio vrij voor blanke kolonisten: Amerikanen denken dat

niets een verdere geografische expansie van de jonge natie in de weg staat. De Indiaanse bevolking van de 'Northwest Territory' verzet zich echter tegen blanke vestiging.

De groei van de Britse textielindustrie en Eli Whitney's ontwerp van de '**cotton gin**' (1793) stimuleren de katoenteelt in de zuidelijke deelstaten van het land. Hierdoor wordt een systeem van slavernij nieuw leven ingeblazen; zuidelijke plantagehouders voeren massaal nieuwe slaven in om de werkkrachten die tijdens de Onafhankelijkheidsoorlog zijn verdwenen te vervangen. Slavenhouders verkondigen met succes de ongelijkheid van blank en zwart om de arme blanke boeren aan zich te binden: racisme verdoezelt verschillen tussen blanken onderling.

Als de nijverheid in het noorden deze katoen gaat verwerken, wordt de economie van de noordelijke en zuidelijke deelstaten geïntegreerd, en begint de textielindustrie uit te groeien tot de belangrijkste industriële sector van de Verenigde Staten in de periode voor de Burgeroorlog.

1.3 Hoe spelen boeren in op de gevolgen van deze ontwikkelingen?

Bij veel boeren is de drang producten te verhandelen, al is het maar in de vorm van ruilhandel, groot; specialisatie is echter nog vol risico's in een relatief primitieve markt met een geringe geldomloop.

De blanke bevolking is mobiel. In de jaren na de Onafhankelijkheidsoorlog verhuist jaarlijks vijf tot tien procent van de inwoners. De helft daarvan gaat naar een andere deelstaat. Kolonisten trekken naar het westen: in deze jaren gaan zij vooral in het gebied van 'upstate' New York, de westelijke helft van Pennsylvania, en de latere deelstaten Kentucky en Tennessee op zoek naar een eigen stuk grond.

Een '**frontier**'-samenleving van pelsjagers, **pioniers**, geluuszoekeers en boeren stimuleert zowel het individualisme als gemeenschapszin; zij heeft economische ontwikkeling en verkwisting van natuurlijke hulpbronnen tot gevolg. De 'frontier' bevordert gelijke kansen voor man en vrouw, maar ook het recht van de sterkste en speculatie in land die het gelijkheidsideaal ondergraven.

1.4 Hoe spelen zwarten in op de gevolgen van deze ontwikkelingen?

De zwarten die als slaven in het zuiden werken als landarbeiders of in het blanke huishouden bezitten geen burgerrechten, aanzien zij niet als mens maar als bezit worden beschouwd; wetgeving in zuidelijke deelsta-

ten verankert deze status. Ook vrije zwarten in Noord en Zuid lijden onder discriminatie. Opstanden van slaven komen sporadisch voor, sabotage en lijdzaam verzet op de werkplek veelvuldig; sommige slaven proberen te vluchten, anderen plegen zelfmoord. Organisaties als de '**African Methodist Episcopal**' kerk creëren een eigen institutioneel kader voor de zwarte bevolking van het land. Ook op de plantages zijn zwarten vaak in staat een eigen sociaal netwerk op te zetten en te onderhouden.

Het in stand houden van een eigen cultuur met onderlinge hulporganisaties is een essentieel onderdeel van de zwarte overlevingsstrategie. Inschikkelijkheid en opstandigheid, gemengd met gevoelens van wantrouwen ten opzichte van blanken, karakteriseren de reacties van veel zwarten.

1.5 Welke ideeën over de eenheid van de Amerikaanse natie krijgen in deze ontwikkelingen en reacties het accent?

De grondwet roept een nieuwe centrale overheid in het leven, maar laat de deelstaten voor een belangrijk deel in hun waarde. Politieke macht wordt tegelijkertijd gecentraliseerd en verdeeld. De grondwet is, zoals de makers zelf erkennen, het resultaat van compromissen en belangenbehartiging. Zo wordt het slavernijstelsel van de zuidelijke staten door de grondwet beschermd. De **3/5 clause** telt de slaven in de zuidelijke deelstaten voor 3/5 mee als bevolking en garandeert aldus deze staten meer vertegenwoordigers in het Huis van Afgevaardigden. De '**fugitive slave**' clause eist dat weggeluchte slaven teruggebracht worden naar hun eigenaren. De internationale slavenhandel wordt de eerste twintig jaar ongemoeid gelaten. De tekst van 1787 keurt met andere woorden discriminatie van bevolkingsgroepen goed.

Toch wordt door de Amerikaanse constitutie de emancipatie van minderheden of achtergestelde groepen ook mogelijk gemaakt. De opstellers van de tekst staan wijziging van de grondwet via amendementen toe. In 1791 worden door tien van dergelijke toevoegingen, de '**Bill of Rights**', burgerrechten zoals de persvrijheid, de vrijheid van religie en het recht van vergadering gegarandeerd.

Hoewel bevolkingsgroepen als zwarten en vrouwen voor een belangrijk deel buiten de politiek worden gehouden - slechts in New Jersey hebben vrouwen bijvoorbeeld stemrecht in 1787 - stimuleert de grondwet ontvredenen binnen de samenleving door amendering van de tekst in één klap hun situatie te verbeteren.

De autoriteitsgevoeligheid onder de bevol-

king is door de Onafhankelijkheidsstrijd afgenomen: geloof en grootgrondbezit zijn onvoldoende om de natie bij elkaar te houden. Een nieuw bindmiddel wordt de onder andere door **Thomas Jefferson** onderschreven idylle van een eigen stukje land voor elke blanke burger: de kleine, zelfstandige boer wordt geïdealiseerd als hoeksteen van een vrije, gedecentraliseerde samenleving.

Tegenover dit ideaal van de '**yeoman farmer**' formuleren vertegenwoordigers van de commerciële en financiële elites als **Alexander Hamilton** mercantilistische opvattingen uitgaande van een sturende overheid geleid door henzelf.

1.6 De Verenigde Staten: één of verdeeld?

De gelijkheidsidealen van de Onafhankelijkheidsverklaring van 1776 en de politieke eenheid die de nieuwe grondwet aan het land oplegt, worden ondergraven door de economische dynamiek. Individualisme, landhonger en winstbejag ondermijnen de politieke, morele en geografische grenzen van de maatschappij: blanke Amerikanen komen in conflict met de oorspronkelijke bewoners van het land, ruziën over de vraag hoe de grond onderling verdeeld moet worden, en houden een slavernijstelsel in stand dat de natie uiteindelijk splijt. Ideaalbeelden als de 'yeoman farmer' worden gebruikt om de verdeeldheid te verdoezelen.

Hoofdstuk 2: 1830

2.1 Geografische gegevens

De Verenigde Staten bestaan in 1830 uit 24 deelstaten met een totale bevolking van 13 miljoen mensen. Ongeveer 90% van de bevolking leeft op het platteland. Het grondgebied van de Verenigde Staten heeft zich inmiddels dankzij de '**Louisiana Purchase**' van 1803 verdubbeld. Het land heeft sinds 1800 een nieuwe hoofdstad: Washington, D.C. De 'frontier' schuift op naar het huidige Indiana en Illinois, en Louisiana en Arkansas. Gedurende de tien jaren voor 1830 zijn ongeveer 150.000 immigranten het land binnen gekomen, in meerderheid afkomstig uit Noord- en West-Europa; in de tien jaar na 1830 loopt dat aantal op tot zo'n 600.000. Vooral in het noord-oosten van het land groeien de steden.

2.2 Welke relevante sociaal-economische ontwikkelingen doen zich voor?

Na Robert Fultons succesvolle experiment met een stoomschip in 1807, rijdt in 1830 op een dertien mijl lang traject van de 'Baltimore and Ohio Railroad' voor het eerst een Amerikaanse locomotief. Trein en spoorweg

beginnen schip en kanaal te vervangen als belangrijkste vorm van vervoer en bindmiddel van het land en bevorderen de groei van de economie en de natie.

Het aantal patenten dat verleend wordt bedraagt in de periode tussen 1820 en 1830 ongeveer 500 per jaar. Er worden elektrische apparaten uitgevonden en Samuel Colt verkrijgt in 1835 een patent op de revolver. Zelfstandige handwerkers, de meester en diens leerlingen maken geleidelijk plaats voor loonarbeiders; werk begint zich te concentreren in de fabriek.

In het noorden, in plaatsjes als Waltham en Lowell (Massachusetts) verschijnen de eerste fabrieken. Tegen 1820 is meer dan een kwart van de arbeiders in de 'New England' en 'mid-Atlantic' deelstaten niet langer in huisnijverheid werkzaam maar in kleine fabrieken, waar textielprodukten en schoenen vervaardigd worden door vooral kinderen en vrouwen.

Hoewel zij experimenteren met nieuwe vormen van organisatie, zijn de meeste bedrijfjes nog familie-aangelegenheden. Fabrieken als in Lowell genieten aanvankelijk nog een zekere faam als experimentele opvoedingscentra: de eigenaren verzorgen onderwijs en vrije-tijdsbesteding om, vooral vrouwelijke, arbeidskrachten aan te trekken. Zeventigjarige werkweken, vrouwen- en kinderarbeid worden door werknemers en werkgevers als positief ervaren. Na 1830 verslechteren de verhoudingen tussen werknemer en werkgever ook in deze centra snel: produktie komt centraal te staan.

Dankzij uitvindingen als Cyrus McCormicks maaimachine en John Deere's stalen ploeg en het werk van een voortdurende stroom pioniers wordt de landbouw van het westen een steeds belangrijker component van de Amerikaanse economie. Gebiedsuitbreiding en lagere grondprijzen maken een stukje grond voor de kleine boer mogelijk.

Het zuiden concentreert zich op de agrarische produktie en katoenteelt en is wat overige produkten en vervoer betreft in hoge mate afhankelijk van het noorden. In het zuiden zoeken behalve de kleine boeren ook plantagehouders naar grond.

Het Congres reserveert in 1830 een half miljoen dollar voor gedwongen migratie van indianenstammen in het zuiden van de natie om verdere expansie te garanderen.

Een slavenopstand in Virginia onder leiding van **Nat Turner** schokt de zuidelijke samenleving in 1831. In het noorden krijgt de beweging voor **abolitionisme**, de afschaffing

van slavernij, in 1831 nieuw élan met de publicatie van **The Liberator** door **William Lloyd Garrison** en in 1833 door de oprichting van de '**American Anti-Slavery Society**'. Een '**underground railroad**' helpt slaven naar het noorden ontsnappen.

Telkens wanneer een territorium voldoende kolonisten heeft om als deelstaat georganiseerd te worden, rijst de vraag of in de nieuwe staat slavernij mag bestaan en of de grond onder kleine boeren verdeeld moet worden.

De inkomensverschillen tussen werkgevers en werknemers, kleine boeren en grootgrondbezitters, groeien; schommelingen in de Amerikaanse economie, bijvoorbeeld in 1837, maken voortdurend winnaars en verliezers. Steden kennen verpauperde wijken.

2.3 *Hoe spelen indianen in op de gevolgen van deze ontwikkelingen?*

Door de behoefte aan grond voor landbouw en katoenplantages neemt de druk op indians grondgebied toe. De in verdragen vastgelegde afspraken tussen blanken en indianen worden door blanken voortdurend geschonden.

Indianenstammen reageren verschillend op de blanke expansiedrift. Sommige indianen passen zich aan of sluiten allianties met blanke indringers om zo rivaliserende stammen de baas te worden. Andere indianen verzetten zich met guerilla-acties of zoeken bescherming bij het Hooggerechtshof, dat wetten van de nationale overheid en de deelstaten kan toetsen aan de grondwet.

Pogingen om stammen vrijwillig afstand te laten doen van hun grond, door hen economisch afhankelijk te maken of via onderwijs en zending te assimileren, mislukken grotendeels.

De '**Removal Act**' van 1830 geeft President Jackson de middelen over te gaan tot gedwongen verhuizing van de indianen en vestiging in **reservaten**. Tijdens zijn presidentschap worden zo'n 90 verdragen met stammen afgesloten om een door blanken afgedwongen 'migratie' te regelen. Stammen als de Cherokee's verhuizen, langs de '**Trail of Tears**'. Ten oosten van de Mississippi blijven weinig indianen over. In het noord-oosten zijn al voor de Onafhankelijkheidsoorlog veel indianen verdreven of aan nieuwe ziektes gestorven.

2.4 *Hoe spelen vrouwen in op de gevolgen van deze ontwikkelingen?*

De economische dynamiek leidt niet alleen tot een verheerlijking van het begrip arbeid, maar geeft bij velen tevens aanleiding tot gevoelens van angst en onzekerheid.

Vrouwen spelen een hoofdrol in hervormingsbewegingen die aan misstanden in de samenleving zoals slavernij, verpaupering, prostitutie en alcoholisme een eind moeten maken. Dankzij boeken als Harriet Beecher Stowe's **Uncle Tom's Cabin** krijgt de beweging tegen slavernij grotere aanhang.

Tevens komen vrouwen op voor hun eigen rechten. Kiesrecht hebben zij nergens; New Jersey schaft vrouwenkiesrecht in 1807 af. Zij beginnen een campagne die in de '**Seneca Falls Convention**' van 1848 een voorlopig hoogtepunt bereikt.

Tegelijkertijd ontstaat door gevoelens van economische onzekerheid onder midden-groepen een verheerlijking van de huiselijke sfeer, een '**domestic ideology**', die ook door veel vrouwen wordt onderschreven. Geïdealiseerd als de hoedsters van waarden die voor man en kinderen een veilige thuishaven creëren binnen het gezin, worden vrouwen buiten de politiek en economie gehouden.

Er bestaan grote verschillen tussen de leef- en arbeidsomstandigheden van vrouwen op het platteland en in de stad en tussen die van vrouwen uit de gegoede burgerij en arbeiderskringen. De 'frontier' creëert een eigen dynamiek, die naast alle nadelen voor veel vrouwen tot een hoge mate van ook economische zelfstandigheid kan leiden.

2.5 *Welke ideeën over de eenheid van de Amerikaanse natie krijgen in deze ontwikkelingen en reacties het accent?*

Een tweetal discussies is van belang.

Henry Clay's '**American System**' roept in navolging van Alexander Hamiltons opvattingen een sturende overheid in het leven, met tariefmuren die de nijverheid en industrie beschermen en de staatskas vullen en met een nationale bank als toezichhouder. De vaagheid van de grondwet over de economische bevoegdheden van de nationale overheid roept echter een '**States' Rights**' traditie in het leven, die de nationale overheid verregaande zeggenschap over economische aangelegenheden betwist: aanhangers van de traditie wijzen bijvoorbeeld '**internal improvements**' - nationale investeringen in de infrastructuur van het land - af en laten economisch initiatief over aan de deelstaten en particuliere ondernemingen.

Deze traditie vindt niet alleen sterke aanhang in het zuiden maar ook in het Witte Huis van Andrew Jackson. Dat door hun filosofie van 'States' Rights' ook het instituut slavernij stand gehouden wordt, zien de president en zijn aanhang niet als bezwaarlijk.

De discussie over de organisatie van territoria in deelstaten en dus het al dan niet toestaan van slavernij wordt door compromissen als die van 1820 (**Missouri Compromise**) en naderhand 1850 (**Compromise of 1850**) tijdelijk opgelost en houden de natie voorlopig bijeen.

Groepen als handwerkslieden, arbeiders en boeren die zich bedreigd voelen vinden troost in de introductie van algemeen kiesrecht voor (vrije) mannen en in religie: evangelische '**revivals**' introduceren niet alleen protestantse waarden aan de 'frontier' en in de steden, maar brengen het geloof ook dicht bij de mensen en prediken een 'you can do it, if you want' ('**self help**' mentaliteit) binnen een zich ontwikkelend kapitalistisch systeem.

Daarnaast biedt de idee van een door God gegeven bestemming van de blanke Amerikaanse natie (of, zoals John O'Sullivan in 1845 zegt, '**manifest destiny**') perspectief voor individuele en gemeenschappelijke toekomst.

2.6 De Verenigde Staten: één of verdeeld?

De economische dynamiek blijkt steeds meer een bron van conflicten: regio's en bevolkingsgroepen groeien uit elkaar.

In de periode na 1830 doen verschillende hervormingsbewegingen van zich spreken: er is behoefte aan aanpassing aan de nieuwe situatie.

De keerzijdes van de drang naar winst en zelfstandigheid zijn een overdaad aan concurrentie, een concentratie van macht in beperkte handen en een individualistische ethiek die de schuld voor het ontbreken van maatschappelijk succes bij het individu legt.

Ondanks politieke compromissen en ideeën als '**manifest destiny**' verscherpen de tegenstellingen tussen Noord en Zuid zich: economie, machtsverdeling en slavernij drijven de regio's uit elkaar. De grondwet bindt de natie niet langer. Na een bloedig treffen van voor- en tegenstanders van slavernij in Kansas in 1854 valt het land uiteen en begint een Burgeroorlog (1861-1865).

Hoofdstuk 3: 1869

3.1 Geografische gegevens

De Verenigde Staten bestaan dit jaar uit 37 staten en tellen 40 miljoen inwoners, van wie 75% op het platteland leeft. In de periode tussen 1861 en 1870 komen meer dan 2 miljoen immigranten het land binnen, het overgrote deel afkomstig uit Noord- en West-Europa; zij vullen de groep vooral Ierse im-

migranten aan die zich in de jaren tussen 1840 en 1860 in de Verenigde Staten gevestigd hebben.

Tegen 1850 is met Groot-Brittannië de noordgrens van het Amerikaanse grondgebied bepaald en na een oorlog met Mexico ook de zuidgrens van de natie grotendeels vastgelegd. De Verenigde Staten strekken zich uit van de kust van de Atlantische Oceaan tot de kust van de Stille Oceaan; Alaska is aangekocht van Rusland.

3.2 Welke relevante sociaal-economische ontwikkelingen doen zich voor?

In 1869 komen de spoorlijnen van de 'Union Pacific' en 'Central Pacific' samen bij '**Promontory Point**' en verbinden aldus oost en west met elkaar, dankzij het werk van Ieren en Chinese gastarbeiders.

De Verenigde Staten staan niet alleen dankzij de '**Homestead Act**' van 1862, maar vooral dankzij de spoorwegen, die gebruik maken van nieuwe communicatietechnieken - de telegraaf en typemachine zijn uitgevonden - aan het begin van explosieve demografische en kapitalistische expansie.

De spoorwegen vervullen in deze expansie in negatieve en positieve zin een voortrekkersrol. De aanleg van spoorwegen geschiedt vaak ongecoördineerd: soms worden er door concurrerende maatschappijen twee lijnen naast elkaar aangelegd. Speculatie en ongebreidelde ondernemingslust zijn de oorzaken. De spoorwegen introduceren ook een management-cultuur. Grotere afstanden worden overbrugd. Treinen verbinden niet meer alleen de grote steden in het noord-oosten, maar leggen ook het gebied ten westen van de Mississippi open. Dankzij de uitvinding van koelwagons groeien ranches in zuidelijke deelstaten als Texas en drijven **cowboys**, van wie ongeveer 25% zwart is, jaarlijks honderdduizenden stuks vee over grote afstand naar de spoorwegstations in het noorden. Vandaar worden de 'longhorns' naar de vleesverwerkende industrie in steden als Chicago vervoerd.

Het aantal patenten dat verleend wordt in het decennium na 1850 is in vergelijking met de periode tussen 1820 en 1830 vervijfvoudigd.

Grote **corporaties** ontstaan, die de markt monopoliseren. Het familiebedrijf verdwijnt langzamerhand en wordt vervangen door industriële conglomeraten, gefinancierd door aandeelhouders en geleid door managers met een professionele staf. Steeds minder bedrijven beheersen een steeds groter deel van de markt, vaak daartoe uit noodzaak

gedwongen: de concurrentie is moordend en trusts, kartels, prijsafspraken en voortdurende vernieuwing zijn de enige manier om investeringen veilig te stellen. Edisons Menlopark en bedrijven als Standard Oil zijn het resultaat.

De ontwikkelingen leiden tot frequente op- en neergaande conjunctuurbewegingen. Vrijheid en zelfstandigheid worden voor velen schaarse goederen. De persoonlijke beslissingen van een handjevol zakenlieden bepalen in belangrijke mate het leven van een groot deel van de bevolking. De inkomensverschillen in de samenleving nemen toe.

Door de ontdekking van goud in California in 1848 trekken kolonisten via routes als de 'Oregon Trail' en 'Santa Fé Trail' naar de Westkust, waar naast de mijnbouwindustrie een welvarende agrarische samenleving ontstaat; de tussenliggende 'Great Plains' blijven echter nog dunbevolkt.

In het noorden blijkt de Burgeroorlog een stimulans voor de industrie, die weer wordt beschermd door hoge tariefmuren; arbeidsbesparende machines en standaardisatie komen op. De landbouw mechaniseert.

De Burgeroorlog heeft de zuidelijke economie sterk aangetast; een blokkade van het zuiden door de Unie is niet zonder gevolgen gebleven. Door de blokkade maakt het zuiden echter wel noodgedwongen een begin met industrialisatie.

In het zuiden is door de Burgeroorlog (1861-1865) de slavernij afgeschaft. Een programma van 'Reconstructie' probeert van zwarten in het zuiden gelijkwaardige burgers te maken. Kleine blanke en zwarte boeren, die zich na afschaffing van de slavernij op de katoenteelt storten, komen in de problemen wanneer de katoenprijs instort.

Ook andere groepen in de samenleving komen in de knel. Arbeiders richten belangenorganisaties op om hun positie te verdedigen. Hoewel velen van mening zijn dat vrouwen in het gezin thuis horen, komen in 1869 twee organisaties voor de rechten van de vrouw tot stand. De stroom goedkope Chinese arbeidskrachten veroorzaakt aan de Westkust onder Amerikaanse arbeiders angst voor verlies van banen; in een deelstaat als Californië roepen Amerikanen om **anti-immigratiewetgeving**.

3.3 Hoe spelen zwarten in op de gevolgen van deze ontwikkelingen?

Na de 'Emancipatie Proclamatie' van president Abraham Lincoln van 1863, schaft het dertiende amendement op de grondwet slavernij volledig af. Dankzij het **veertiende** en **vijftiende amendement**, uitvloeisels van een

'**Radical Reconstruction**' die zuidelijke deelstaten door een progressief Congres wordt opgelegd, krijgt de zwarte bevolking burgerrechten. Tijdens de Reconstructie zijn in het nationale congres zwarte senatoren en zwarte leden van het Huis van Afgevaardigden actief; meer dan vijfhonderd zwarte politici worden in de deelstaten als volksvertegenwoordiger gekozen.

Zwarten zoeken de gezinsverbanden op die vaak verloren zijn gegaan tijdens de slavernij.

De vrijgemaakte zwarte bevolking probeert vooral in de agrarische sector van het zuiden een bestaan te vinden. Zij vinden direct en indirect steun bij de '**Freedmen's Bureau**' en mensen die geld zien in economische ontwikkeling van de regio (door zuiderlingen gezien als noordelijke profiteurs en zuidelijke verraders, respectievelijk '**carpetbaggers**' en '**scalawags**').

Hoewel hun wettelijke status veranderd is, verbeteren de economische mogelijkheden van de zwarten niet. Evenals de blanke boeren vervallen zij onder een '**share-cropper's system**' tot een nieuw soort horigheid.

Zwarten worden geconfronteerd met voortdurende tegenwerking van de blanke zuidelijke bevolking. In sommige staten worden de voorstanders van Reconstructie al in 1869 weggestemd. Blanke zuiderlingen hanteren legale en illegale middelen om de verworvenheden van de Reconstructie van het zuiden te saboteren; een terroristische beweging als de '**Ku Klux Klan**' komt op.

3.4 Hoe spelen immigranten in op de gevolgen van deze ontwikkelingen?

Nederlandse, Scandinavische en Duitse immigranten vestigen zich als boer of arbeider in de Verenigde Staten in een poging de '**American dream**' te verwezenlijken. Aanpassing aan de nieuwe omgeving geschiedt voor deze immigranten eenvoudiger dan voor groepen als de katholieke Ieren of Chinese gastarbeiders. Ieren worden door discriminatie het proletariaat van de noordelijke industrie. Chinezen worden aan de Westkust door discriminatie gedwongen van de ene naar de andere slechtbetaalde baan te trekken; alleen werkgevers, met hun verlangen naar laagbetaalde arbeid, houden beperkingen op immigratie van Chinezen tijdelijk tegen.

3.5 Welke ideeën over de eenheid van de Amerikaanse natie krijgen in ontwikkelingen en reacties het accent?

'**Radical Reconstruction**' versterkt de positie van de nationale overheid in relatie tot de deelstaten en laat zien hoe een activistische nationale regering een bijdrage kan leveren

aan de burgerrechten en de eenwording van het land.

De uitwassen van economische ontwikkeling worden ondervangen door mooie woorden over de zegeningen van het kapitalisme; over het individu dat op eigen kracht de hoogste sport van de maatschappelijke ladder bereikt, de '**selfmade man**' die opklimt '**from rags to riches**'.

3.6 De Verenigde Staten: één of verdeeld?

Het land lijkt op weg naar een eenheid, maar de eenheid is meer schijn dan werkelijkheid: de 'Reconstructie' ligt al weer onder vuur. De Reconstructie laat zien hoe het systeem van **federalisme** deelstaten de kans biedt nationale wetgeving te omzeilen of naar hun hand te zetten en hoe miniem de rol van de nationale overheid is. Ook nemen de verschillen in economische en sociale positie tussen bevolkingsgroepen en individuen snel toe en gelooft lang niet iedereen in mooie woorden. Net als na de komst van grote groepen Ieren, groeit onder bevolkingsgroepen de angst voor immigranten.

Hoofdstuk 4: 1887

4.1 Geografische gegevens

In 1887 is het land 38 staten rijk. De bevolking bestaat uit ongeveer 60 miljoen mensen, van wie zo'n derde deel in steden woont. Tussen 1881 en 1890 komen meer dan 5 miljoen immigranten het land binnen; met name na 1890 verandert de samenstelling van deze groep: een meerderheid blijkt afkomstig uit Zuid- en Oost-Europa. In 1890 zijn er nog steeds meer boeren dan arbeiders.

4.2 Welke relevante ontwikkelingen doen zich voor?

De eerste '**regulatory agency**', een overheidscommissie die een sector van de economie moet reguleren, wordt in 1887 opgericht: de ICC ('**Interstate Commerce Commission**'). De commissie heeft als taak de spoorwegen te reguleren door redelijke tarieven vast te stellen en bevoordeling van grootgebruikers tegen te gaan.

Transport per trein stelt de 'Plains' open voor exploitatie van landbouw. Rond de spoorwegen groeien in snel tempo de staalindustrie en toeleveringsbedrijven. De spoorlijnen bepalen de plaats en groei van nieuwe gemeenschappen en steden. Spoorwegmaatschappijen krijgen goedkoop een overgroot deel van de grond die de federale overheid uitgeeft.

Door de spoorwegen worden afstanden nu gemeten in tijd in plaats van ruimte; hun tijdszones worden nationale standaard.

Het crisisjaar 1886, met stakingen, aanslagen, angstgevoelens voor anarchistische revoluties en de oprichting van de '**American Federation of Labor**', is achter de rug.

Het in ontginning nemen van grond en winning en exploitatie van delfstoffen in het midden en westen van het land doen de grens tussen beschaving en wildernis verdwijnen: 'lege' plekken op de landkaart worden nu ook in ontginning genomen.

De census van 1890 laat zien dat van een echte 'frontier' binnen de continentale grenzen van de Verenigde Staten niet meer kan worden gesproken.

De 'frontier'-mentaliteit leeft echter voort: het harde werken en alledaagse bestaan in mijnsteden en houtkampen worden geromantiseerd in verhalen over geweld en zedeloosheid van het '**Wilde Westen**', in mythes over cowboys en indianen.

Het proces van industrialisatie in het zuiden breidt zich uit. In de zuidelijke textielindustrie is echter door discriminatie geen plaats voor zwarten op de werkplek.

Na de Burgeroorlog maken **indianenoorlogen**, die voortduren tot het eind van de jaren 1880, en de blanke jacht op bizonen een einde aan het bestaan van de indianencultuur. Het regeringsbeleid, dat erop gericht is indianen in reservaten te houden, mislukt; de indianen worden door de '**Dawes Act**' van 1887 gedwongen zich als individuele boer te vestigen of worden uitgeroeid. Enkele successen in de oorlogen tegen blanken zoals 'Custer's Last Stand' van 1876 helpen indianen niet.

Na 1877, als de Reconstructie officieel eindigt, is de positie van zwarten bijna even slecht als voor de Burgeroorlog. Deelstaatswetgeving ('**Jim Crow wetten**'), die zwarten kiesrecht ontnemt en een systeem van **segregatie** institutionaliseert, en praktijken als lynchen ondergraven de verworvenheden van de Reconstructie. Segregatie wordt door het Hooggerechtshof in '**Plessy vs Ferguson**' van 1896 goedgekeurd.

Tegen het einde van de eeuw leven veel zwarten vaak zonder politieke rechten op de oude plantages die moderne bedrijven geworden zijn. Zwarte leiders als **Booker T. Washington** zijn bereid zich vergaand aan te passen aan de blanke samenleving en voorlopig af te zien van politieke rechten; hij raadt zwarten aan eerst economische onafhankelijkheid na te streven.

De hoge prijzen die de spoorwegen vragen voor het vervoer van landbouwprodukten van kleinverbruikers verergeren de finan-

ciële problemen van boeren in het zuiden en westen; hun situatie is al slecht door overproductie in de wereldlandbouw en afhankelijkheid van banken.

Door de voortdurende depressies is de positie van arbeiders slecht. Arbeid heeft door de fabriek met de introductie van de lopende band haar autonomie verloren. De veiligheid op de werkplek is nauwelijks verzorgd. Kinderarbeid komt op grote schaal voor. Immigranten-arbeiders uit Zuid- en Oost-Europa hebben te lijden van vreemdelingenhaat.

De opkomst en groei van een regulerende overheid worden gedwarsboomd door een conservatief Hooggerechtshof, dat overheidsregulering op nationaal en deelstaatniveau in strijd met de grondwet verklaart. Arbeiders genieten weinig bescherming omdat een vakbond wordt gezien als belemmering van economische vrijheid en omdat veel arbeiders immigranten zijn.

4.3 *Hoe spelen middengroepen in op de gevolgen van deze ontwikkelingen?*

Een mengelmoes van religieuze en humanitaire overwegingen en angst voor sociale chaos voeden bij de gegoede burgerij een hervormingsbeweging van velerlei aard: vertegenwoordigers van deze middengroepen nemen deel aan campagnes tegen alcoholgebruik en prostitutie en voor professionalisering van de overheidsbureaucratie. Ook steunen zij, als tegenwicht tegen de uitwassen van de grote corporaties, het initiatief van particuliere, charitatieve opvangthuizen voor armen, arbeiders en immigranten zoals **Hull House** van **Jane Addams** en sociale wetgeving. Deze beweging, die uitmondt in de '**Progressive Era**', is vooral een poging van de kant van de burgerij haar greep op de samenleving te behouden.

Vrouwen uit de gegoede burgerij ijveren voor hun rechten, maar zijn verdeeld over de vraag of vrouwen zich moeten concentreren op kiesrecht. Bovendien zijn de kiesrecht-activisten het niet eens over de te volgen strategie: actie via nationale wetgeving, deelstaatwetgeving of amendement op de grondwet.

De kleine boeren in het zuiden en westen van het land eisen regulering van de spoorwegen en de banken en een 'ruim-geld' beleid om te kunnen mechaniseren en onder hun schuldenlast uit te komen. Zij organiseren zich in '**Farmers' Alliances**' en beginnen een beweging van '**Populisme**' die tijdelijk de gevestigde orde verstoort.

De kleine zelfstandigen voelen zich ook bedreigd door het grootbedrijf en monopolistische financiers en industriëlen en eisen, evenals de boeren, actie tegen trust- en kartelvorming. Wetgeving als de '**Sherman Act**' van 1890 voldoet echter slechts in beperkte mate aan deze verlangens: de wet is te vaag, de uitvoering te traag.

4.4 *Hoe spelen arbeiders in op de gevolgen van deze ontwikkelingen?*

Arbeiders eisen bescherming tegen werkgevers, de mogelijkheid en erkenning van organisatie, een achturige werkdag en betere arbeidsomstandigheden. Acties als de **Homestead** (1892) en **Pullman** (1894) stakingen mislukken. De '**Sherman Act**' belemmert de ontwikkeling van vakbonden.

4.5 *Welke ideeën over de eenheid van de Amerikaanse natie krijgen in ontwikkelingen en reacties het accent?*

Succesvolle ondernemers en managers als **John D. Rockefeller** en **Andrew Carnegie** en uitvinders als **Thomas A. Edison** worden enerzijds verheerlijkt als figuren die de samenleving op orde kunnen brengen. Anderzijds zijn zij in de ogen van velen 'robber barons', tegen wie politici te weinig willen of kunnen doen.

4.6 *De Verenigde Staten: één of verdeeld?*

De idee van de liberale nachtwakersstaat staat onder druk. De ongecontroleerde economische dynamiek leidt tot veel uitwassen. De kloof tussen de mythe van gelijkheid en de werkelijkheid is te groot en leidt tot actie. Belangen worden gebundeld, collectieve acties op touw gezet. Arbeidersbeweging en overheid kunnen echter niet op tegen grote corporaties.

Veel burgers zien de managers als figuren die een oplossing voor problemen kunnen vinden.

Hoofdstuk 5: 1914

5.1 *Geografische gegevens*

In 1914 telt het land 48 staten en een bevolking van ongeveer 100 miljoen mensen. Terwijl in 1900 de aantallen arbeiders en boeren bijna gelijk zijn, is in 1910 al een groter deel van de Amerikanen werkzaam in de fabriek dan in de agrarische sector.

Tussen 1891 en 1914 zijn ongeveer 15 miljoen immigranten het land binnengekomen; velen van hen zijn afkomstig uit Rusland, Oostenrijk-Hongarije en Italië.

5.2 *Welke relevante sociaal-economische ontwikkelingen doen zich voor?*

Auto en vliegtuig gaan langzamerhand de rol van de trein in de samenleving overnemen. De auto wordt onderdeel van de 'American dream'.

Stroomlijning van produktiemethoden en nieuwe technische vindingen zorgen voor een overdaad aan goederen. Het aantal patenten is in de tien jaren na 1890 gestegen tot meer dan 200.000. Het bedrijfsleven creëert winkelketens en een advertentie-industrie om de overvloed van produkten aan de man en de vrouw te brengen.

De steden vormen de nieuwe 'frontier'. Daar liggen nieuwe uitdagingen en kansen. In de steden vestigen zich veel immigranten op basis van hun etnische afkomst in afzonderlijke wijken. Evenals in de jaren 1840-1860, groeit naar aanleiding van de toevloed immigranten de roep om immigratiebeperking. Ook trekken zwarten in steeds grotere aantallen naar de steden in het noorden van het land.

Om de kloof tussen gelijkheidsideaal en realiteit te dichten en een einde te maken aan machtsmisbruik steunen stedelijke middengroepen hervormingsbewegingen die ook door andere groepen in de samenleving als arbeiders en vrouwen gestimuleerd worden. De '**Progressive Era**' komt op. Belangen-groeperingen van allerlei bevolkingsgroepen krijgen ruimte binnen politiek.

Vrouwen eisen niet alleen, met beperkt succes, kiesrecht op, maar spelen een hoofdrol in het onderwijs en hervormingsbewegingen als de anti-alcohol en anti-prostitutiecampagnes.

Vrouwen hebben een belangrijke rol gespeeld in hulpverlenende instanties tijdens de Burgeroorlog en liefdadigheidsinstellingen. Met die ervaring dragen zij bij aan de opkomst van aanvankelijk nog particuliere sociale organisaties. Deze instellingen stimuleren de vorming van een verzorgingsstaat en maken carrières voor vrouwen binnen een groeiend ambtenarenapparaat mogelijk.

Onder leiding van figuren als **W.E.B. Du Bois**, die een radicalere koers voorstaat dan **Booker T. Washington**, is in 1909 de **NAACP** (de 'National Association for the Advancement of Colored People') opgericht.

5.3 *Hoe spelen immigranten in op deze ontwikkelingen?*

Via **Ellis Island** en strenge keuringen vestigen veel jonge, mannelijke immigranten zich in tegenstelling tot vroegere groepen vooral in

steden als New York, Chicago en Boston, waar zij als goedkope arbeidskrachten werk vinden in de fabrieken en waar zij hun traditionele ambacht proberen op te pakken. Immigranten helpen zichzelf binnen eigen gemeenschappen en worden geholpen door politici (de **'bosses'**) die hun sociaal-economische belangen behartigen in ruil voor hun stem bij verkiezingen. Sommige immigranten assimileren; anderen houden hun subcultuur in stand. Weer anderen keren teleurgesteld terug naar hun geboorteland.

Doorgaans treedt een mengeling van processen van **assimilatie** en **accommodatie** op, die per groep en individu verschillen.

5.4 Welke ideeën over de eenheid van de Amerikaanse natie krijgen het accent?

Toetreding tot de nieuwe, stedelijke middenklasse van carrière-makers in de juridische en medische wereld, godsdienst, onderwijs en het zakenleven vervangt het beeld van de onafhankelijke boer als ideaal en bindmiddel van de natie. Consumptief gedrag krijgt een positieve betekenis. Als potentiële klanten van een groeiend productievermogen, worden de lagere sociale lagen en vrouwen economisch aantrekkelijk. De opkomst van een Amerikaanse massacultuur met parken, pretparken en andere vormen van vertier bevordert de integratie.

De wetenschap wordt naar voren geschoven als wondermiddel tegen verspilling en armoede. **Frederick Winslow Taylor** en zijn ideeën over efficiëntie passen de processen die door de spoorwegen zijn begonnen tot in het extreme toe; tijd wordt geld.

Een regulerende overheid komt met maatregelen zoals de **'Federal Reserve Act'** van 1913, die een nieuwe nationale bank in het leven roept, en instanties als de FCT, de **'Federal Trade Commission'** van 1914. Antimonopolie-wetgeving wordt aangescherpt; de vakbonden worden ontzien.

Via instellingen als onderwijs worden Amerikaniseringsprogramma's gepropageerd. Goede burgerij en vroegere immigranten verheerlijken een **'white anglo-saxon protestant' (WASP)** cultuur. Tegelijkertijd wordt er gedebatteerd over de vraag of de Amerikaanse samenleving een **'melting pot'** of een **'nation of nations'** is: over de vraag hoeveel ruimte er is voor cultureel pluralisme.

Door de introductie van het 17e amendement op de grondwet (geratificeerd in 1913), dat de rechtstreekse verkiezing van senatoren introduceert en door de mogelijkheid van referenda in de deelstaten wordt de politiek democratischer.

5.5 De Verenigde Staten: één of verdeeld?

De liberale nachtwakersstaat is geen gemeengoed meer. Een nieuwe golf van hervormingsbewegingen leidt nu tot een heroriëntatie op de economische dynamiek in relatie tot de oorspronkelijke idealen. Amerikanen debatteren over de basis van hun natie; eensluidende conclusies worden niet bereikt.

De **'American dream'** houdt Amerikanen bij elkaar. Discriminatie blijft. Een coalitie van achtergestelde groepen in de Amerikaanse maatschappij komt door racisme niet van de grond.

LITERATUUR HAVO/VWO

Er is een overdaad aan uitstekende maar in Nederland niet eenvoudig te vinden Amerikaanse boeken over deze periode uit de Amerikaanse geschiedenis. Hieronder volgen slechts enkele van de vele belangrijke titels. De lijst wordt voorafgegaan door recente Nederlandse handboeken die de periode uit de Amerikaanse geschiedenis tussen 1787 en 1914 behandelen.

- **Nederlandstalige overzichtswerken**
J.W. Schulte Nordholt, *Triomf en Tragiek van de Vrijheid* (Amsterdam, verschillende edities);
A. Kaspi, *De Geschiedenis van de Verenigde Staten* (Utrecht 1988).

- **Engelstalige overzichtswerken**
Maldwyn Jones, *The Limits of Liberty: American History 1607-1980* (Oxford 1983);
George Brown Tindall en David E. Shi, *America: A Narrative History* (New York 1992);
Mary Beth Norton, David M. Katzman e.a., *A People and A Nation* (Boston 1994). Vooral dit werk sluit goed aan bij de opzet van de stofomschrijving.

Een goed, maar ook gedetailleerd handboek voor de geschiedenis van de grondwet is: Alfred H. Kelly, Winfred A. Harbison en Herman Belz, *The American Constitution: Its Origins and Development* (New York 1991).

Relatief korte, toegankelijke overzichtswerken voor de geschiedenis van bevolkingsgroepen uit de stofomschrijving, die de verdere literatuur ontsluiten, zijn:

- Francis Paul Prucha, *The Indians in American Society* (1985).
- August Meyer en Elliot Rudwick, *From Plantation to Ghetto* (1976. enz.).

- Sara Evans, *Born for Liberty: A History of Women in America* (1989) en Alice Kessler-Harris, *Out to Work: A History of Wage-earning Women in the United States* (1982).

- David Montgomery, *The Fall of the House of Labor: The Workplace, the State, and American Labor Activism, 1865-1925* (1987) voor de periode na de Burgeroorlog en Sean Wilentz, *Chants Democratic: New York City and the Rise of the American Working Class, 1788-1850* (1984) voor de periode tot die oorlog.

Lawrence Goodwyn, *The Populist Moment* (1978) behandelt de beweging van populisme.
 Oscar Handlin, *The Unrooted* (1973) en John Higham, *Strangers in the Land* (1955) zijn al jaren teksten om de geschiedenis van immigranten mee te beginnen.

Relatief lijvige, maar zeer informatieve werken over aspecten of periodes uit de stofomschrijving zijn:

Gordon Wood, *The Radicalism of the American Revolution* (1992) met een uitstekende maar ingewikkelde schets van de beginperiode uit de stofomschrijving.
 Edward Pessen, *Jacksonian America* (1978, enz.) behandelt het tweede kwart van de negentiende eeuw; Ronald Walters, *American Reformers, 1815-1860* (1978) de hervormingsbeweging in de eerste helft van die eeuw.

Eric Foner, *Reconstruction* (1988) is het huidige standaardwerk over Reconstructie.

C. Vann Woodward met zijn *The Strange Career of Jim Crow* (1955, enz.) en *Origins of the New South* (1951) geeft fraaie schetsen van de Zuidelijke samenleving na de Burgeroorlog en zaken als segregatie.

A. Dawley, *Struggles for Justice* (1991) en A. Trachtenberg, *The Incorporation of America* (1982) bespreken de periode na de Burgeroorlog op een wijze die uitstekend aansluit bij de stofomschrijving.
 Alfred Chandler, *The Visible Hand: The Managerial Revolution in American Business* (1977) schetst vanuit de geschiedenis van de spoorwegen de opkomst van managers en grote corporaties in de Verenigde Staten.

Richard Hofstadter, *The Age of Reform* (1955) blijft een klassiek werk over de hervormingsbeweging na de Burgeroorlog.

Richard Slotkin is met zijn monumentale *The Fatal Environment: The Myth of the Frontier in the Age of Industrialization, 1800-1890* (1985) en zijn *Regeneration through Violence: The Mythology of the American Frontier, 1600-1860* (1973) dé expert op het gebied van het Amerikaanse denken over de 'Frontier' en de indianen.

Theda Skocpol, *Protecting Soldiers and Mothers: The Political Origins of Social Policy in the United States* (1992) behandelt de opkomst van de verzorgingsstaat in de Verenigde Staten na de Burgeroorlog.

MAVO/VBO

Verantwoording

Afbakening

De stofomschrijving over de Verenigde Staten tussen 1787 en 1914 is onderdeel van het themaveld 'Een wereldmacht, traditie en verandering'.

De omschrijving omvat een relatief lange periode en een veelheid aan onderwerpen. Selectie was dan ook onvermijdelijk, mede gelet op het aantal van 20 lessen waarin de stof behandeld moet worden. De keuze van onderwerpen werd ook bepaald door de opdracht die de commissie meekreeg, namelijk vooral aandacht te schenken aan de binnenlandse sociaal-economische ontwikkelingen uit deze periode van de Amerikaanse geschiedenis.

Hoewel de einddatum van de periode meer ingegeven lijkt door Europese dan Amerikaanse gebeurtenissen en enigszins gekunsteld aandoet, is de chronologische afbakening van de stof niet geheel arbitrair. De periode van deze stofomschrijving krijgt een 'logisch' begin in 1787 (het jaar dat de Amerikaanse grondwet geschreven wordt) en eindigt in 1914 (het begin van een oorlog die de Verenigde Staten tot wereldmacht maakt en een steeds toonaangevender rol in internationale aangelegenheden doet vervullen). Deze stofomschrijving is geen reisgids van het Amerikaanse verleden. Verscheidene historische gebeurtenissen, zoals de Amerikaanse Burgeroorlog, blijven nagenoeg onbesproken; Amerikaanse partijvorming en buitenlandse politiek zijn eveneens buiten beschouwing gelaten.

De geschiedenis die hier wordt omschreven werkt niet met nauwkeurig afgebakende standen en klassen in een zorgvuldig gedefinieerde agrarische of industriële samenleving. Deze nauwkeurige afbakeningen en definities zijn volgens de commissie slechts in beperkte mate geschikt als analyse-instrument voor de sociaal-economische dynamiek van de negentiende-eeuwse Amerikaanse samenleving die in deze stofomschrijving centraal staat.

Kandidaten

Kandidaten komen binnen dit onderwerp niet alleen een ook in Nederland populaire Amerikaanse cultuur in een andere context tegen. Het onderwerp confronteert kandi-

daten tevens met de problemen van een multiculturele of multi-etnische samenleving en toont aan dat vooruitgang voor verschillende groepen uiteenlopende betekenissen en gevolgen kan hebben.

De kandidaten krijgen oog voor karakteristieken van de Amerikaanse samenleving die als constanten in de Amerikaanse geschiedenis te traceren zijn zoals een sterk optimisme, een 'frontier'-mentaliteit en het streven naar individuele vrijheid, en de tegenstellingen tussen individualisme en collectieve actie, ideaal en werkelijkheid, vrijheid en onvrijheid, (nationale) eenheid en verscheidenheid, arm en rijk, regio's (noord, zuid, oost, west), tussen de macht van de federale overheid en die van de afzonderlijke staten.

Centrale vraagstelling en deelvragen

Het thema dat in deze stofomschrijving centraal staat en richting moet geven aan het onderwijs over de periode beschrijft vanuit de sociaal-economische invalshoek de discriminatie van bevolkingsgroepen in de Amerikaanse samenleving en pogingen hieraan iets te doen; het thema is gecentreerd rond de vraag:

'Zijn in de periode tussen 1787 en 1914 groepen als indianen, zwarten en immigranten geïntegreerd in de zich ontwikkelende industriële samenleving van de Verenigde Staten?'

Vier deelvragen zijn geformuleerd om de bespreking van het thema te vergemakkelijken. Deze deelvragen luiden:

1. Welke voor de betreffende groepen relevante sociaal-economische ontwikkelingen doen zich voor?
2. Welke gevolgen hebben deze ontwikkelingen voor de genoemde groepen?
3. Met welke opvattingen en houdingen van de kant van de gevestigde blanke bevolking worden de groepen geconfronteerd?
4. Hoe spelen de bevolkingsgroepen in op de ontwikkelingen, opvattingen en houdingen?

Aangezien de processen van bijvoorbeeld industrialisatie, technologische ontwikkeling en geografische expansie die ter sprake komen niet precies samenvallen en niet de traditionele politieke scheidslijnen in de Ame-

rikaanse geschiedenis volgen, is hier gekozen voor een chronologische onderverdeling gecentreerd rond vier niet geheel willekeurig gekozen momentopnamen.

Deze momentopnamen (ingegeven door de titel van de stofomschrijving, 'Natie op de rails') betreffen 1787 - het jaar waarin de Amerikaan Oliver Evans bezig is met het ontwikkelen van een stoommachine die als een locomotief dienst zou kunnen doen; 1830 - het jaar dat Peter Cooper de eerste Amerikaanse locomotief laat rijden op een stuk spoorlijn van de 'Baltimore and Ohio Railroad'; 1869 - het jaar waarin de 'Central Pacific' en de 'Union Pacific' in 'Promontory Point' samenkomen en het Amerikaanse continent van oost tot west verbinden; en 1914, het jaar dat auto en vliegtuig de trein en de spoorwegen langzaam maar zeker gaan vervangen als katalysator voor verdere expansie en bindmiddel van de natie.

De momentopnamen vertegenwoordigen vanuit de optiek van de spoorwegen, een van de belangrijkste krachten achter de industriële ontwikkeling van de Verenigde Staten in de negentiende eeuw, belangrijke keerpunten in de Amerikaanse geschiedenis, maar mogen geenszins verabsoluteerd worden. Zij dienen slechts om binnen de dynamiek van het onderwerp processen van ontwikkeling, continuïteit en discontinuïteit te illustreren; zij fungeren als een soort kapstok waaraan de reacties van de bevolkingsgroepen op deze ontwikkelingen opgehangen kunnen worden.

De bevolkingsgroepen die in deze stofomschrijving aandacht krijgen zijn indianen, zwarten en immigranten. Aangezien het onwerkbaar is bij elk van de vier momentopnamen uitgebreid stil te staan bij de lotgevallen van elk van deze groepen, heeft de commissie er voor gekozen bij de momentopnamen in ieder geval de positie van telkens één van deze groepen uitvoerig te belichten en de posities van anderen summier te schetsen.

Waar nodig, worden deelgroepen binnen de drie hoofdgroepen onderscheiden, bijvoorbeeld op basis van klasse, regio of sekse.

Structuurbegrippen en vaardigheden

Bij het totstandkomen van de stofomschrijving hebben structuurbegrippen en vaardigheden een belangrijke rol gespeeld. De centrale vraagstelling en de daaruit voortvloeiende deelvragen zijn opgezet vanuit structuurbegrippen en de daarbij behorende vaardigheden; structuurbegrippen en vaardig-

heden bepalen mede de opzet van elk hoofdstuk.

In deze stofomschrijving komen alle zeven structuurbegrippen aan de orde. Hieronder wordt, gelet op de centrale vraag en de deelvragen, per structuurbegrip aangegeven welke vaardigheden op welke plaats accent krijgen.

• Interpretatie

Het centrale thema in deze stofomschrijving, de integratie van indianen, zwarten en immigranten in de Amerikaanse samenleving, brengt het structuurbegrip 'interpretatie' naar voren. Dit structuurbegrip loopt als een rode draad door de gehele stofomschrijving. De kandidaten kunnen aan de hand van verschillende ontwikkelingen en gevolgen, opvattingen, houdingen en reacties een interpretatie geven over de mate en wijze van integratie bij genoemde bevolkingsgroepen (vaardigheid a, b, c, regeling examenprogramma bijlage C.1).

• Verandering, continuïteit en discontinuïteit

De in de centrale vraag genoemde ontwikkeling naar een industriële samenleving over een periode van meer dan honderd jaar verwijst naar het structuurbegrip 'verandering, continuïteit en discontinuïteit'.

De kandidaten kunnen in sociaal-economische ontwikkelingen, de gevolgen daarvan, de opvattingen en houdingen van de gevestigde blanke bevolking en de reacties daarop van indianen, zwarten en immigranten een onderscheid maken tussen het incidentele en het algemeen voorkomende. Tevens kunnen de kandidaten factoren onderkennen die ten grondslag liggen aan sociaal-economische veranderingen en de weerstand daartegen van de kant van de verschillende bevolkingsgroepen (vaardigheid a, b en c).

• Bron en vraagstelling

De kandidaten kunnen bij het beantwoorden van de vier deelvragen aard en waarde vaststellen van bronnen die betrekking hebben op de sociaal-economische ontwikkelingen en hun gevolgen en de opvattingen en houdingen van de verschillende bevolkingsgroepen (vaardigheid a en d).

• Oorzaken en gevolgen

Bij de behandeling van de gevolgen van de sociaal-economische ontwikkelingen voor indianen, zwarten en immigranten (deelvraag 2) is het van belang een onderscheid te maken tussen gewilde/ongewilde, bedoelde/onbedoelde, direct of later optredende gevolgen (vaardigheid c en d).

• Inleving en standplaatsgebondenheid

Voor een juist begrip van de opvattingen en houdingen van de gevestigde blanke bevolking (deelvraag 3) en de reacties van indianen, zwarten en immigranten (deelvraag 4) is het nodig dat de kandidaten zich verplaatsen in o.a. waardensystemen en verwachtingen van deze groepen in de Amerikaanse samenleving in de periode 1787-1914 (vaardigheid a).

• Feit en objectiviteit

Kandidaten kunnen kritisch vaststellen of opvattingen en houdingen van de gevestigde blanke bevolking (deelvraag 3) en reacties van indianen, zwarten en immigranten (deelvraag 4) gebaseerd zijn op feiten en/of meningen. Ook kunnen zij bepalen of deze meningen ingegeven worden door vooroordelen en/of stereotypen (vaardigheid a).

• Politiek

Opvattingen en houdingen van de gevestigde blanke bevolking (deelvraag 3) en reacties van indianen, zwarten en immigranten (deelvraag 4) kunnen een politiek karakter dragen.

De kandidaten zien in dat verschillende bevolkingsgroepen uiteenlopende en soms botsende belangen en idealen hebben, die compromissen noodzakelijk maken (vaardigheid b).

Invulling

Hoofdstuk 1: 1787

1.1 Geografische gegevens

De Verenigde Staten bestaan in 1787 uit 13 deelstaten: het land telt bijna 4 miljoen inwoners; 95 % van de bevolking woont en werkt op het platteland. Zwarten wonen hoofdzakelijk in de zuidelijke deelstaten. Het grondgebied van de natie - **deelstaten en territoria** - loopt van de oost-kust tot de Mississippi, van Maine tot en met Georgia.

1.2 Welke sociaal-economische ontwikkelingen zijn van belang voor de positie van indianen en zwarten?

Terwijl in Philadelphia de **'Founding Fathers'** aan een nieuw politiek bestel voor de natie sleutelen, wordt in diezelfde stad gewerkt aan een stoommachine die als een soort locomotief dienst kan doen; technische vernieuwing stimuleert een al aanwezige economische dynamiek. Blanke boeren gaan produceren voor de markt, al was het maar in de vorm van ruilhandel. De schoenindustrie en textielnijverheid komen op en bevorderen de verdere groei van middengroepen als handwerkslieden en handelaren.

Het Congres neemt in 1787 een derde **'Northwest Ordinance'** aan, die blanke kolonisten in deze regio **burgerrechten** zoals vrijheid van godsdienst en de afwezigheid van slavernij garandeert.

De blanke bevolking is mobiel. In de jaren na de Onafhankelijkheidsoorlog verhuist jaarlijks vijf tot tien percent van de inwoners. Kolonisten trekken naar het westen op zoek naar grond, in deze jaren vooral in het gebied van 'upstate' New York, de westelijke helft van Pennsylvania, en de latere deelstaten Kentucky en Tennessee.

Een **'frontier'**-samenleving van pelsjagers, pioniers, gelukszoekers en boeren stimuleert onder blanken zowel individualisme als gemeenschapszin. De 'frontier' heeft economische ontwikkeling en verkwisting van natuurlijke hulpbronnen tot gevolg; zij bevordert de emancipatie van de vrouw en het recht van de sterkste en speculatie in land.

De groei van de Britse textielindustrie en Eli Whitney's ontwerp van de **'cotton gin'** (1793) stimuleren de katoenteelt in de zuidelijke deelstaten van het land. Het systeem van **slavernij** dat leek te verdwijnen na de Onafhankelijkheidsoorlog wordt nieuw leven ingeblazen. Zuidelijke plantagehouders

voeren massaal nieuwe slaven in om de werkkrachten die tijdens de oorlog zijn verdwenen te vervangen. In zuidelijke steden bloeit de slavenhandel. Slavenhouders verkondigen met succes de ongelijkheid van blank en zwart om de arme blanke boeren aan zich te binden: racisme maskeert de onderlinge verschillen tussen blanken.

Als bedrijfjes in het noorden deze katoen gaan verwerken, wordt de economie van de noordelijke en zuidelijke deelstaten geïntegreerd, en begint de textielindustrie uit te groeien tot de belangrijkste industriële sector van de Verenigde Staten in de periode voor de Burgeroorlog.

1.3 Welke gevolgen hebben deze ontwikkelingen voor indianen en zwarten?

De verdragen van Fort Stanwix (1784) en Hopewell (1785-1786) maken indiaans grondgebied in respectievelijk 'upstate' New York en ten zuiden van de Ohio vrij voor blanke kolonisten: Amerikanen denken dat niets een verdere geografische expansie van de jonge natie in de weg staat.

De zwarten die als slaven in het zuiden werken als landarbeiders of in het blanke huishouden bezitten geen burgerrechten, aanzien zij niet als mens maar als bezit worden beschouwd; wetgeving in zuidelijke deelstaten verankert deze status.

1.4 Met welke opvattingen en houdingen van de blanke bevolking worden indianen en zwarten geconfronteerd?

Indianen worden vaak gezien als inferieure wezens; tegelijkertijd fascineren zij vele blanken. Net als bij zwarten, doen allerlei stereotypen over hen de ronde: hun behandeling van vrouwen, hun intelligentie en werkzaamheid zijn onderwerp van menig gerucht en verhaal.

Volgens de grondwet van 1787 moeten wegevluchte slaven naar hun eigenaren worden teruggebracht; slaven tellen voor 3/5 deel mee als bevolking zodat zuidelijke deelstaten meer vertegenwoordigers in het nationale Congres krijgen, terwijl slaven volgens diezelfde deelstaten officieel geen mens maar bezit zijn.

Politici als Thomas Jefferson zien weliswaar in dat slavernij een kwaad is dat de samenleving ondermijnt, maar vinden zwarten tegelijkertijd minderwaardig in vergelijking met blanken. Het lot van zwarte slavinnen is des te zwaarder vanwege seksueel misbruik.

Ook de vrije zwarten in noord en zuid lijden onder discriminatie.

1.5 Hoe spelen indianen en zwarten in op deze ontwikkelingen, opvattingen en houdingen?

De indiaanse bevolking van de 'Northwest Territory' verzet zich tegen blanke vestiging. Zij wenst haar onderlinge economische en politieke ordening niet op te geven. Pas in 1795 sluit de regering een verdrag met de 'Miami confederacy' dat het grondgebied van de huidige deelstaat Ohio vrijmaakt voor kolonisatie.

In de houding van de slaven speelt hun persoonlijkheid een rol: inschikkelijkheid en opstandigheid, gemengd met gevoelens van wantrouwen ten opzichte van blanken, karakteriseren de reacties van veel zwarten. Het in stand houden van een eigen cultuur met onderlinge hulporganisaties is een essentieel onderdeel van de zwarte overlevingsstrategie.

De persoonlijke houding van de eigenaren is eveneens een factor van betekenis. Op sommige plantages nemen eigenaren hun opvoedende taak (de blanke rechtvaardiging voor slavernij) serieus en bieden zij ruimte voor geloofsbelijdenis, onderwijs en beroepsopleiding.

Opstanden van slaven komen sporadisch voor, sabotage en lijdzaam verzet op de werkplek veelvuldig; sommige slaven proberen te vluchten naar het vrije noorden; anderen plegen zelfmoord. Zwarte cultuur/muziek/godsdienst creëert onderlinge gemeenschapszin en biedt uitzicht op een ander leven.

In hetzelfde Philadelphia waar blanke politici in 1787 een nieuwe grondwet schrijven, geven zwarten de aanzet tot de oprichting van één van de organisaties die een eigen institutioneel kader voor de zwarte bevolking moeten scheppen: de **'African Methodist Episcopal'** kerk. Ook op de plantages zijn zwarten vaak in staat een eigen sociaal netwerk op te zetten en te onderhouden.

Hoofdstuk 2: 1830

2.1 Geografische gegevens

De Verenigde Staten bestaan in 1830 uit 24 deelstaten met een totale bevolking van 13 miljoen mensen. Ongeveer 90% van de bevolking leeft op het platteland. Het grondgebied van de Verenigde Staten heeft zich inmiddels dankzij de 'Louisiana Purchase' van 1803 verdubbeld en door een verdrag met Spanje uit 1819 claimt de natie gebieden die oost- en westkust verbinden.

Het land heeft sinds 1800 een nieuwe hoofdstad: Washington, D.C. In het noord-oosten van het land groeien steden als New York en Boston.

De 'frontier' schuift op naar het huidige Indiana en Illinois, en Louisiana en Arkansas. Gedurende de tien jaren voor 1830 zijn ongeveer 150.000 immigranten het land binnen gekomen, in meerderheid afkomstig uit Noord- en West-Europa; in het decennium na 1830 zal dat aantal oplopen tot zo'n 600.000. In het decennium na 1840 komen vooral katholieke Ieren in groten getale het land binnen.

2.2 Welke sociaal-economische ontwikkelingen zijn van belang voor de positie van indianen, zwarten en immigranten?

Na Robert Fultons succesvolle experiment met een stoom-schip op de Hudson Rivier van 1807, rijdt in 1830 op een dertien mijl lang traject van de 'Baltimore and Ohio Railroad' voor het eerst een Amerikaanse locomotief. Trein en spoorweg beginnen schip en kanaal te vervangen als belangrijkste vorm van vervoer en bindmiddel van de natie.

Het nieuwe vervoermiddel bevordert de groei van de economie en de natie. Het brengt regio's bij elkaar en legt nieuwe gebieden open voor landbouw en nijverheid. Het Congres reserveert in 1830 een half miljoen dollar voor gedwongen migratie van indianenstammen in het zuiden van de natie om verdere expansie te garanderen.

Het zuiden concentreert zich op de agrarische produktie en katoenteelt en is wat overige produkten en vervoer betreft in hoge mate afhankelijk van het noorden. In het zuiden zoeken behalve de kleine boeren ook plantagehouders naar grond.

In het noorden, in plaatsjes als Waltham en Lowell (Massachusetts) verschijnen de eerste fabrieken in het Amerikaanse landschap. Hoewel zij experimenteren met nieuwe vormen van organisatie (de manager verschijnt ten tonele), zijn de meeste bedrijfjes nog familie-aangelegenheden.

Dankzij uitvindingen als Cyrus McCormicks maaimachine en John Deere's stalen ploeg en het werk van een voortdurende stroom pioniers wordt de landbouw van het westen steeds belangrijker component van de Amerikaanse economie. Gebiedsuitbreiding en lagere grondprijzen maken een stukje grond voor de kleine boer mogelijk.

Het vooruitzicht op een zelfstandig economische bestaan maakt de Verenigde Staten voor velen een aantrekkelijke vestigingsplaats.

2.3 Welke gevolgen hebben deze ontwikkelingen voor indianen en immigranten?

Het nieuwe vervoermiddel ondermijnt de economie en de cultuur van de indianen door grondonteigeningen. Pogingen om stammen vrijwillig afstand te laten doen van hun grond, door hen economische afhankelijk te maken of via onderwijs en zending te assimileren, mislukken grotendeels. De 'Removal Act' van 1830 geeft President Jackson de middelen over te gaan tot gedwongen verhuizing van de indianen en vestiging in reservaten. Tijdens zijn presidentschap worden zo'n 90 verdragen met stammen afgesloten om een door blanken afgedwongen 'migratie' te regelen. In het zuiden verhuizen stammen als de Choctaws in de winter van 1831-'32, vier jaar later gevolgd door de Creeks en in 1838, langs de 'Trail of Tears', de Cherokees.

De territoriale afspraken die vastgelegd zijn in verdragen worden door blanken voortdurend geschonden. De indianen kunnen niet op tegen het blanke overwicht. Ten oosten van de Mississippi blijven weinig indianen over. In het noord-oosten zijn al voor de Onafhankelijksoorlog veel indianen-stammen uit die regio verdreven of aan nieuwe ziektes gestorven.

Zelfstandige handwerkers, de meester en diens leerlingen, maken geleidelijk plaats voor loonarbeiders; werk begint zich te concentreren in de fabriek. Fabrieken als in Lowell genieten aanvankelijk nog een zekere faam als experimentele opvoedingscentra voor arbeiders (vooral vrouwen en kinderen uit de regio). Na 1830 verslechteren de verhoudingen tussen werknemer en werkgever in deze centra snel: produktie komt centraal te staan.

De komst van grote groepen Ieren zorgt voor een goedkoop industrieproletariaat dat de plaats van vroegere werknemers inneemt.

2.4 Met welke opvattingen en houdingen van de gevestigde blanke bevolking worden zwarten en immigranten geconfronteerd?

Een slavenopstand in Virginia onder leiding van Nat Turner schokt de zuidelijke samenleving in 1831 en doet de blanke houding tegenover zwarten daar nog meer dan verharren. In het noorden krijgt de beweging voor abolitionisme, de afschaffing van slavernij, in 1831 nieuw élan met de publicatie van *The Liberator* door William Lloyd Garrison en in 1833 door de oprichting van de 'American Anti-Slavery Society'. Vrouwen zijn belangrijke steunpilaren van de beweging voor abolitionisme en eisen ook hun rechten op. Hun activisme mondt uit in

bijvoorbeeld de verklaringen van de 'Seneca Falls Convention' van 1848, maar splitst tegelijkertijd de anti-slavernijbeweging: een 'cult of domesticity', die de vrouw als hoedster van morele waarden en opvoedster van kinderen in het gezin plaatst en het gezin verheerlijkt als een oase van rust binnen de ruige kapitalistische buitenwereld, verbiedt vrouwen zich bezig te houden met politieke en economische kwesties.

Een 'underground railroad' helpt slaven naar het noorden ontsnappen.

Abolitionisten zijn in de ogen van het overgrote deel van de Amerikaanse bevolking echter extremisten. Pas dankzij werken als Harriet Beecher Stowe's *Uncle Tom's Cabin* krijgt de beweging voor afschaffing van slavernij grotere aanhang. Evenals politici als Abraham Lincoln, suggereert ook Stowe remigratie van slaven naar Afrika als oplossing voor het probleem van de verhoudingen tussen blank en zwart.

Planters en andere zuidelijken verdedigen hun slavernijstelsel door noordelijke kapitalisten te beschuldigen van uitbuiting van arbeiders; waar zij zelf zwarten opvoeden, bieden de kapitalisten in het noorden arbeiders in de zich ontwikkelende kapitalistische samenleving geen enkele bescherming. Vrije zwarten in het noorden hebben niet automatisch stemrecht.

Vreemdelingenhaat in de vorm van een beweging voor 'nativism' komt op.

2.5 Hoe spelen indianen, zwarten en immigranten in op deze ontwikkelingen, opvattingen en houdingen?

Indianenstammen reageren verschillend op de blanke expansiedrift. Sommige indianen passen zich aan en sluiten allianties met blanke indringers om zo rivaliserende stammen de baas te worden. Andere indianen verzetten zich met guerilla-acties of zoeken bescherming bij het Hooggerechtshof.

De reacties van indianen zijn verklaarbaar vanuit hun cultuur en godsdienst. Daarin worden de relatie met de natuur en de gehechtheid aan de grond van de voorouders als heilig beschouwd.

Verschillende gevluchte slaven worden belangrijke vertegenwoordigers van de abolitionistische beweging; in woord en geschrift proberen zij een blank noordelijk publiek te overtuigen van het kwaad van slavernij.

Net als anderen die in de samenleving in de knel komen, vinden immigranten dankzij de introductie van algemeen kiesrecht voor (vrije) mannen gehoor in de politiek. Zij kunnen tevens troost zoeken in religie: evangelische 'revivals' introduceren niet alleen

protestantse waarden aan de 'frontier' en in de steden, maar prediken ook een 'you can do it, if you want' mentaliteit. Daarnaast biedt de idee van een door God gegeven bestemming van de blanke Amerikaanse natie - of, zoals John O'Sullivan in 1845 zegt, '**manifest destiny**' - perspectief voor individuele en gemeenschappelijke toekomst: nationalisme zorgt voor assimilatie. Ook immigranten geloven in de '**American dream**'.

Hoofdstuk 3: 1869

3.1 Geografische gegevens

De Verenigde Staten bestaan dit jaar uit 37 staten en tellen 40 miljoen inwoners, van wie 75% op het platteland woont. In de periode tussen 1861 en 1870 komen meer dan 2 miljoen immigranten het land binnen, het overgrote deel afkomstig uit Noord- en West-Europa. In 1846 is met Groot-Brittannië de noordgrens van het Amerikaanse grondgebied bepaald. Na een oorlog tegen Mexico wordt in 1848 ook de zuidgrens van de staat grotendeels vastgelegd door annexatie van Mexicaans gebied. De Verenigde Staten strekken zich uit van de kust van de Atlantische Oceaan tot de kust van de Stille Oceaan; Alaska is in 1867 aangekocht van Rusland.

3.2 Welke voor indianen, zwarten en immigranten relevante ontwikkelingen doen zich voor?

Onder impuls van de ontdekking van goud in California in 1848 wordt het spoorwegnet uitgebreid. Door het werk van Chinese en Ierse arbeiders komen in 1869 de spoorlijnen van de 'Union Pacific' en 'Central Pacific' samen bij 'Promontory Point'; oost en west worden aldus verbonden.

In 1869 neemt het Congres het vijftiende amendement op de grondwet aan, dat de zwarte bevolking van het land kiesrecht geeft. De Burgeroorlog (1861-1865) is voorbij. Een programma van '**Reconstructie**' probeert van zwarten in het zuiden gelijkwaardige burgers te maken.

De Burgeroorlog heeft de zuidelijke economie sterk aangetast; een blokkade van het zuiden door de Unie is niet zonder gevolgen gebleven. Door de blokkade maakt het zuiden echter wel noodgedwongen een begin met industrialisatie. In het zuiden komen zowel blanke als zwarte boeren die zich na afschaffing van de slavernij op de katoenteelt storten in de problemen wanneer de katoenprijs instort.

In het noorden blijkt de Burgeroorlog een stimulans voor de industrie. In landbouw en industrie vindt op grote schaal mechanisa-

tie plaats, met alle arbeidsbesparende machines van dien. De productie van katoenen stoffen, de houtindustrie, de schoenen- en laarzenfabricage, de confectiekleding en de metaalindustrie vertegenwoordigen in die volgorde de belangrijkste economische sectoren. Standaardisatie komt op.

De spoorwegen spelen in dit proces een voortrekkersrol, ook in negatieve zin, door speculatie en kapitaalverspilling, en staan centraal in de economische expansie van het land. Transport per trein stelt de '**Plains**' open voor exploitatie van landbouw; landbouw wordt 'big business'. Dankzij de uitvinding van koelwagens groeien ranches in zuidelijke deelstaten als Texas en drijven **cowboys**, van wie ongeveer 25% zwart is, jaarlijks honderdduizenden stuks vee over grote afstand naar de spoorwegstations in het noorden. Vandaar worden de 'longhorns' naar de vleesverwerkende industrie in steden als Chicago vervoerd.

Rond de spoorwegen groeien in snel tempo de staalindustrie en toeleveringsbedrijven. De spoorwegen maken als eerste sector in de economie veelvuldig gebruik van telegraaf en management. De spoorlijnen bepalen de plaats en groei van nieuwe gemeenschappen en steden. Het land urbaniseert in hoog tempo. Deze expanderende landbouw en industrie stimuleren de immigratie.

3.3 Welke gevolgen hebben deze ontwikkelingen voor zwarten en immigranten?

Door het dertiende amendement op de grondwet is de slavernij afgeschaft. Dankzij het veertiende en vijftiende amendement krijgt de zwarte bevolking burgerrechten. Hoewel hun wettelijke status veranderd is, verbeteren de economische mogelijkheden van zwarten niet. Evenals blanke boeren vervallen zij onder een '**share-cropper's system**' tot een nieuw soort horigheid.

Aan de West-kust groeit onder Amerikanen de afkeer van Chinezen.

3.4 Met welke opvattingen en houdingen van de kant van de gevestigde blanke bevolking worden zwarten en immigranten geconfronteerd?

Veel blanken kunnen zwarten niet als gelijke accepteren. Zwarten worden geconfronteerd met voortdurende tegenwerking van de blanke zuidelijke bevolking. In sommige staten worden de voorstanders van Reconstructie al in 1869 weggestemd. Blanke zuiderlingen hanteren legale en illegale middelen om de verworvenheden van de Reconstructie van het zuiden te saboteren; een terroristische beweging als de '**Ku Klux Klan**' komt op.

In California, waar veel Chinezen zich vestigen, komen spoedig de eerste acties op om paal en perk te stellen aan immigratie. Uiteindelijk komt in 1882 de eerste **anti-immigratielwetgeving** tot stand, gericht tegen de Chinezen.

3.5 Hoe spelen zwarten in op deze ontwikkelingen?

Tijdens de Reconstructie zijn in het nationale Congres twee zwarte senatoren en veertien zwarte leden van het Huis van Afgevaardigden actief; ongeveer 600 zwarte politici worden in de deelstaten als volksvertegenwoordiger gekozen.

Zwarten zoeken de gezinsverbanden op die vaak verloren zijn gegaan tijdens de slavernij. De vrijgemaakte zwarte bevolking probeert vooral in de agrarische sector van het zuiden een bestaan te vinden. Zij vinden direct en indirect steun bij de '**Freedmen's Bureau**' en lieden die geld zien in economische ontwikkeling van de regio (door Zuiderlingen gezien als noordelijke profiteurs en zuidelijke verraders, respectievelijk '**carpetbaggers**' en '**scalawags**').

Hoofdstuk 4: 1914

4.1 Geografische gegevens

In 1914 telt het land 48 staten en een bevolking van ongeveer 100 miljoen mensen. Terwijl in 1900 de aantallen arbeiders en boeren bijna gelijk zijn, is in 1910 al een groter deel van de Amerikanen werkzaam in de fabriek dan in de agrarische sector. Tussen 1891 en 1914 zijn ongeveer vijftien miljoen immigranten het land binnengekomen; velen van hen zijn afkomstig uit Rusland, Oostenrijk-Hongarije en Italië.

4.2 Welke voor indianen, zwarten en immigranten relevante ontwikkelingen doen zich voor?

Auto en vliegtuig gaan langzamerhand de rol van de trein in de samenleving overnemen. De auto wordt onderdeel van de '**American dream**'. Stroomlijning van productiemethoden en nieuwe technische vindingen zorgen voor een overdaad aan goederen. Het bedrijfsleven creëert winkelketens en een advertentie-industrie om de overvloed aan producten aan de man en de vrouw te brengen. Consumptief gedrag krijgt een positieve betekenis.

Het in ontginning nemen van grond en winning en exploitatie van delfstoffen in het midden en westen van het land doen de grens tussen beschaving en wildernis verdwijnen: 'lege' plekken op de landkaart worden nu

ook in ontginning genomen. In 1890 wordt duidelijk dat van een echte 'frontier' binnen de continentale grenzen van de Verenigde Staten niet meer kan worden gesproken. De 'frontier'-mentaliteit leeft echter voort: het harde werken en alledaagse bestaan in mijnsteden en houtkampen worden geromantiseerd in verhalen over wetteloosheid en zedeloosheid van het 'Wilde Westen', in mythes over cowboys en indianen.

Het proces van industrialisatie in het zuiden breidt zich uit. In de zuidelijke textielindustrie is echter door discriminatie geen plaats voor zwarten op de werkplek.

Via **Ellis Island** en strenge keuringen vestigen veel jonge, mannelijke immigranten zich in tegenstelling tot vroegere groepen zoals Duitsers, Hollanders en Scandinaviërs vooral in steden als New York, Chicago en Boston. Daar vinden zijn als goedkope arbeidskrachten werk in de fabrieken.

4.3 *Wat zijn de gevolgen van deze ontwikkelingen voor indianen, zwarten en immigranten?*

Na de Burgeroorlog maken **indianenoorlogen**, die voortduren tot het eind van de jaren 1880, en de blanke jacht op bizonen een einde aan het bestaan van de indianencultuur.

In de positie van zwarten verandert weinig. Na 1877, als de Reconstructie officieel eindigt, is hun positie in het zuiden bijna even slecht als voor de Burgeroorlog. Tegen het einde van de negentiende eeuw leven zwarten vaak zonder politieke rechten op de oude plantages die moderne bedrijven geworden zijn.

Immigranten wonen als goedkope arbeidskrachten vaak in verpauperde wijken, waar zij met moeite een bestaan kunnen opbouwen.

4.4 *Met welke opvattingen en houdingen van de kant van de gevestigde blanke bevolking worden immigranten geconfronteerd?*

Het regeringsbeleid erop gericht indianen in reservaten te houden mislukt. De regering doet pogingen indianen zich als individuele, zelfstandige boer te laten vestigen. Deelstaatswetgeving ('**Jim Crow**' wetten), die zwarten kiesrecht ontnemt en een systeem van **segregatie** institutionaliseert, en praktijken als lynchen ondergraven de verworvenheden van zwarten uit de eerste jaren na de Burgeroorlog.

Segregatie van blank en zwart wordt door het Hooggerechtshof in 'Plessy vs Ferguson' van 1896 goedgekeurd: een aparte status voor zwarten hoeft volgens het hof geen ongelijke positie in te houden.

Naar aanleiding van de toevloed immigranten groeit de roep om immigratiebeperking. Ondernemers zijn vaak tegen dergelijke beperkingen: zij wensen goedkope arbeidskrachten. Vreemdelingenhaat jegens de nieuwkomers uit Zuid- en Oost-Europa tiert welig.

Via instellingen als onderwijs worden tegelijkertijd **Amerikaniseringsprogramma's** gepropageerd. Gegoede burgerij en vroegere immigranten verheerlijken een '**white anglo-saxon protestant**' (**WASP**) cultuur.

Vakbonden zijn slechts in beperkte mate succesvol in het verdedigen van de positie van immigranten-arbeiders.

Arbeiders genieten weinig bescherming door de blijvende invloed van het liberale gedachtengoed: een vakbond wordt gezien als belemmering van economische vrijheid. Juist het feit dat veel arbeiders immigranten zijn werkt tegen vakbonden. Er wordt gedebatteerd over de vraag of de Amerikaanse samenleving een '**melting pot**' of een '**nation of nations**' is: over de vraag hoeveel ruimte er is voor **cultureel pluralisme**.

Een mengelmoes van religieuze en humanitaire overwegingen en angst voor sociale chaos voeden met name bij de gegoede burgerij een hervormingsbeweging van velerlei aard: vertegenwoordigers van deze middenklasse nemen niet alleen deel aan campagnes tegen alcohol-gebruik en prostitutie en voor professionalisering van de overheidsbureaucratie, maar steunen tevens het initiatief van particuliere, charitatieve opvangthuizen voor armen, arbeiders en immigranten, zoals Hull House van Jane Addams en sociale wetgeving.

Net als in andere hervormingsbewegingen in de negentiende eeuw, spelen vrouwen in deze campagnes een hoofdrol; ervaringen opgedaan in hulpverlenende instanties tijdens de Burgeroorlog en liefdadigheidsinstellingen helpen vrouwen bijdragen aan de opkomst van aanvankelijk nog particuliere sociale organisaties die de vorming van een verzorgingsstaat stimuleren. Carrières voor vrouwen binnen een ambtelijke bureaucratie worden mogelijk.

4.5 *Hoe hebben indianen, zwarten en immigranten ingespeeld op deze ontwikkelingen?*

De indianen vestigen zich als individuele boer (de '**Dawes Act**' van 1887) of worden uitgeroeid. Enkele successen in de oorlogen tegen blanken zoals 'Custer's Last Stand' van 1876 en leiders als Geronimo en Sitting Bull veranderen hier weinig aan; oplevingen van de indianencultuur zoals de '**Ghost dan-**

ce' beweging leiden in 1890 tot het bloedbad van Wounded Knee.

Zwarte leiders als Booker T. Washington zijn bereid zich vergaand aan te passen aan de blanke samenleving en voorlopig af te zien van politieke rechten; hij raadt zwarten aan eerst economische onafhankelijkheid na te streven. Radicale figuren als W.E.B. Du Bois bekritiseren deze houding. In 1909 richten zwarten een vereniging op die hun rechten moet verdedigen: de **NAACP** (de 'National Association for the Advancement of Colored People').

Zwarten trekken in steeds grotere mate naar de steden in het noorden van het land.

In de steden vestigen immigranten zich vaak op basis van hun etnische afkomst in afzonderlijke wijken. Immigranten helpen zichzelf binnen eigen gemeenschappen en worden geholpen door politici die hun sociaal-economische belangen behartigen in ruil voor hun stem bij verkiezingen: de '**bosses**'. Zij profiteren tevens van de hervormingsbeweging van de gegoede burgerij.

Sommige immigranten **assimileren**: net als andere Amerikanen maken de mannen carrière en worden de vrouwen belangrijke consumenten binnen de kapitalistische samenleving. Anderen streven omverwerping van de bestaande orde na: vooral immigranten introduceren socialistische en anarchistische opvattingen in de Verenigde Staten. Weer anderen houden hun subcultuur in stand of keren teleurgesteld terug naar hun geboorteland.

Een coalitie van gediscrimineerde groepen in de Amerikaanse maatschappij, van bijvoorbeeld arbeiders/immigranten en zwarten, komt door racisme niet van de grond.

LITERATUUR MAVO/VBO

Er is een overdaad aan uitstekende maar in Nederland niet eenvoudig te vinden Amerikaanse boeken over deze periode uit de Amerikaanse geschiedenis. Hieronder volgen slechts enkele van de vele belangrijke titels. De lijst wordt voorafgegaan door recente Nederlandse handboeken die de periode uit de Amerikaanse geschiedenis tussen 1787 en 1914 behandelen.

- Nederlandstalige overzichtswerken
J.W. Schulte Nordholt, *Triomf en Tragiek van de Vrijheid* (Amsterdam, verschillende edities);
A. Kaspi, *De Geschiedenis van de Verenigde Staten* (Utrecht 1988).

- Engelstalige overzichtswerken
Maldwyn Jones, *The Limits of Liberty: American History 1607-1980* (Oxford 1983).

George Brown Tindall en David E. Shi, *America: A Narrative History* (New York 1992).

Mary Beth Norton, David M. Katzman e.a., *A People and A Nation* (Boston 1994). Vooral dit werk sluit goed aan bij de opzet van de stofomschrijving.

Een goed, maar ook gedetailleerd handboek voor de geschiedenis van de grondwet is: Alfred H. Kelly, Winfred A. Harbison en Herman Belz, *The American Constitution: Its Origins and Development* (New York 1991).

Relatief korte, toegankelijke overzichtswerken voor de geschiedenis van bevolkingsgroepen uit de stofomschrijving, die de verdere literatuur ontsluiten, zijn: Francis Paul Prucha, *The Indians in American Society* (1985).

August Meyer en Elliot Rudwick, *From Plantation to Ghetto* (1976. enz.).

Sara Evans, *Born for Liberty: A History of Women in America* (1989) en Alice Kessler-Harris, *Out to Work: A History of Wage-earning Women in the United States* (1982).

David Montgomery, *The Fall of the House of Labor: The Workplace, the State, and American Labor Activism, 1865-1925* (1987) voor de periode na de Burgeroorlog en Sean Wilentz, *Chants Democratic: New York City and the Rise of the American Working Class, 1788-1850* (1984) voor de periode tot die oorlog.

Lawrence Goodwyn, *The Populist Moment* (1978) behandelt de beweging van populisme.

Oscar Handlin, *The Unprooted* (1973) en John Higham, *Strangers in the Land* (1955) zijn al jaren teksten om de geschiedenis van immigranten mee te beginnen.

Relatief lijvige, maar zeer informatieve werken over aspecten of periodes uit de stofomschrijving zijn:

Gordon Wood, *The Radicalism of the American Revolution* (1992) met een uitstekende maar ingewikkelde schets van de beginperiode uit de stofomschrijving. Edward Pessen, *Jacksonian America* (1978, enz.) behandelt het tweede kwart van de negentiende eeuw.

Ronald Walters, *American Reformers, 1815-1860* (1978) gaat in op de hervormingsbeweging in de eerste helft van die eeuw.

Eric Foner, *Reconstruction* (1988) is het huidige standaardwerk over Reconstructie.

C. Vann Woodward met zijn *The Strange Career of Jim Crow* (1955, enz.) en *Origins of the New South* (1951) geeft fraaie

schetsen van de zuidelijke samenleving na de Burgeroorlog en zaken als segregatie.

A. Dawley, *Struggles for Justice* (1991) en A. Trachtenberg, *The Incorporation of America* (1982) bespreken de periode na de Burgeroorlog op een wijze die uitstekend aansluit bij de stofomschrijving. Alfred Chandler, *The Visible Hand: The Managerial Revolution in American Business* (1977) schetst vanuit de geschiedenis van de spoorwegen de opkomst van managers en grote corporaties in de Verenigde Staten.

Richard Hofstadter, *The Age of Reform* (1955) blijft een klassiek werk over de hervormingsbeweging na de Burgeroorlog.

Richard Slotkin is met zijn monumentale *The Fatal Environment: The Myth of the Frontier in the Age of Industrialization, 1800-1890* (1985) en zijn *Regeneration through Violence: The Mythology of the American frontier, 1600-1860* (1973) dé expert op het gebied van het Amerikaanse denken over de 'Frontier' en de indianen.

Theda Skocpol, *Protecting Soldiers and Mothers: The Political Origins of Social Policy in the United States* (1992) behandelt de opkomst van de verzorgingsstaat in de Verenigde Staten na de Burgeroorlog.

JEUGDLECTUUR

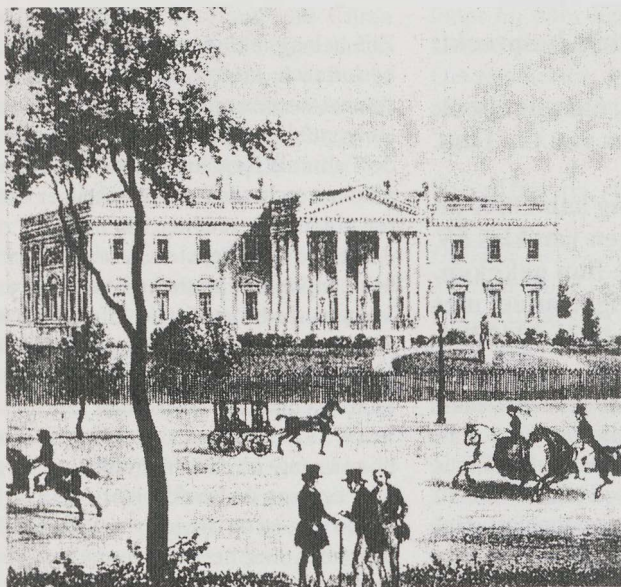
Harriet Beecher Stowe, *De Negerhut van Oom Tom*, de Nederlandse vertalingen van Dee Brown, *Bury My Heart at Wounded Knee*, of van het werk van Mark Twain en boeken als Conrad Richter, *Vreemdeling in eigen land*, bieden leuke en tegelijkertijd leerzame fictie voor kandidaten.

AMERIKAANSE GESCHIEDENIS

Onder auspiciën van de VGN en in samenwerking met de vakgroep Maatschappijgeschiedenis van de EUR en de vakgroep Geschiedenis van de RUL, organiseert het Interfacultair Centrum voor Lerarenopleiding Onderwijsontwikkeling en Nascholing van de RUL in de gebouwen van de Erasmus Universiteit te Rotterdam op

zaterdag 30 september 1995

een studiedag over "de Verenigde Staten 1787 -1914: samenleving op de rails"

Voor deze studiedag is medewerking verkregen van de Amerikaanse Ambassade en het Roosevelt Study Center te Middelburg.

Er worden drie centrale lezingen aangeboden die het gehele onderwerp beslaan. Daarnaast zijn er lezingen in parallelsessies die een specifiek aspect belichten. Bovendien wordt twee maal een workshop gehouden waarin een bepaald thema didactisch uitgewerkt wordt.

Daarnaast wordt op deze studiedag bijzondere aandacht besteed aan beeld- en geluidmateriaal. Naast een workshop op dat terrein zullen ook verschillende documentaires vertoond worden.

Deelnemers ontvangen een syllabus/reader.

De kosten voor de studiedag bedragen f 105,- per persoon (**voor leden van de VGN f 95,-**), mits ingeschreven vóór 1 augustus. Hierbij is inbegrepen een lunch, koffie/thee en de syllabus. Na die datum zijn de inschrijvingskosten respectievelijk f 130,- en f 120,-.

PROGRAMMA

9.30-10.00	Ontvangst, inschrijving, koffie
10.00-10.45	V.S., eenheid en verscheidenheid 1787-1860 door prof. J.W. Schulte Nordholt (RUL)
11.00-11.30	Keuze uit: - vrouwen en politiek door mevr. drs. M.L. Waaldijk (RUU) - Uncle Tom's Cabin door dr. E.F. van de Bilt (RUL) - workshop didaktiek
11.30-12.00	Koffie
12.00-12.45	V.S., eenheid en verscheidenheid 1860-1880 door Amerikaanse gastspreker
12.45-13.45	Lunch
14.00-14.30	Keuze uit: - de Amerikaanse samenleving en de Spoorwegen door dr. A.J. Veenendaal jr. (I.N.G.) - De positie van de Indianen - workshop didaktiek door drs. C.J. van Horzen (EUR) - workshop beeld en geluid
14.30-15.15	V.S., eenheid en verscheidenheid 1880-1914 door prof. dr. A. Lammers (RUL)
15.30-16.00	Thee en uitreiking certificaten

**U kunt zich voor deze studiedag inschrijven bij het ICLON,
T.a.v. Mw. I.C. Leenstra, Wassenaarseweg 52, 2333 AK Leiden**

Kleioskoop

Frits Slicht bespreekt:

***Hibiscus*, geregisseerd door Xie Jin, naar het boek
Het dorp Hibiscus van Gu Hua.**

**Frits Schlicht is docent geschiedenis en staatsinrichting aan OSG de
Meergronden in Almere en heeft met zijn leerlingen van klas 5V
naar de film gekeken.**

**Over de verkrijgbaarheid van de film kunt u, indien nodig, contact met
hem opnemen: telefoon van de school 036-5312384.**

Gu Hua
Het dorp
Hibiscus
Roman uit
China

Hibiscus is een film van de in Nederland - vergeleken met Zhang Yimou en Chen Kai-ge - onbekende regisseur Xie Jin. De film is gebaseerd op het boek *Furong Zhen* van Gu Hua (pseudoniem van Luo Hongyu). Het verscheen in 1981. In 1982 kreeg Gu Hua de Mao-Dun-prijs voor zijn boek, een prijs die eens in de drie jaar door de Schrijversbond wordt uitgereikt.

Furong Zhen werd in 1988 in het Nederlands vertaald en uitgegeven in de Derde Spreker Serie onder de titel *Het dorp Hibiscus*. Het boek, en daarmee ook de film, is een weerslag van persoonlijke ervaringen uit het leven van Gu Hua.

De schrijver

Het begon al met de grootouders van Gu Hua. Die 'deugden' niet, omdat ze vóór de revolutie wat grond in eigendom hadden. Na de revolutie was dit voldoende om tot 'landheer' te worden bestempeld.

De vader van Gu Hua was districtsambtenaar voor de Nationalistische Regering. Toen de communisten de macht overnamen werd hij gearresteerd. Twee jaar later zou hij in gevangenschap sterven. Gu Hua was toen acht jaar oud.

Zijn afkomst en de afwezigheid van een vader tekenden het leven van de schrijver. Het volgen van onderwijs werd een probleem. Meerdere malen werd hij gedwongen te gaan werken om in het levensonderhoud van zijn familie te voorzien. Regelmatig werd hij van school gestuurd vanwege zijn afkomst.

Zijn belangstelling voor literatuur deed hem besluiten te kiezen voor het schrijversvak. Al snel werden enkele van zijn korte verhalen gepubliceerd. Dat zou hem later, tijdens de Culturele Revolutie, flink opbreken. Zijn afkomst en het feit dat hij schrijver was, waren voldoende redenen om hem tot 'zwarte duivel' te bestempelen. Veertien jaar lang heeft hij op het platteland moeten werken. Volgens de biografische informatie in het nawoord op *Het dorp Hibiscus* was hij tussen 1962 en 1975 verbonden aan het Landbouwkundig Onderzoeksinstituut van Qiaokou. In 1975 kreeg hij een aanstelling als schrijver bij een zang- en dansensemble (net als gekke Qin, een van de hoofdrolspelers in de film). Na de val van de 'Bende van Vier' is hij weer begonnen met het publiceren van zijn verhalen.

Het dorp Hibiscus ontstond toen hij in 1979 las over 'een rijke boerin' die het slachtoffer was geworden van de 'Vier-Zuiveringencampagne' in het begin van de jaren zestig. Zij en haar man, een slager (net als Li Guigui, de echtgenoot van Hu Yuyin, de hoofdpersoon), hadden geld verdiend met het verkopen van koeken (tahoe in de film) op de markt en hadden van het geld een eigen steenen huis laten bouwen.

Direct daarna begon de hierboven genoemde campagne. Haar man kon de druk niet aan en pleegde zelfmoord. Zij was ervan overtuigd, bijgelovig als zij was, dat zij door de dood van haar man tot levenslange boetedoening was veroordeeld.

Gesterkt wordt zij in haar gevoelens als zij een relatie krijgt met een vrijgezel (net als Hu Yuyin met gekke Qin). Deze vrijgezel echter behoort eveneens tot een 'stinkende categorie': na vernederingen en mishandelingen pleegt ook hij zelfmoord (in boek en film loopt het beter af). Pas vele jaren later wordt de vrouw gerehabiliteerd.

Dit verhaal verwerkte Gu Hua, samen met eigen ervaringen uit zijn geboortedorp in de provincie Hunan, in *Het dorp Hibiscus*. Film en boek overlappen elkaar grotendeels. Ze zijn dan ook goed naast elkaar te gebruik-

Kleio

nummer 5/95
pagina's 20 en 21

ken, al moet gezegd worden dat de film aanzienlijk minder kritisch is, want hij werd gemaakt in 1987 en viel toen net onder de verscherpte normen van de 'Campagne tegen Bourgeois-Liberalisme'.

Het verhaal

Hoofdpersoon in de film is de tahoe-verkoopster Hu Yuyin. Zij is een jonge vrouw die in het zuidelijk bergland van China woont. Ze is getrouwd met Li Guigui, in feite niet haar eerste liefde of keuze. Dat was Li Mangeng, maar deze kon/mocht/wilde niet met haar trouwen omdat ze, als dochter van een herbergier, tot de 'verkeerde categorie' behoorde.

Het echtpaar, dat geen kinderen heeft, doet goede zaken met de verkoop van tahoe. Van het verdiende geld laten zij een huis bouwen. Als echter een 'linkser' bewind aan de macht komt - in *Hibiscus* in de persoon van Li Guoxiang - wordt het echtpaar beschuldigd van 'kapitalistische neigingen ten koste van de gemeenschap'. Hu Yuyin verlaat voor korte tijd het dorp. Haar man wordt beschuldigd van een poging tot moord op Li Guoxiang en wordt geëxecuteerd.

Hu Yuyin wordt, na uit haar huis te zijn gezet, veroordeeld tot dwangarbeid. Tijdens dit werk, het vegen van de straten, vindt zij steun bij 'gekke Qin', een ex-regisseur van een zang- en dansgezelschap. Die weet te overleven door zijn onaangepaste gedrag. Hij is echter alle behalve gek. Hu Yuyin en Qin worden verliefd op elkaar en zij raakt zwanger. Een verzoek om te mogen trouwen wordt afgewezen: 'slechte elementen' mogen niet trouwen.

De dubbele moraal wordt eens te meer duidelijk door de geheime relatie van Li Guoxiang en Wang Qiushe, een politieke

opportunist die zelf zegt dat hij maar wat meeschreeuwt. Qin wordt naar een strafkamp overgeplaatst. Yuyin mag, vanwege haar zwangerschap, in het dorp blijven.

Na acht jaar treedt er een politieke dooi in en worden Yuyin en Qin gerehabiliteerd. Het verzoek tot rehabilitatie wordt goedgekeurd door Li Guoxiang, wier politieke carrière voorspoedig is verlopen. Wang Qiushe daarentegen heeft de 'veranderingen' geestelijk niet kunnen volgen: als een waanzinnige loopt hij door het dorp, roepend dat een nieuwe campagne is gestart.

Qin waarschuwt niet te hard te lachen. Wat zal de toekomst brengen?

De film in de les

Hibiscus geeft een uitstekend beeld van de weerslag van de Culturele Revolutie op het leven van de gewone mensen op het platteland. Ook films als *Blue Kite* en *Farewell to my Concubine* (hoewel die een langere periode beslaat) zijn daarvoor te gebruiken, maar deze gaan toch vooral over de Culturele Revolutie als stedelijk verschijnsel.

De film vertelt hoe het dorpje *Hibiscus* ten prooi valt aan politieke manipulatie, waarbij eeuwig menselijke eigenschappen als jaloezie, wraakzucht, zwakte, opportunisme en naïviteit een belangrijke rol spelen.

Wil men de film als een onderdeel van een lessenserie over China, en meer specifiek de Culturele Revolutie, gebruiken, dan is het raadzaam eerst deze periode te behandelen. Zonder die achtergrondkennis is de film moeilijk te begrijpen. Daarnaast is het handig om vooruitlopend op de vertoning kort de belangrijkste personages door te lopen, bijvoorbeeld aan de hand van de lijst van personen, die in het boek is opgenomen.

Ik heb de film gedraaid in een zeer uitge-

breide lessenserie over China. Onderwerpen als Taoïsme, Confucianisme, de prehistorie van China (met een bezoek aan de China/Hunan-tentoonstelling in Amsterdam) en traditionele Chinese geneeswijzen waren vooraf aan de orde geweest. Dit alles naast het uit het schoolboek bekende verhaal.

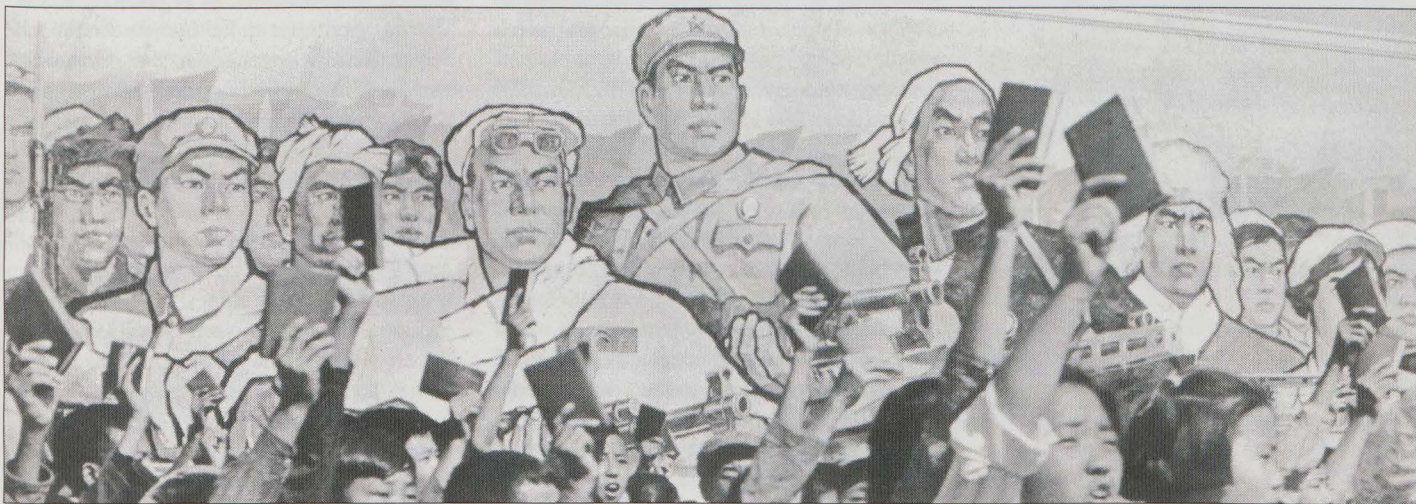
De opdracht bij de film was tweeledig. Enerzijds was het de bedoeling een korte samenvatting te schrijven, anderzijds moesten de leerlingen aangeven wat zij ervan vonden als illustratie/aanvulling van het lesonderdeel Culturele Revolutie.

Over het algemeen waren de leerlingen redelijk tot zeer positief. Wel vond men de film wat lang (iets meer dan twee uur) en had men soms moeite de concentratie vast te houden.

Ze vonden dat de film een goed beeld gaf van de sociale gevolgen van de Culturele Revolutie: '*Het was een tijd van onderdrukking waarbij je haast niemand kon vertrouwen*', '*Door zo'n leefgemeenschap van een klein aantal mensen eruit te pikken en aan de hand daarvan te laten zien wat de Culturele Revolutie tot gevolg had, voel je je er ook meer bij betrokken en wordt het vanzelf interessanter*' en '*In de leerboeken leer je alleen maar hoe het land verandert, er wordt niet ingegaan op hoe mensen reageren op veranderingen in het dagelijks leven. Dat is iets wat de film goed laat zien*', schreef een aantal leerlingen.

Tot slot nog twee reacties:

'*Zonder een eerste feitelijke uitleg zou de film te moeilijk geweest zijn*' en '*Mijn mening is, dat, als je deze film niet draaide, je ook weinig zou weten van de mensen daar in die tijd, en dus geen compleet beeld zou hebben van de Culturele Revolutie. Daarom is het goed dat deze misschien iets te ingewikkelde film toch werd gedraaid*'.

RECENSIES

In 't kort

In 't kort is een rubriek waarin maandelijks de uitgaven die bij de redactie zijn ontvangen worden aangekondigd.

Een selectie uit deze boeken wordt in een later nummer van KLEIO besproken.

Toof Brader en Marja Vuijsje

Haagse portretten

Tweede-Kamerleden, ministers, staatssecretarissen

kleio

nummer 5/95
pagina's 22 en 23

Duco Hellema heeft een overzicht geschreven van *De buitenlandse politiek van Nederland*, met de nadruk op de recente geschiedenis. De eerste vijftig bladzijden behandelen de periode 1580 tot eind 19de eeuw, de resterende driehonderd gaan over de twintigste eeuw. Het boek is chronologisch ingedeeld. Elk hoofdstuk behandelt een aantal jaren, waarbij iedere keer een of twee case-studies zijn opgenomen ter illustratie. Het boek is voorzien van een literatuurlijst en een notenapparaat (Aula/Het Spectrum, 360 blz., prijs: f39,90. ISBN: 90 274 4410 2).

Vanaf 1979 was in het standaardwerk van P.J. Oud, *Honderd Jaren. Een eeuw van staatkundige vormgeving in Nederland 1840-1940*, een hoofdstuk over de periode vanaf 1940 opgenomen, geschreven door de Nijmeegse hoogleraar J. Bosmans. Ruim tien jaar later werd besloten dit deel in een apart boek uit te brengen, dat gezien kan worden als een vervolg op het werk van Oud. Van dit boek, *Staatkundige vormgeving in Nederland, Deel II: De tijd na 1940*, is nu een herziene druk verschenen. Bosmans heeft het bijgewerkt tot en met de formatie van het paarse kabinet (Van Gorcum, 182 blz., prijs: f32,50. ISBN: 90 232 2990 8).

In de bundel *Van oude en nieuwe regenten* is een aantal redes en artikelen samengevoegd van H. Daalder. In het eerste deel staan vier redevoeringen die Daalder heeft gehouden op de universiteit van Leiden, onder meer zijn oratie uit 1964 en zijn afscheidscollege uit 1993. In het tweede deel staan artikelen waarin hij de politieke ontwikkelingen in Nederland op de langere termijn analyseert. De meeste stukken zijn eerder in boeken of tijdschriften verschenen (Bert Bakker, 274 blz., prijs: f34,90. ISBN: 90 351 1520 1).

In de bundel *Een lastige erfenis* van R. Aspeslagh en S. Raven staan artikelen over het Duitse verzet tegen de nazi's. Historici uit verschillende landen als Ger van Roon, Joachim Fest en Lev Ginzberg behandelen de verzetsgroepen en hun daden. Daarbij wordt vooral gekeken naar de ideeën die binnen de verzetskringen leefden en de contacten die de Duitse groepen met het buitenland onderhielden. (Van Gorcum, 129 blz., prijs: f24,90. ISBN: 90 232 3021 3).

Wel een spionne, maar niet zo geslepen als tot nu toe werd aangenomen. Dat is een van de conclusies van Sam Wagenaar in zijn boek over *Mata Hari*. Wagenaar schetst het beeld van een vrouw die 'zichzelf tot op zekere hoogte door domheid en onvoorzichtigheid in een situatie gebracht heeft waarvoor geen uitweg meer bestond...'. Op 15 oktober 1917 werd ze in Vincennes ter dood gebracht, op beschuldiging van spionage (Tirion, 260 blz., prijs: f29,50. ISBN: 90 5121 504 5).

Laetitia V.G. Gorter-Van Royen heeft een proefschrift geschreven over *Maria van Hongarije*. Zij was van 1531 tot 1555 regentes der Nederlanden. Het is niet zozeer een biografie als wel een beschrijving van enkele cruciale perioden in haar leven.

Maria van Hongarije heeft lange tijd weinig aandacht gehad. Ze stond vooral in de schaduw van haar voorganger, Margareta van Oostenrijk. Volgens de auteur was dat onterecht: Maria 'heeft tijdens haar regentschap een essentiële bemiddelende rol kunnen spelen' tussen keizer Karel V en de Nederlanden. (Verloren, 384 blz., prijs: f49,00. ISBN: 90 6550 394 3).

Tenslotte is onlangs verschenen *Haagse portretten. Tweede-Kamerleden, ministers, staatssecretarissen* door Toof Brader en Marja Vuijsje. Dit boek geeft korte zakelijke informatie over de mensen die in de Tweede Kamer en in de regering zitten. Opleiding, interesses en specialismen, en verdere activiteiten op het moment worden op één pagina per persoon vermeld. Een foto is erbij afgedrukt. Ook adressen en gegevens over verkiezingsresultaten en kabinetsdeelname van de partijen zijn opgenomen. Een informatief boekje. (Uitgeverij Jan Mets, 216 blz., prijs: f29,50. ISBN: 90 5330 122 4)

Ruud Slotboom

DEMOCRATIE

Marc Chavannes, *De Stroperige staat. Kanttekeningen bij de liefste democratie op aarde* (Contact, Amsterdam/Antwerpen 1994) 176 blz., prijs f29,90.

Marc Chavannes is momenteel correspondent van NRC-Handelsblad in Parijs. Hij verzorgde o.m. de 'kroniek' op de opiniepagina van die krant. In *De Stroperige Staat* levert hij kritiek op de bureaucratische manier waarop de Nederlandse overheden bepaalde maatschappelijke problemen trachten aan te pakken. Inspraak is veelal een fictie. Neem de dijkverzwaring. Die komt er, dankzij de commissie-Boertien, zonder dat de overheid zich iets heeft aangetrokken van de vele bezwaren tegen aantasting van het landschap. Of neem de ambitieuze uitbreidingsplannen en nieuwbouwplannen van de overheden in de grote gemeentes. Volgens Chavannes spelen die overheden handig in op de angst bij de gemeenteraden niet in de vaart der volkeren mee te gaan. De 'doeners' van het type-Lubbers hebben de trend gezet.

De sluipende 'bedrijvisering' van de rechtspraak is net als de schaalvergroting in het onderwijs een ander voorbeeld van de 'big-is-beautiful-mentaliteit' van de overheid.

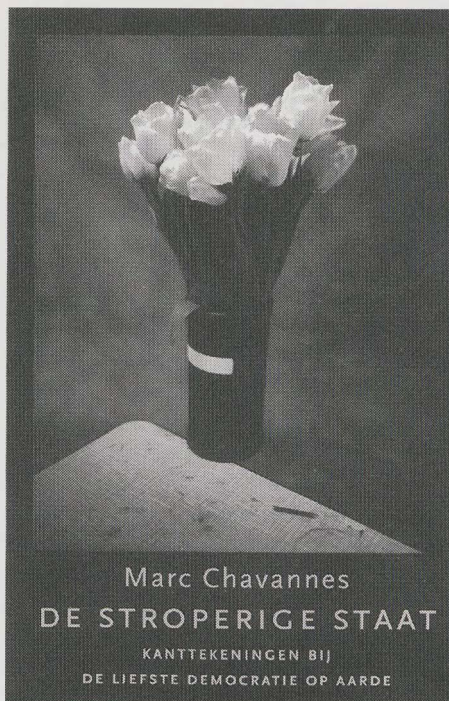
En juist nu de verzuiling op haar eind loopt, steken tot ergernis van Chavannes allerlei geluiden de kop op voor eigen islamitische scholen, omroepen, welzijnsverenigingen. In het isolement kunnen onze allochtonen zo hun kracht zoeken.

Verzuiling was de ultieme verschijningsvorm van de stroperige staat. Conflicten tussen minderheden werden nooit uitgevochten, maar op ordelijke wijze geregeld, waarbij de subsidies evenredig werden verdeeld.

De verzuilde overlegeconomie, het credo van het CDA, lijkt gemeengoed te zijn geworden, maar is vastgelopen. Nederland gaat te mechanisch om met zijn problemen; er is geen creativiteit meer. Principiële discussies worden niet meer gevoerd, aan de kiezer worden nooit meer keuzes voorgelegd, alles lijkt in achterkamertjes bedisseld te worden. De macht is zoek in Nederland.

De lezer die aanvankelijk geamuseerd en eventueel instemmend deze hele droeve litanie op zich heeft laten inwerken (inclusief klaagzangen over het omroepbestel, over de nieuwe lelijkheid in de steden, over de euthanasie-discussie en wat al niet) voelt zich na afloop helaas het bos ingestuurd.

Welke oplossingen draagt de schrijver zelf aan? Hoe moet het anders, beter? Het woord

referendum valt bijvoorbeeld niet één keer. Het dualisme dat met de paarse coalitie in ere hersteld lijkt (althans daar leek het op in het Borssele-debat) zorgt voor minder voorgeprogrammeerde kamerdebatten, die in elk geval minder stroopgehalte hebben dan het torentjesoverleg uit de era-Lubbers. Bovendien heeft Chavannes wel zeer uiteenlopende actualia onder de noemer 'stroperige staat' bijeengebracht. De waarde van dit boekje is vooral, dat sommige uitwassen van het Nederland van nu eens leuk op de korrel worden genomen.

Jan van Oudheusden

JAARBOEK SOCIAAL-DEMOCRATIE

***Van Troelstra tot Den Uyl. Het vijftiende jaarboek voor het democratisch socialisme* (De Arbeiderspers, Amsterdam 1994) 327 blz., prijs f35,00.**

In een recensie in NRC Handelsblad omschreef Anneke Visser *Het vijftiende jaarboek voor het democratisch socialisme* als een grotendeels overbodig boek. De Wiardi Beckman Stichting had zojuist al in *Honderd jaar sociaal-democratie in Nederland* de geschiedenis van SDAP en PvdA laten vastleggen, dus waarom dit in een nakomertje nog eens dunnetjes overgedaan?

Tja, dat zou weinig zinvol zijn geweest. *Van Troelstra tot Den Uyl* is echter anders dan Visser suggereert geen herhalingsoefening geworden. Het bevat namelijk geen partij-geschiedenis, maar een serie biografische schetsen, waarin de vier belangrijkste par-

tijleiders (Troelstra, Albarda, Drees en Den Uyl) en vier mindere goden beschreven worden.

De enige fout in deze opzet is dat die laatste vier (Tinbergen, Hofstra, Mansholt en Van der Stoep) alle in de PvdA actief waren, en alleen Tinbergen ook voor de SDAP van betekenis is geweest.

Terecht is ook de wat vergeten Albarda in het rijtje partijleiders opgenomen. Tot vervelens toe zijn Troelstra, Drees en Den Uyl altijd als de drie oppergoden van het socialistische pantheon genoemd, hoewel Albarda toch het grootste deel van het interbellum de onbetwiste partijleider was.

Van de grote vier is Albarda wel de minst interessante: een nette, onomstreden, redelijke, zich wat wollig uitdrukken man, met de typische galmende domineesklank van de jaren dertig. Hij groeide met zijn partij mee, maar gaf niet zelf de richting aan. Hij maakte geen grote fouten, maar was ook verder weinig opzienbarend. Volgens Peter Jan Knegtmans was hij *"allereerst een politicus, die zich niet in het openbaar in de beginsel-discussie mengde. Juist in een tijd dat niet duidelijk was welke richting het met het socialisme op moest, verzette hij zich niet tegen nieuwe ideeën. Hij had een scherp oog voor politiek talent onder de intellectuele jongeren en gaf hun de kans hun ideeën uit te werken in partijprogramma's en te incorporeren in de socialistische ideologie. (...) Zonder zijn idealisme en de socialistische beginselen uit zijn jonge jaren te verloochenen, maar ook zonder deze te verheerlijken, zoals veel van zijn generatiegenoten, paste hij zich aan en groeide hij mee met de politieke ontwikkelingen en veranderende inzichten. Hij werd de partijleider die de SDAP bevrijdde van de revolutionaire frase en die de partij de democratie volledig en definitief als beginsel deed aanvaarden"*.

Dit beeld van redelijkheid en nette onkreukbaarheid bestaat ook van Willem Drees. Hans Daalder bevestigt het traditionele beeld in zijn bijdrage, maar vertelt in een anecdote dat Den Uyl heel anders tegen Drees aankeek. Tijdens een receptie liet Den Uyl zich in 1971 tegenover Daalder ontvallen *"dat naar zijn mening Drees het niet verkroppen kon dat hij niet langer de leiding had in de Partij van de Arbeid. Drees' politieke ambitie, zo zei hij, kende geen grenzen. Meijer Sluysers had eens gezegd dat je maar naar Drees' ogen hoefde te zien om dat te weten. 'Drees heeft moordenaarsogen'"*.

Daalder, een huisvriend van de oude Drees, *"hief daarop diep verontwaardigd de handen omhoog en sloeg daarbij Den Uyl de sigaar uit de mond"*.

GERARD ROOIJAKKERS
Rituele repertoires

Volksmuziek in oostelijk Noord-Brabant 1559-1853

kleio

nummer 5/95
pagina's 24 en 25

Beter dan achteraf de handen nog eens in op-
perste verontwaardiging te heffen, had Daal-
der zich kunnen afvragen of Den Uyls uit-
spraak wellicht toch een kern van waarheid
bevat. Misschien kun je in Nederland tien
jaar premier blijven als je een lam bent, maar
dat je dan zo lang aanvoerder van de PvdA
kan zijn, gaat er bij mij niet in.

Wel heeft Daalder gelijk waar hij Bosmans'
stelling bestrijdt dat Drees boven de scheids-
lijnen van politieke partijen en bloedgroepen
uitsteeg en moeiteloos het gezag van de
staatsman verwierf. Juist omdat Drees weinig
voeling met andersdenkenden had, kon hij
hen respecteren. Het was, aldus Daalder,
"eerder Drees dan Vorrink die de oud-SD-
AP'er bleef, en Drees zou uitgroeien tot staats-
man, niet zozeer door boven politieke groepen
binnen en buiten de PvdA uit te stijgen, maar
bovenal als 'constructeur van de samenwer-
king' in een nog altijd sterk verzuild tijdperk.
Drees kon daarom tegelijk een bindende
kracht zijn in een 'gemengd' kabinet en zelf
voor eigen beginselen blijven staan."

De meest interessante persoonlijkheden van
de sociaal-democratie zijn naar mijn smaak
toch Troelstra en Den Uyl. Zij hadden, meer
nog dan Drees, iets ongrijpbaars, wat hen
boven hun partij deed uitstijgen.

Recentelijk hebben Salvador Bloemgarten
en Jan Meyers in hun biografieën over Hen-
ri Polak en Ferdinand Domela Nieuwenhuis
een uitgesproken negatief oordeel over
Troelstra gegeven. Troelstra zou op beslis-
sende momenten gefaald hebben en een glib-
berige draaikont (Meyers) vol advocaten-
wijsheden en geslijm (Bloemgarten) zijn ge-
weest.

Rob Hartmans, die in het jaarboek Troelstra
portretteert, heeft meer sympathie voor
Troelstra maar erkent dat hij wel heel snel
van standpunt kon veranderen en op de be-
slissende momenten faalde. Zowel bij de al-
gemene staking van 1903 (die hij eerst aan-
moedigde en vervolgens afviel), als bij de
formatie van 1913 (waarbij hij zich eerst te-
gen kabinetsdeelname verzette, om er toen
het al te laat was alsnog voor te pleiten) en
bij de revolutiepoging van 1918 (die hij eerst
leidde en een paar dagen daarna als een ver-
gissing afdeed) ging het mis. Bovendien had
Troelstra voor een partijleider wel bijzon-
der zwakke zenuwen. Na zijn fouten was hij
telkens zo ziek dat hij zich niet voor zijn par-
tij kon verantwoorden en anderen de zaak
weer recht moesten breien. Verder was Troel-
stra bepaald geen gemakkelijk en sociaal
mens, wat hem tot een eenzaam man zonder
vrienden maakte.

Hartmans verklaart in navolging van Vliegen
Troelstra's succes uit zijn vermogen de mas-
sa's te inspireren en zijn falen uit zijn nei-

ging zichzelf door zijn daarbij opgewekte
emoties mee te laten slepen. Vliegen noem-
de in zijn partijgeschiedenis *Die onze kracht
ontwaken deed* Troelstra "een sterk impul-
sieve natuur, hij leeft in het meest nauwe kon-
takt met de massa en ondergaat elke aandoe-
ning die deze massa aangrijpt".

Deze impulsieve natuur zwenkte op het kri-
tieke moment te zeer naar 'links' om zich
daarna, als hij er eens rustig over nadacht, rot
te schrikken en direct naar 'rechts' door te
schieten.

Hij was de enige in de partij die zowel revo-
lutionaire bezieling als oog voor het politiek
haalbare had. Een zekere gespletenheid was
hem al met al niet vreemd. Hartmans vraagt
zich dan ook af: "werd de SDAP dus geleid
door een geestelijk gestoorde?"

Je zou het bijna denken. Troelstra was vol-
gens Hartmans in ieder geval geen politicus
in de gewone zin des woords, maar veeleer
een in de politiek verzeild geraakte dichter.

Wat dat betreft lijkt Troelstra wel op Den
Uyl. In zijn bijdrage hamert Willem Breed-
veld, *Trouw*-journalist en onder het kabinet-
Den Uyl adviseur van de premier, erop hoe
redelijk, gematigd en verstandig Den Uyl
wel was, maar erkent ook dat Den Uyl zich
liet meeslepen door de radicale partijleden.
Breedveld verklaart dit uit Den Uyls nei-
ging om voor alles strijdbaar te willen zijn.
Breedveld: "In die vechtlust ligt (...) een be-
langrijke sleutel voor het fenomeen Den Uyl.
Deze was naast zijn intelligentie, zijn wer-
klust, zijn ambitie, zijn slimheid en zijn on-
gelooflijke betrokkenheid bij het lot van de ge-
wone man, zijn grote kracht. Congressen of
partijraden konden nog zo rampzalig of on-
aangenaam verlopen, in formaties mocht de
PvdA buiten de prijzen vallen, altijd weer
was daar Den Uyl die sociaal-democraten het
gevoel bezorgde dat het de moeite waard was
om door te vechten. Den Uyl bewerkstelligde
telkens opnieuw het wonder dat PvdA'ers na
een tumultueus congres toch nog 'gesticht'
huiswaarts konden keren".

Hoe goed dat alles het ook bij de eigen aan-
hang deed, het bracht Den Uyl en de PvdA
wel in een steeds groter isolement, aldus
Breedveld.

Dat lijkt me een juiste observatie, die volgens
mij nooit eerder geformuleerd is.

Overigens gaat Breedvelds bijdrage enig-
zins mank aan een gebrek aan diepgang. Het
is typisch het stuk van een journalist, niet
dat van een historicus. Breedveld heeft het
Den Uyl-archief niet van binnen gezien, be-
gaat slordigheden en reduceert Den Uyls
strijdlust tot voornamelijk een karakter-
kwestie, al suggereert hij dat het ook wel

iets met zijn gereformeerde afkomst te maken zal hebben gehad. Dat heeft het ongetwijfeld, maar afkomst en karakter verklaren het zeker niet volledig. Voor Den Uyl geldt wat ook voor de andere grote drie geldt: de biografie moet nog geschreven worden.

Dik Verkuil

SOCIALISME EN LANDSVERDEDIGING

Frits Rovers, Voor recht en vrijheid. De partij van de arbeid en de koude oorlog 1946-1958 (HISG, Amsterdam 1994) 365 blz., prijs f48,00.

De dissertatie van Frits Rovers, docent geschiedenis aan de Hogeschool Holland in Diemen, vult een belangrijk gat in de geschiedschrijving over de vaderlandse sociaal-democratie. De positie van de PvdA in de Koude Oorlog was tot nu toe nauwelijks wetenschappelijk onderzocht. De enige studie van betekenis was *De bom in de vuist* van de Vrij Nederland-journalist Hans Smits. Dit boek, geschreven op het hoogtepunt van de anti-kernwapenbeweging, gaat echter mank aan alle denkbare vooroordelen die de generatie van 'de jaren zestig' tegen de jaren vijftig had.

Smits verhaalt verontwaardigd hoe de PvdA brak met haar pacifistische traditie zonder dat hij een ook maar enigszins bevredigende verklaring voor dit lafhartige verraad geeft.

Eén van de aardigste aspecten van Rovers' boek vond ik dat hij tussen de regels door dit beeld van een geharnaste havikenpartij aanzienlijk nuanceert. Partijvoorzitter Vorrink komt uit zijn relaas inderdaad naar voren als een fanatieke bewapenaar en in zijn kielzog sloegen ook deskundigen en *opinion leaders* als De Kadt, Goedhart, Voskuil, Mozer en Brandt een bijna militaristische toon aan. De fractievoorzitters Van der Goes van Naters en Burger waren eveneens verre van *soft on communism*. Maar een groot deel van de *rank and file* hield reserves tegen het eenzijdige pro-Amerikaanse en pro-bewapeningsstandpunt van Vorrink c.s.

De lauwheid van de gemiddelde socialist voor de landsverdediging bleek uit de geringe deelname aan het Nationaal Instituut Steun Wettig Gezag, waarbij zich slechts een handjevol partijgenoten aansloot, ondanks de officiële steun van de partij voor deze vrijwillige militaire organisatie. Een minderheid, onder wie Buskes en Banning, bleef zich verzetten tegen de partijkoers, terwijl een middengroep, onder wie Den Uyl, de bewapening weliswaar niet afwees, maar

waarschuwde dat de PvdA zich niet te veel met de kapitalistische krachten moest identificeren. In plaats van achter Amerika aan te lopen en zich uitsluitend op de militaire afweer van het communisme te concentreren, kon de PvdA volgens hen beter zorgen voor een aantrekkelijk sociaal-economisch alternatief.

Ten slotte was ook Drees allerm minst een groot voorstander van een sterk leger. Zijn houding wordt aardig gekarakteriseerd in een door Rovers geciteerde brief van de Britse ambassadeur in Den Haag: "*The problem is that Drees is a very obstinate man and he persists in the belief that there is no imminent threat of war in Western Europe. (...) Drees is an idealist who has very much at heart his plans for the social betterment of the population and he seems to believe that the need for rearmament should not interfere with any of his plans*".

Niettemin constateert ook Rovers dat de PvdA zich sterk pro-Amerikaans opstelde en de militaire afweer van het communisme boven sociaal-economische hervormingen stelde. Hij probeert ontstaan en verdwijnen van deze opstelling te verklaren met een dubbele aanpak.

In het eerste deel van zijn boek beschrijft hij de opstelling van de partij tijdens drie gebeurtenissen: de communistische machts-overname in Praag (1948), de Korea-oorlog (1950-1953) en de Russische inval in Hongarije (1956). Dit eerste deel geeft een goed leesbaar en inhoudelijk bevredigend overzicht, al zijn de drie gebeurtenissen niet helemaal gelukkig gekozen. 'Praag 1948' bracht nauwelijks verandering in het PvdA-standpunt. Rovers zelf onderkent wat ook al uit eerder studies gebleken was, namelijk dat de Marshall-hulp de PvdA al in 1947 van haar standpunt afgebracht had dat Europa een sociaal-democratische derde macht tussen de VS en de Sovjet-Unie in moest worden. Ook het jaar 1956 bracht geen ommekeer. Pas na de Hongaarse opstand begon het Koude Oorlogsdenken in de PvdA te tanen. Rovers beschrijft in dit verband een discussie uit 1958 tussen Tinbergen en De Kadt, waarin Tinbergen pleitte voor een zekere toenadering tussen sociaal-democratie en communisme, een pleidooi dat mij overigens niet representatief lijkt, ondanks De Kadts verongelijkte gemopper dat dit wel zo was.

In het tweede deel van zijn boek vergelijkt Rovers de opstelling van de PvdA met die van de Belgische, Franse, Duits en Engelse zusterpartijen. Deze comparatieve aanpak is op zich waardevol. De geschiedschrijving

van de sociaal-democratie beperkte zich tot nu toe wel erg tot het nationale kader. Maar de uitwerking lijkt minder gelukkig. Rovers schrijft uitgebreid over de worsteling die de zusterpartijen vanaf 1900 met het marxisme voerden, maar dit staat slechts in zijdelings verband met zijn eigenlijk onderwerp. Wel wordt uit zijn overzicht duidelijk dat de PvdA van alle socialistische partijen het meest on-dubbelzinnig anti-communistisch en pro-Amerikaans was.

De verklaring die Rovers hiervoor geeft lijkt mij juist. De Nederlandse sociaal-democratie was meer dan de zusterpartijen in het interbellum tot machteloosheid gedoemd, waardoor zij zich het meest grondig vernieuwde. Bovendien hadden 'München 1938' en vooral de Duitse bezetting in Nederland een traumatisch effect, die het antimilitarisme en het traditionele neutralisme voor jaren in discredit brachten. En in de derde plaats zat de PvdA na 1945 langer dan de andere sociaal-democratische partij in de regering. Mede daarom kan het jaar 1958, toen een lange periode van oppositie aanbrak, gezien worden als het begin van de ommekeer in de houding van de PvdA ten aanzien van de Oost-West-tegenstelling.

Dik Verkuil

PROEFSCHRIFT

Gerard Rooijackers, Rituele Repertoires, Volkscultuur in oostelijk Noord-Brabant 1559-1853 (SUN, Nijmegen 1994) 702 blz., prijs f 69,50.

Professor Rogier noemde volkskunde 'sinterklazenkunde'. Het hield zich bezig met klompendansen en koekhappen en werd dus nauwelijks serieus genomen. Gerard Rooijackers heeft met zijn proefschrift *Rituele Repertoires, Volkscultuur in oostelijk Noord-Brabant 1559-1853* deze opvatting naar de historische vuilnisbak verwezen.

Zijn proefschrift gaat uit van een zeer brede, meer antropologische opvatting van het begrip cultuur en hij beschrijft in zijn boek de leefstijlen van het gewone Oostbrabantse volk. Rooijackers ontdekte hierin bepaalde patronen, de rituele repertoires, die het thema van zijn studie vormen. Hij keert zich tegen de opvatting dat volkscultuur zich zou bezighouden met allerlei exotische of anekdotische randverschijnselen, maar de charme van zijn boek is juist gelegen in het feit dat het rituele repertoire van de Oostbrabander, bekeken door een twintigste-eeuwse bril, zoveel exotica en anekdotiek bevat.

Het boek dat Rooijakkers heeft geschreven is lijk en geeft een zeer indringend beeld van het leven op het Oostbrabantse platteland. In de inleidende hoofdstukken wordt al snel duidelijk dat Rooijakkers beschikt over een vlotte pen en er niet voor terugdeinst hier en daar wat klappen uit te delen.

Zo keert hij zich tegen de Tilburgse hoogle-raar Van den Eerenbeemt, die in zijn studies over de modernisering uitgaat van een agrarisch-ambachtelijk, een overgangs- en een industrieel-dynamisch tijdperk. Rooijakkers meent dat door het hanteren van deze 'Stufen'-theorie het bronnenmateriaal in historische korsetten wordt geperst.

Het boek van Rooijakkers bestrijkt de periode van 1559 tot 1853 en heeft een thematische opbouw. Dat de godsdienst in zijn boek een grote rol speelt, blijkt al uit de twee jaartallen. Het eerste verwijst naar het ontstaan van het bisdom Den Bosch, het tweede naar de heroprichting ervan.

Na een algemene theoretische schets bespreekt Rooijakkers de positie van priester en dominee op het Oostbrabantse platteland. Na de val van Den Bosch was de positie van de R.K. kerk moeilijk geworden, maar de dominees die moesten proberen de Brabanders te calviniseren hadden het ook niet gemakkelijk. Gerard Rooijakkers rekent af met het beeld dat in het begin van deze eeuw ontstond van het geknechte zuiden.

Voor wat de priesters betreft legt Rooijakkers een scheidslijn bij het Concilie van Trente. De priester die hij beschrijft uit de periode ervoor is slecht opgeleid, neemt het niet al te nauw met het celibaat en neemt deel aan het normale dorpsleven, dus hij drinkt een glas in de kroeg en neemt deel aan de jacht. Na Trente staat de priester niet meer tussen maar boven de mensen. Dat dit proces niet geruisloos ging maakt Rooijakkers in zijn studie duidelijk aan de hand van vele voorbeelden.

Het spreekt voor zich dat hij heel wat archiefmateriaal in handen heeft gehad. Een hele mooie bron vormden voor hem de visitatieverlagen. Ze waren heel geschikt om de geleidelijke veranderingen in cultuur en mentaliteit op lange termijn te traceren. Ze geven een beeld van de geloofspraktijk aan de basis gezien door de klerikale bril. Het beeld wordt nog duidelijker doordat Rooijakkers ook volop gebruikt maakt van de acta van classes en kerkeraden van de gereformeerden.

Niet alle bronnen hoefden opnieuw onderzocht te worden. Hij kon van eerder onderzoek gebruik maken, maar kwam door her-

interpretatie tot ander conclusies.

Rooijakkers citeert graag uit zijn bronnenmateriaal. Die citaten vormen mede de charme van het boek, maar soms schaadt de overdaad.

Na de rol van priester en predikant volgen het hoofdstuk over heilige plaatsen en feestdagen. Aan de orde komen hier de rol van het kerkgebouw als vluchtplaats en als openbaar toilet.

De protestanten die de katholieke kerken hadden overgenomen, werden gezien als indringers die de integriteit van het kerkgebouw besmetten en bezoedelden. De katholieke plattelandsbevolking had zo zijn eigen manieren om van haar onvrede blijk te geven. Zo vond de predikant van Helmond onder zijn slaapkamervenster zijn vragenboek, en *'op het selve boek was liggende een grooten menschenstront oft drek waer op een bloem gestookten stont, alles streckende tot een groot affront, en tot bespottinge van gemelde heerde predikant en den gereformeerde godsdienst'*.

Gerard Rooijakkers maakt duidelijk dat het hier niet ging om een uitzonderlijk voorval, maar om een van de vele zuiverings- en bezoedelingsrituelen.

Ook in de hoofdstukken over de jongerencultuur, kermis, carnaval, kinderfeesten en de gildes staat het vol van dergelijke voorvallen, die de lezer doen glimlachen, maar toch meer zijn dan leuke anekdotes, ze maakten namelijk deel uit van het 'rituele repertoire' van de Oostbrabander.

Theo Cuijpers

KLEIO KRANT

Nieuws van het

VGN

bestuur

De examens

De examens van dit jaar waren, enigszins afhankelijk van het schooltype, volgens de docenten te lang. Het grootste probleem lag bij het Vwo.

De vraag hoe je dit probleem kunt oplossen, is niet eenvoudig te beantwoorden. Je hebt de mogelijkheid minder vragen te stellen, maar blijft het examen dan nog wel valide? Wordt de stof voldoende gedekt, kunnen leerlingen echt tonen wat ze beheersen? Of de tijdsduur van het examen kan verlengd worden. Maar dan wordt het wel een erg lange zit én bestaat het risico dat er misschien toch nog een paar vragen bij komen. Het bestuur zal met de examenontwerpers over deze zaak overleg plegen.

Aan het begin van het komende schooljaar zullen er geen centrale nabesprekingen met de regionale voorzitters worden gehouden.

De redenen daarvoor zijn:

1. de opkomst was vorig jaar, voorzichtig gesteld, niet erg groot;
2. in vroegere jaren bestonden er nogal wat bezwaren tegen (onderdelen van) de examens. Het ongenoegen was vaak groot. Tegenwoordig worden er goede examens gemaakt; al valt er nog wel eens een vraag verkeerd, in het algemeen wordt er niet meer fundamenteel geprotesteerd;
3. september is al een behoorlijk drukke maand, onder andere in verband met de reis naar Spanje.

Landelijk vakdidactisch documentatiecentrum

Dit kopje wijst niet naar een bestaand centrum, maar naar een wens die naar voren is gekomen. Lerarenopleidingen moeten steeds meer bezuinigen en beschikken soms

In memoriam Tineke Perdeck-Schimmel

Tineke is op donderdag 18 mei heel onverwacht overleden. Ze had nog plannen voor twintig jaar, zoals op haar rouwkaart staat vermeld, en het is ongelooflijk dat iemand met zoveel levenslust en energie er plotseling niet meer is.

Tineke heeft geen gemakkelijk leven gehad. Zij studeerde terwijl er vier kinderen waren en haar eerste man stierf relatief jong. Haar levenslust was echter ongebroken en zij heeft, ondanks alle problemen, zich met groot optimisme ingezet voor vele zaken die zij van belang achtte. Gelukkig heeft zij de laatste jaren van haar leven met volle teugen kunnen genieten van haar Jan, VUT, kinderen en vooral kleinkinderen.

Links: Tineke achter de bestuurstafel tijdens een algemene ledenvergadering

'Hallo, zeg', met een onnavolgbare intonatie, was dit de opening van de vele telefoontjes die zij, soms op de onmogelijkste tijden, met andere VGN leden heeft gevoerd. Na dit vaste begin volgde de vraag of je wel had gehoord, gelezen of gezien dat geschiedenis of het geschiedenisonderwijs het nieuws weer had gehaald. Soms ondernam zij zelf actie, maar in ieder geval zorgde zij ervoor dat het bestuur of de commissies niets ontging van wat van belang was.

In 1989 werd zij als actief lid van de Commissie Volwasseneneducatie gevraagd om zitting te nemen in het VGN-bestuur. Zij had toen net gebruik gemaakt van de VUT-regeling en heeft in de functie van vice-voorzitster de VGN zes jaar lang als reizend ambassadeur vertegenwoordigd op allerlei conferenties en bijeenkomsten van historische organisaties en zuster-vak-organisaties in binnen- en buitenland. Zij liet zien hoe waardevol de VUT kan worden ingevuld. De bestuursleden die werkten als docenten in het voortgezet en hoger onderwijs hadden te veel verplichtingen in de klas om elke keer tijd vrij te kunnen maken voor dergelijke zaken. Op elke bestuursvergadering lagen er uitnodigingen en Tineke ging enthousiast naar een groot aantal ontmoetingen.

Tineke heeft gedurende haar laatste actieve jaren in het onderwijs lesgegeven aan volwassenen. Zij droeg, mede door haar eigen carrière, tweede kans onderwijs een warm hart toe. In de jaren dat zij in het bestuur zat is ons duidelijk geworden hoe anders de problematiek van deze onderwijssector in vergelijking met het reguliere voortgezet onderwijs was. Zij heeft voortdurend de belangen van dit soort onderwijs onderstreept en er op aangedrongen dat de continuïteit van de inbreng van deze speciale tak van het onderwijs in het bestuur werd gewaarborgd.

Trouw heeft zij de bestuursmededelingen in de KLEIO-krant verzorgd. Ze had geen zin meer zich in de

computer te verdiepen en stuurde altijd het klad, half getypt, half geschreven, alles liefst op één blaadje, ter bespreking aan mij toe. Soms heb ik wijzigingen maar niet aangebracht uit angst haar weer werk te bezorgen. Een heel speciale plek in haar hart was weggelegd voor vrouwengeschiedenis. Het eindexamen-onderwerp voor 1990 en 1991, 'De positie van de vrouw in Nederland en de Verenigde Staten van Amerika, 1929 - 1969', heeft zij van harte toegejuicht. Het heeft haar bijzonder gespeten dat zij dit onderwerp niet meer als docente in de klas heeft kunnen behandelen.

Haar grote passies waren, naast haar tuin, wandelen en reizen, het liefst combineerde ze beide. Zij is een van de meest actieve deelnemers geweest aan de VGN reizen en zag telkens weer met verlangen uit naar reünies en nieuwe reizen. Hoe ze het klaarspeelde weten we niet, maar ze heeft zelden wegens haar reizen een bestuursvergadering moeten missen. Ze wist het zo te regelen dat haar afwezigheid keurig tussen twee vergaderingen in viel. De overige hardwerkende bestuursleden ontvingen dan fraaie kaarten met vrolijke verhalen over haar tochten in Roemenië, Italië of Duitsland.

Zij gebruikte de reizen ook om leden te winnen voor de VGN. Een week voor haar dood ontving de penningmeester nog een kaart uit de Eifel, waarin zij meedeelde weer eens een nieuw lid voor de VGN te hebben aangetrokken.

Tineke had een persoonlijke benadering van haar taak. Vele VGN-leden hebben haar attente houding en zorgzaamheid bijzonder gewaardeerd: haar plaats binnen de VGN is moeilijk weg te denken. De VGN treurt om het verlies van Tineke Perdeck-Schimmel en wenst Jan, haar kinderen en kleinkinderen heel veel sterkte.

Joke van der Leeuw-Roord

REIZEN

Israël-reis

Van zaterdag 14 t/m zondag 22 oktober 1995 (de herfstvakantie van regio Zuid) en van zaterdag 21 t/m zondag 29 oktober (herfstvakantie Midden en Noord) zal een negendaagse studiereis door Israël georganiseerd worden met o.a. een bezoek aan: Jaffa/Joppe, Tel Aviv, Caesarea, Haifa, Akko, Tiberias, Capernaum/Kefar Nachoem, Safed, de grens Israël-Libanon, de kibboets Kfar Charuv, Nazareth, Jericho, Jeruzalem en Bethlehem. Ook Massada, De Dode Zee en Qumran zijn in de reisroute opgenomen. Er zijn nog enkele plaatsen beschikbaar. De reissom: vanaf f2060,-. Nadere informatie: N. Stam, Paul Rodenkostraat 1, 5103 PC Dongen. Tel/Fax 01623-20856.

50 jaar VN-reis

Van 21 tot 29 oktober 1995 wordt een reis georganiseerd voor academici en andere belangstellenden naar New York tijdens de festiviteiten ter gelegenheid van de viering van het 50-jarig bestaan van de Verenigde Naties. Voor de wetenschappelijke begeleiding zorgt prof.dr. D.H.M. Meuwissen, hoogleraar vergelijkend staatsrecht in Groningen. Tijdens deze reis staan thema's centraal als mensenrechten, peace-keeping en de toekomst van de VN. Deze zaken komen met vele andere aan bod tijdens vier ochtenden die u doorbrengt in de gebouwen van de VN. Daarnaast is er voldoende tijd om op eigen gelegenheid invulling aan het programma te geven. Tijdens een informatiebijeenkomst voorafgaand aan de reis kunnen in onderling overleg daarover afspraken gemaakt worden.

De reissom bedraagt f2585,-, inclusief vlucht, transfers, hotel, vervoer en begeleiding. Een uitgebreid dagprogramma is verkrijgbaar bij Marco Polo Reizen tel. 020-4204482. U kunt daar ook reserveren.

VGN-reis naar Indonesië?

Bij voldoende belangstelling, dat wil zeggen ongeveer twintig personen, zal in de zomervakantie van 1996 opnieuw een VGN-reis naar Indonesië plaats vinden. Gedacht wordt aan een drie- tot vierweekse trip waarbij de zuidelijke helft van Sumatra, Sulawesi en Bali worden doorkruist. Gerekend moet worden op een reissom van circa f6000,-. Belangstellenden worden verzocht voor 1 september te reageren per telefoon of briefkaart bij de contactpersoon namens de Didactiek en Activiteitencommissie: Johan Raven, Kinkhoorn 8, 9051 MJ Stiens. Tel. 05109-4050. Geïnteresseerden zullen op korte termijn bericht krijgen of de animo zodanig is dat wordt verder gegaan met de voorbereidingen, of dat van de reis moet worden afgezien.

Op reis naar Rusland; terug naar de Sovjet Unie?

In het najaar van 1995 is het tien jaar geleden dat we met een omvangrijke groep geschiedenisleraren en -leraressen een wel zeer speciale reis naar Leningrad en Moskou gemaakt hebben. In die tien jaar is er ontzettend veel gebeurd. Naar Leningrad kunnen we niet meer, maar St. Petersburg is een goed alternatief. Ook de Nederlandse overheid compliceert de zaak enigszins. In haar onbeschrijflijke wijsheid heeft ze gemeend de gezamenlijke herfstvakantie te moeten afschaffen. Toch lijkt het leuk om 'ten years after' een reünieris te organiseren. We denken daarbij aan de mei-vakantie van 1996. Ben je in 1985 meegeweest en heb je belangstelling voor deze nieuwe trip, laat het dan weten aan de contactpersoon: Will Bouwman, Kloosterstraat 47, 5708 GM Helmond.

niet over een adequaat toegeruste vakdidactische bibliotheek. Bundeling van krachten, waarbij het de vraag is om wier of welke krachten het gaat, kan een belangrijke impuls geven aan de oprichting van een landelijk documentatiecentrum, dat door alle docenten kan worden geraadpleegd en waar dan ook zo ongeveer alles aanwezig is (tijdschriften, boeken, courseware, atlanten e.d.). Als iemand hierover ideeën heeft, hoort de eerste secretaris die graag van u. De Commissie Havo/Vwo is gevraagd de mogelijkheden te inventariseren.

Bovenbouw Vbo/Mavo en Havo/Vwo

Op 15 en 29 mei heeft de Kamercommissie van OC&W vergaderd over respectievelijk de bovenbouw Havo/Vwo en Mavo/Vbo. U heeft dat waarschijnlijk, net als het bestuur, in de krant gelezen. De commissie heeft van het bestuur voor beide vergaderingen een brief gekregen waarin wij onze zorg uitspreken over de positie van het vak geschiedenis en staatsinrichting. De commissieleden die zich speciaal met het voortgezet onderwijs bezig houden hebben tevens het KLEIO-nummer over Vbo en Mavo toegestuurd gekregen. Het bestuur heeft uit de media niet meer dan de indruk gekregen dat de vernieuwingen weliswaar in enigerlei vorm zullen doorgaan, maar dat invoering per 1 augustus 1998 wel eens onmogelijk zou kunnen blijken.

Louis Nolet

Congres

'Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de jaren vijftig'

Op 30 juni a.s. wordt in het Academiegebouw van de RU Utrecht op het Domein een congres georganiseerd door de Vereniging voor de Geschiedenis van de Twintigste Eeuw (VGTE) en de Vereniging Geschiedenis. Beeld en Geluid (GBG) over de 'onderhuidse' sociaal-culturele veranderingen in het Nederland van de jaren vijftig. De traditionele beeldvorming karakteriseert de jaren vijftig van deze eeuw als rustig en stabiel, de jaren zestig en zeventig als revolutionair. Door de cultuur en

mentaliteit van de 'lange' jaren vijftig tot thema te kiezen, wordt deze beeldvorming aan de kaak gesteld. Op een aantal gebieden wordt de vraag systematisch afgetast in welke sectoren van het maatschappelijke en culturele leven en onder welke bevolkingsgroepen in de jaren vijftig al sprake was van 'onderhuidse' veranderingen. Sprekers zijn de hoogleraren Righart (Geschiedenis, RU Utrecht), Uricchio (Film- en Televisiewetenschap, RU Utrecht), Anbeek (Literatuurgeschiedenis, RU Leiden) en De Rooy (Politologie, UvA). In werkgroepen worden papers gepresenteerd rondom de thema's 'hoge cultuur', 'huwelijk, gezin en sexualiteit' en 'lage cultuur/media'.

Deelnemerskosten: f50,- (leden van de organiserende verenigingen f40,-). Voor meer informatie en een inschrijfformulier: P. Slot (GBG), Stichting Film en Wetenschap, Zeeburgerkade 8, 1019 HA Amsterdam. Tel. 020-6652966, Fax 020-6659086.

'Alle begin is moeilijk'

Conferentie voor jonge leraren geschiedenis en staatsinrichting

Op 2 en 3 november wordt door de VGN de inmiddels bekende tweedaagse conferentie voor 'jonge' leraren geschiedenis en staatsinrichting georganiseerd. De conferentie richt zich op docenten die net begonnen zijn, maar is ook bedoeld voor jongere collega's die na een aanvangsperiode door uitwisseling van ervaringen met anderen hun kennis en kunnen willen verrijken en aanvullen. Daarnaast zijn degenen, die in de nabije toekomst als docent werkzaam hopen te zijn, natuurlijk ook van harte welkom. Vanwege de werkbaarheid is het aantal deelnemers maximaal dertig.

De inschrijving staat open voor leden en niet-leden van de VGN. Leden genieten echter bij plaatsing voorrang.

Aan het begin van het schooljaar volgen nadere mededelingen over de conferentie in KLEIO en andere bladen.

Mocht u belangstelling hebben, u nu al op willen geven of wenst u nadere informatie, stuur dan een briefje naar: W. Bouwman, Kloosterstraat

47, 5708 GM Helmond (Stiphout).
U ontvangt dan zo spoedig mogelijk
een reactie.

*Voldoet u zelf niet aan het hierboven
gestelde, maar heeft u wel een collega
of bekende die in aanmerking zou
komen, wilt u dan zo vriendelijk zijn
hem of haar attent te maken op deze
aankondiging.*

Verenigde Naties: 50 jaar later

Scriptiepakket

Ter ere van het halve eeuw-feest van de VN is door het Centrum voor Mondiaal Onderwijs in Nijmegen een scriptiepakket samengesteld voor leerlingen van 10 tot 15 jaar. Het geeft allerlei informatie voor het maken van een werkstuk of het houden van een sprekebeurt. De aanleiding tot de oprichting van de VN, de grondleggers en hun ideeën, dekolonisatie en de daarbij horende gewapende conflicten, mensenrechten, de werkwijze van de Algemene Vergadering, de inzet van vredesmachtsen en alle beperkingen daaraan, die het werk van de VN bijvoorbeeld op het moment in het voormalig Joegoslavië, zo weinig voldoendegevend maken, komen aan de orde. Een handige verzameling met feitenmateriaal en bronnen. Prijs f7,50.

Het Centrum voor Mondiaal Onderwijs verkoopt circa 80 verschillende scriptiepakketten. Recent verschenen ook: *Uganda slaat de trom, Grondrechten in de Tweede Wereldoorlog en Vluchtelingen wereldwijd*. Voor meer informatie en bestellingen: Centrum voor Mondiaal Onderwijs Postbus 9108 6500 HK Nijmegen Tel. 080-613074.

Rijksmuseum Projectpakketten

Ook de Afdeling Educatie en Voorlichting van het Rijksmuseum in Amsterdam beschikt over een behoorlijke lijst met projectpakketten voor scriptie, werkstuk of sprekebeurt.

Een bijzonder goed gevuld pakket is nr. 79 over de Tweede Wereldoorlog. Het is door leerlingen vanaf de derde klas Mavo/Havo/Vwo zelfstandig te gebruiken. Ze vinden er informatie in over allerlei aspecten van de oorlog en heel veel bronnen en foto's.

Een greep: verhaaltje over distributie met stamkaart en bonnen, verhaaltje over het persoonsbewijs met een persoonsbewijs, informatie over de NSB en collaboratie, over de Kultuurkamer, over koningin Wilhelmina in Londen en haar kabinetten, over vrouwen in het verzet, het vrouwenkamp Ravensbrück en Aat Breur en haar tekeningen, over de oorlog in Zuidoost Azië met een kaart en kamptekeningen, over Anne Frank en de jodenvervolgning in het algemeen.

Een aanrader voor leerlingen die nog niet genoeg van de oorlog hebben of er nu iets over willen weten. En een aanwinst voor de sektekast met lesmateriaal. Voor de prijs hoeft u het niet te laten. Het pakket kost inclusief verzendkosten maar f3,50.

Er is een lijst met alle pakketten die nog leverbaar zijn. Uiteraard veel nummers over aspecten van de schilder- en andere kunsten, maar ook Sociale ontwikkelingen in de 19e eeuw (nr.66), de VOC (nr.76), Zeehelden/Tromp en De Ruyter (nr.67), De Middeleeuwse stad (nr.69), en voor het examen: de Tachtigjarige Oorlog (nr.70) en de Franse Tijd/Nederland tussen 1770-1815 (nr.78). Dit zijn niet zulke rijke pakketten als dat over WO II, maar echt wel de uitgave waard.

Bestellen? Stuur een briefkaart met het gewenste nummer van het pakket naar: Rijksmuseum, Afdeling Educatie en Voorlichting, Postbus 74888, 1070 DN Amsterdam.

Nederlands Centrum voor Volkscultuur

Veranderingen

Net waren we gewend aan het uiterlijk mooie en inhoudelijk aantrekkelijke tijdschrift *Alledaagse Dingen*, maar nu is het weer weg. Om een of andere reden is het Nederlands Centrum voor Volkscultuur haar publicaties anders gaan stroomlijnen.

Alledaagse Dingen is nu de naam van een nieuwsblad met informatie over actuele zaken op het gebied van volkscultuur, regionale geschiedenis, folklore en volkskunst in Nederland en Vlaanderen. Het bevat informatie over nieuwe boeken, tentoonstellingen, cursussen en studiedagen en verslagen daarvan. Het nieuwsblad verschijnt dit jaar vier maal en een proefabonnement kost f20,-.

De nieuwe glossy (nou ja) op het gebied van de volkscultuur is het blad *Traditie. Tijdschrift over tradities en trends*. Het verschijnt ook vier keer per jaar en zal in artikelen de achtergronden van het dagelijks leven belichten. Ook dit blad wordt uitgegeven samen met de Federatie voor Volkskunde in Vlaanderen. Een abonnement kost f35,-.

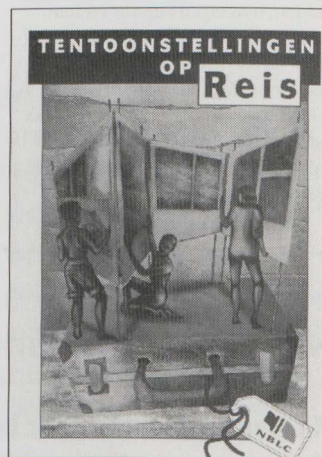

Voor verdere informatie: Nederlands Centrum voor Volkscultuur, Lucasbolwerk 11, 3512 EH Utrecht. Tel. 030-319997.

NBLC

Tentoonstellingen op reis

Een rijke bron van inspiratie is de recent verschenen catalogus *Tentoonstellingen op reis* uitgegeven door het NBLC, samengesteld door Hellen Clemens en Ange Taminiau. In dit boekwerk zijn tentoonstellingen opgenomen die te huur of te leen zijn. Het is verbazingwekkend wat allemaal de school ingehaald kan worden. Inhoud, vorm en omvang van een tentoonstelling worden kort besproken, evenals zaken als vervoer, prijs, eventuele verzekering en bijbehorend materiaal. Namen en adressen van de uitlenende instanties staan bij iedere tentoonstelling afgedrukt.

Tentoonstellingen op reis, 124 blz., A4 formaat, kost f50,90 exclusief BTW en verzendkosten. De NBLC is van plan de gids op te date te houden.

Bestellen: NBLC, Postbus 43300, 2504 AH Den Haag. Tel. 070-3090100/Fax 070-3090200. Bestelnummer 18104.

Museon Den Haag

**Mensen van de reis
woonwagenbewoners en
zigeuners in Nederland
1868-1995**

Tot en met 17 september is in het Museon een tentoonstelling te zien, gewijd aan de geschiedenis van woonwagenbewoners. Kermismensen, marktverkopers,

zo maak je
een **SCRIPTIE**

zigeuners hebben zich lang door hun manier van leven en werken onderscheiden van de 'gevestigde' Nederlander. Uitgebreid wordt ingegaan op de beroepen die zij hadden, hun eigen cultuur en hun manier van leven. Een woonwagen uit de jaren vijftig is opgesteld. Ook woonwagenbewoners van nu komen aan het woord. Het zijn vaak afstammelingen van voorheen rondtrekkende families, die nog wel in een wagen wonen. Behalve

kermisexploitanten zijn er niet veel mensen meer in Nederland, die rondtrekken voor hun beroep. De wagens staan nu op vaste plaatsen.

Bij de tentoonstelling is een fotoboek gemaakt, *Mensen van de reis*, met voornamelijk historische foto's, te koop in de Museonwinkel voor f.35,-.

Muscon,
Stadhouderslaan 41, Den Haag.
Op maandag gesloten.

Nederland als kunstwerk

Vijf eeuwen bouwen door ingenieurs

In de Grote Zaal van het Nederlands Architectuurinstituut in Rotterdam staat deze zomer het door mensenhanden gevormde Nederland centraal.

Vrijwel alles aan het Nederlandse landschap is kunstmatig, in een verder of recenter verleden tot stand gekomen door ingrijpen van de techniek. Afwateringssystemen en polders, forten en steden, netten van

spoorwegen, landwegen en waterwegen, dijken bepalen ons landschap.

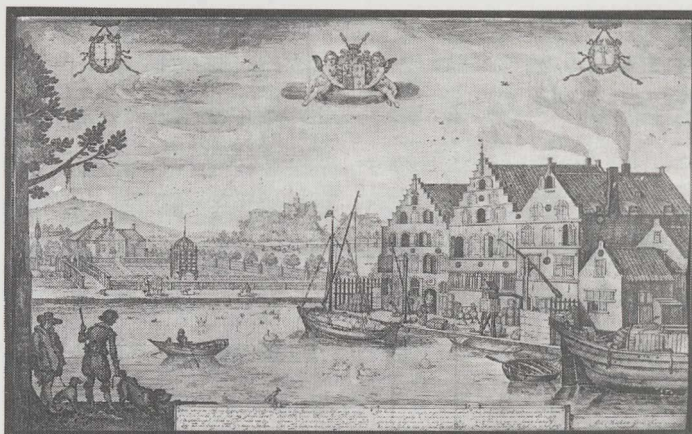
De tentoonstelling is verdeeld in acht thema's waarin chronologisch de veranderingen worden belicht aan de hand van bronnen, archiefstukken en oude kaarten, maar ook door foto's. Continu zijn film en video's te zien, klassiekers van Joris Ivens, Bert Haanstra, Louis van Gasteren en Alex de Haas en amateurfilmpjes uit verschillende perioden.

Bij de tentoonstelling verschijnt bij NAI Uitgevers een omvangrijk boek over deze materie samengesteld door Toon Lauwen. Het gaat uitgebreid in op de geschiedenis van het Nederlandse landschap. Gebonden, 285 blz., rijk geïllustreerd, prijs f85,-.

Nederlands Architectuurinstituut,
Museumplein 25, Rotterdam.
Op maandag gesloten.

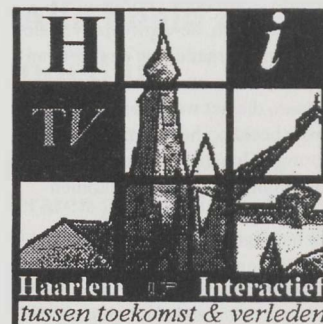
De trots van Haarlem

De stad Haarlem bestaat dit jaar 750 jaar. Ter gelegenheid daarvan organiseren het Frans Halsmuseum en Teylers Museum tentoonstellingen over de promotie van de stad door de eeuwen heen door middel van de beeldende kunst. Al vanaf het einde van de 16e eeuw begint Haarlem zich te profileren ten opzichte van andere Hollandse steden, met name Amsterdam en Leiden. Stededichters en stadsbeschrijvingen gingen in op het stadsschoon, de bloeiende economie en de rijke cultuur. En zo is het altijd gebleven - Haarlem werd de eeuwen door geprezen in de kunsten, de literatuur en de geschiedschrijving. In Teylers Museum zijn vooral tekeningen en prenten tentoongesteld, in het Frans Halsmuseum ligt de nadruk op schilderkunst en kunstnijverheid.

Bij de tentoonstellingen is een lespakket verschenen voor de hoogste klassen van het basisonderwijs en de basisvorming.

Na de zomervakantie start een onderwijsproject 'Haarlem interactief tussen toekomst en verleden', waarin de leerlingen het historische Haarlem zullen leren kennen met behulp van een speurtocht door de stad, die begint achter de computer, wordt vervolgd in het centrum en eindigt op school.

Het is een project dat met steun van de Hogeschool Holland. De Jonge Onderzoekers Haarlem en de afdeling Onderwijs en Cultuur van de gemeente is opgezet.

Veluws Museum 'Nairac' in Barneveld

Schatten uit de kinderkamer

In het Veluws Museum is een verzameling te bekijken van favoriete kinder- en jeugdboeken van circa 1900 tot 1960. Het zijn er ruim vierhonderd, ingedeeld in thema's als

meisjesboeken, historische verhalen, avonturen, Nederlands-Indië. Ook zijn er vele prentenboeken, rijmpjes- en versjesboeken en pop-up boeken aanwezig, boekomslagen, originelen van illustraties en handschriften.

Van veel boeken is er een tweede exemplaar aanwezig om door te bladeren.

De tentoonstelling duurt tot 16 september.

Het Veluws Museum is gevestigd in Barneveld, Langstraat 13.

Het is op zondag en maandag gesloten.

Amerikanistiek

Introductie cursus Amerika van Kolonie tot Wereldmacht

Aan de RU Leiden wordt een introductie cursus Amerikanistiek gegeven. Tijdens dertien hoorcolleges en door middel van de bestudering van het handboek *A People and a Nation* door Mary Beth Norton (1991) komt de Amerikaanse geschiedenis vanaf het begin van de koloniale periode tot en met het heden aan de orde. De nadruk zal liggen op de periode 1776-1920.

Ter voorbereiding op het wekelijkse hoorcollege dient men een aantal korte, klassieke teksten te lezen, bijvoorbeeld de Declaration of Independence, de Grondwet e.d. en een deel van het handboek te bestuderen. Ter verdieping van de stof zal iedere week een speciaal thema besproken worden.

De cursus is toegankelijk voor buitenstaanders in het kader van het à la carte-programma van de universiteit. De kosten bedragen f250,-. Indien er voldoende belangstelling is

zal er na afloop van de cursus een speciale nascholingsbijeenkomst georganiseerd worden voor de geschiedenisleraren die de colleges gevolgd hebben.

Tijd: tussen 11 september en begin december op woensdagavond, 18.45-20.15 uur.

Plaats: Centraal Faciliteitsgebouw Letterenfaculteit, Cleveringaplaats 1, Leiden.

Inlichtingen: mw.dr. J.C. Kardux, coördinator Amerikanistiek, tel. 071-272233/272236.

Aanmelding: telefonisch bij mw. A. Joustra, 071-274014.

Actuele uitgaven over Oost-Europa

NIEUW:

■ Bulgarije in beweging De metamorfose van een Balkanstaat

144 pag. f 27,50 1995 ISBN 90 6473 302 3
Verhaalt in kort bestek de geschiedenis van dit land, gaat in op de politieke, sociale en economische aspecten van de hervormingen, en besteedt aandacht aan de positie van de jeugd, de etnische minderheden, de religieuze gemeenschappen en de relaties met de buurlanden.

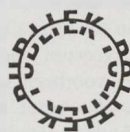
■ Demonen aan de Dnpr De moeizame staatsvorming van Oekraïne

150 pag. f 27,50 1994 ISBN 90 6473 295 7
Oekraïne wordt voorgesteld op geografisch, historisch, politiek, economisch, militair, religieus en cultureel gebied. Ook hoofdstukken over het nationaliteitsvraagstuk, de Oekraïense emigratie en de contacten tussen Nederland en Oekraïne.

■ Tussen Recht en Repressie Minderheden in Oost-Europa

167 pag. f 27,90 1994 ISBN 90 6473 289 2
De internationale aspecten van het minderhedenvraagstuk. Het beleid ten aanzien van een aantal specifieke minderheden vanaf het ontstaan van nationale staten in het gebied.

Verkrijgbaar via de boekhandel of de uitgever. Voor verdere informatie of aanvragen van onze gratis fondslijst Oost-Europa kunt u contact opnemen met de uitgever:

Instituut voor Publiek en Politiek
Prinsengracht 911-915
1017 KD Amsterdam
Telefoon 020 521 76 00

INGEZONDEN BRIEVEN

Begrip en onbegrip in het centraal examen

Rond de laatste eeuwwisseling was het 'aanschouwelijk onderwijs' in de mode, vooral in het lager onderwijs. Op de zogenaamde Fröbelscholen stond het bekijken van voorwerpen en schoolplaten zelfs als leervak op het rooster. De schoolplaat hierboven maakt deel uit van de rond 1900 vervaardigde serie *Bilder zur Deutschen Geschichte*. De illustratie heeft als titel 'Hendrik I verslaat de Hongaren'.

In het midden is de middeleeuwse rooms-koning, fier te paard, afgebeeld. Zijn blik is naar de hemel gericht. Hij schijnt God voor de overwinning te danken. Soldaten, vrouwen en kinderen juichen de koning hartstochtelijk toe. Op de voorgrond liggen de verslagen Hongaren en hun paarden. Het bij de schoolplaat horende tekstboek geeft de volgende toelichting:

'De Hongaren, duivelszonen genoemd, vielen van tijd tot tijd Duitsland aan. Zij sloegen de mannen dood, dronken hun bloed, rukten het hart uit hun lijf en verslonden het.'

De leerlingen kregen bij deze afbeelding de volgende opdracht voorgelegd:

'Geef een beschrijving van de Hongaren als onze burens aan de grens.'

Aan deze schoolplaat moest ik onwillekeurig denken toen ik het VWO-examen geschiedenis van dit jaar onder ogen kreeg. Het examen opent met een bron waarin de Duitse keizer Wilhelm II zijn oordeel geeft over de functie van het (geschiedenis)onderwijs op de *Volksschule*, de lagere school. Het historisch onderwijs, aldus de vorst, moet de samenleving vooral beschermen tegen het gekui van de sociaal-democratie. Bij deze bron hoort natuurlijk een vraag: *'Dit fragment uit Wilhelms rede kan geplaatst worden tegen de achtergrond van de sterk toenemende industrialisering in Duitsland. Leg dat uit.'*

De bron is goedbeschouwd een omslachtige weg om tot het juiste antwoord te komen. De vraag had, directer geformuleerd, kunnen zijn: *'De opkomst van de sociaal-democratie kan geplaatst worden tegen de achtergrond van de sterk toenemende industrialisering in Duitsland. Leg dat uit.'* Bij nader inzien kan de bron gewoon worden weggelaten. Behalve ter illustratie dient die nergens toe. Hetzelfde kan worden gezegd van de afbeelding bij de laatste bron in het examen.

In het VWO-examen zijn dertien bronnen opgenomen. De meeste bronnen vragen van de leerlingen niets anders dan dat zij de tekst napraten. De vierde bron bijvoorbeeld laat de Duitse president Ebert aan het woord. Ebert noemt een aantal krachten die de democratie bedreigen. De leerlingen moeten er vier van reproduceren.

Geschiedenis is in de ogen van de examenmakers blijkbaar een eenvoudig soort tekstverklaren.

Komen historische vaardigheden in het examen dan niet aan bod?

Slechts éénmaal wordt in het onderdeel 'Duitsland' een structuurbegrip aan een bron gekoppeld, of, anders gezegd, een bron als structuurbegrip beschouwd. En dan gaat het meteen mis. Aan de hand van de tekst van Ebert wordt gevraagd waarom deze bron in hoge mate *qua inhoud* betrouwbaar is. Natuurlijk is de betrouwbaarheid van een bron alleen vast te stellen met *het oog op een gegeven vraagstelling*.

Een voorbeeld ter verduidelijking. In het geval van de schoolplaat 'Hendrik I verslaat de Hongaren' lijkt de voorstelling van Hongaren als bloeddorstige burens weinig betrouwbaar. Maar voor degene die het vijandbeeld of de functie van het geschiedenisonderwijs in het Wilhelminische

Duitsland wil onderzoeken is de inhoud uiteraard wel betrouwbaar.

Ook in het onderdeel 'De Nederlandse Opstand' komt een structuurbegrip voor, ditmaal zonder bron. *'Noem twee onbedoelde gevolgen van de Beeldenstorm voor de Calvinistische leiders'*, luidt de vraag.

Beheersing van het structuurbegrip wordt hier op kennisniveau en niet op vaardigheidsniveau getoetst. In de stofomschrijving is immers sprake van *'bedoelde en onbedoelde (...) gevolgen van het verzet en de Opstand'*. De leerlingen hebben het antwoord kunnen leren. Nu lijkt me hierop weinig tegen. Integendeel, vragen - zowel in schoolboeken, stofomschrijving, als examens - winnen aan betekenis als zij vanuit een (aspect van een) structuurbegrip worden gesteld. Maar daarnaast mag men van leerlingen verwachten dat zij hun vaardigheid in de beheersing van structuurbegrippen tonen.

Naar historische vaardigheden wordt in het centraal examen evenwel niet gevraagd.

Tenslotte:

Het denken over structuurbegrippen zou zijn gebaat bij het inslaan van nieuwe wegen. De (kritische) geschiedfilosofie heeft zich de afgelopen decennia vooral druk gemaakt over de vraag hoe kennis over het verleden tot stand komt. Inmiddels zijn andere wegen ingeslagen.

Om terug te keren tot de schoolplaat van Hendrik I: deze is niet alleen of niet zozeer vanuit epistemologisch gezichtspunt interessant. De voorstelling geeft inzicht in zin en betekenis van historische beeldvorming. Als het ambacht van de historicus niet wordt opgevat als het vertalen van een in het verleden zelf gelegen betekenis, maar als het scheppen van betekenis, kan aandacht voor historische beeldvorming en haar ideologische functie inzicht verschaffen in de wijze waarop culturen zich rekenschap geven van hun eigen verleden.

Ook aan dergelijke zienswijzen kunnen structuurbegrippen in het geschiedenisonderwijs richting geven.

Ronald van Kesteren

Wie organiseert de discussie over de geschiedenisleerstof?

In de *Volkskrant* van 22 april 1995 las ik in een artikel, van de hand van Janny Groen, de uitspraak van Tineke Bogaerts, eindredactrice van KLEIO, dat:

'KLEIO van plan is een discussie te beginnen over de ijkpunten van de geschiedenisstof, ondanks de huiver voor indoctrinatie'.

Dit *'... om de schrikbarende erosie van het historisch bewustzijn tegen te gaan'*.

Laat ik vooropstellen dat ook ik mij al jaren zorgen maak over het verdwijnen van het historisch bewustzijn en de teloorgang van het vak geschiedenis in het Nederlandse onderwijs. Vandaar dat het mij aanvankelijk dan ook zo verbaasde dat in KLEIO vorig jaar zo laat en dan nog zo slap gereageerd werd op de toch waarlijk

niet geringe discussie in de landelijke pers over het historisch besef en de positie van het schoolvak geschiedenis in Nederland.

Nu begrijp ik die terughoudendheid van KLEIO beter. Al jaren wordt in de VGN, en derhalve ook in haar spreekbuis KLEIO, de dienst uitgemaakt door een selecte groep van vakdidactici en docenten aan de lerarenopleidingen. En het waren deze docenten die, met groot enthousiasme, het nieuwe geschiedenisonderwijs vorm gegeven hebben in basisvorming en WIEG. Zij waren het die jarenlang gepleit hebben voor 'Der Mut zur Lücke' waar het ging om de keuze van historische leerstof, zij waren het die 'inzicht en vaardigheden', later weer gewijzigd in 'structuurbegrippen en vaardigheden', ver boven historische kennis stelden.

Wie in hun gezelschap, tot voor kort, op didactiekconferenties of elders, voorzichtig pleitte voor het behoud, of beter herstel van een 'historisch overzicht' werd weggehoond en met de laatste 'didactische inzichten' neergesabeld.

Nu zijn we dan in Nederland opgezadeld met een geschiedenisonderwijs vrijwel zonder namen en feiten, met een soort historiserende sociologie. En dan een sociologie van een slechte soort. Het verhalende element is binnenkort uit de geschiedenisles verdwenen en vervangen door 'het kunstjes doen met bronnen', om met Hans Ulrich te spreken.

Nog even en geen enkele docent in de moderne of klassieke talen, in de maatschappijleer, de economie of de filosofie kan nog refereren aan algemene historische kennis bij de leerlingen.

Het lijkt mij dan ook volslagen verkeerd dat weer hetzelfde clubje de discussie 'over de ijkpunten van de geschiedenisleerstof' gaat leiden en vormgeven. Laten zij die jarenlang verantwoordelijk zijn geweest voor het verwaarlozen van het chronologisch overzicht en voor de uitbanning van de feitenkennis in het Nederlandse geschiedenisonderwijs nu op de achtergrond blijven, waarbij zij voor mij zoveel krokodillentranen mogen plengen over de geringe feitenkennis van de leerlingen als ze maar willen. Laten zij de opzet van de discussie over de 'ijkpunten van de geschiedenisstof' overlaten aan docenten die meer affiniteit met het eigenlijke schoolvak geschiedenis hebben behouden, aan hen die de afbraak van het geschiedenisonderwijs werkelijk willen stoppen. Die vakdidactici en hun volgelingen, die ons de kooltjes van basisvorming en eindexamen nieuwe stijl hebben gestoofd, zijn niet representatief voor wat er onder docenten leeft. De VGN en de redactie van KLEIO zouden er m.i. goed aan doen bij het samenstellen van een 'herijkingscommissie' hiermee terdege rekening te houden.

Als het de bedoeling is dat de discussie over de herijking van de leerstof zal leiden tot de restauratie van het geschiedenisonderwijs, dan moet niet het ontwerpen van het bouwplan en zelfs niet het bouwen van de steigers ter hand worden genomen door hen die in een lange reeks van jaren het karakteristiek historische hebben afgebroken en vervangen door allerlei stijlvreemde aanbousels en modieuze frutsels.

Han C. Vrielink

LE UHLAN

Het volgende nummer ...

verschijnt eind juli met onder andere artikelen over schrijven en het schrift door Heleen Sancisi-Weerdenburg en over bewegende beeldbronnen door Pauline van Vliet en Idzard van Manen, en in de rubriek 'Ideetje misschien ...' vertelt Marc Kropman over zijn computerprogramma rondom de affaire Dreyfus 'Mijn enig ongeluk is dat ik als jood geboren ben'.

Zoals al eerder gemeld wordt er hard aan gewerkt om tot een verantwoorde bespreking te komen van de methoden, die gebruikt worden in de basisvorming. Als eerste staan op de rol Chronoscoop, Anno, Sporen en Vragen aan de geschiedenis. Op een wat later tijdstip komen Toegang, Toen voor Straks, Andere Tijden, Levende Geschiedenis, Verleden Tijd?, Stappen in de

tijd en Sprekend Verleden aan de orde. Wij zouden docenten die ervaring hebben opgedaan met het gebruik in de klas van een van deze methoden willen vragen naar hun bevindingen. Schrijf of bel: Carla van Bortel, Evieveland 6, 5422 AK Gemert. Tel. 04923-61136.

Bedankt!

INLEVERDATA VAN KOPIJ VOOR DE KLEIOKRANT

Voor het Kleionummer van:
september 28 aug.
oktober 25 sept.
november 23 okt.
december 20 nov.

Voor eventuele spoedberichten na de inleverdatum en informatie over omvang, illustraties e.d. kunt u terecht bij de

eindredacteur, Tineke Bogaerts, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408-83576.

Stuur berichten voor de krant (verenigings- en commissie-nieuws, informatie over tentoonstellingen, nieuw lesmateriaal en nascholing) en wijzigingen in namen/adressen van commissieleden

NASCHOLINGSAANBOD NAJAAR 1995

Hieronder vindt U een korte beschrijving van het nascholingsaanbod geschiedenis en staatsinrichting voor docenten VBO, MAVO, HAVO en VWO. Alle cursussen zijn praktisch en gericht op de dagelijkse onderwijspraktijk.

Ze vinden plaats in het gebouw Mollerinstituut, Pyreneeënweg 3, 5022 DN Tilburg.

Meer informatie en inschrijfformulieren kunt u aanvragen bij HKLT/Contractenbureau

(Postbus 90900, 5000 GA Tilburg, tel. 013 - 394403/413).

Voor inhoudelijke informatie kunt u terecht bij cursusleider drs. T.F. van der Geugten (tel. 013.394475 of 013.704227).

Cursus 1: Vaardigheden in de basisvorming

Inhoud: - oefenen en toetsen van vaardigheden: vakkerndoel 1 en algemene vaardigheden 1, 2, 3 en 6;
- onderzoek in eigen omgeving;
- mogelijkheden van de diverse methoden.

Tijd: 15.30-18.00 uur op vier maandagen: 18 september, 9 oktober, 13 november en 4 december.

Kosten: f 300,- cursuskosten en f 40,- materiaalkosten.

Cursus 2: Geschiedenis in de Tweede Fase

Inhoud: - vaardigheden, structuurbegrippen en benaderingswijzen in bestaande en komende overheidsvoorschriften;
- mogelijkheden van lesmateriaal, met name bovenbouwboeken en examenkaternen;
- leerlingen systematisch laten omgaan met beeldmateriaal;
- bouwstenen voor een vakwerkplan bovenbouw/Tweede Fase.

Tijd: 15.30-18.00 uur op vier maandagen: 25 september, 23 oktober, 20 november en 11 december.

Kosten: f 300,- cursuskosten en f 40,- materiaalkosten.

Cursus 3: Staatsinrichting in onder- en bovenbouw

Inhoud: - basisvorming: van kerndoel tot afsluitende toets;
- bovenbouw: "structuurbegrip" en "vaardigheden" in bestaande en komende overheidsvoorschriften voor VBO, MAVO, HAVO en VWO;
- tussen apart en geïntegreerd: beschikbaar lesmateriaal;
- bijzondere vormen van staatsinrichting (w.a. computerprogramma's);
- bouwstenen voor een vakwerkplan;

Tijd: 15.30-18.00 uur op vier maandagen: 2 en 30 oktober, 27 november en 18 december.

Kosten: f 300,- cursuskosten en f 40,- materiaalkosten.

Cursus 4: Studiedag 'De Verenigde Staten 1779-1914'

Inhoud: - in het ochtendprogramma: vakinhoudelijke aspecten van het CE-onderwerp 1997/98, waaronder beeldvorming over het Amerikaanse nationalisme;
- in het middagprogramma: didactische aspecten van het CE-onderwerp, waaronder:
- analyserapport CE-katernen;
- verschillen tussen schooltypen/stofomschrijvingen;
- efficiënt lesgeven met speelfilms (fragmenten en opdrachtbladen over *Dances with wolves* en *Custer's Last Stand*)

Tijd: vrijdag 17 november 1995, 10.00-16.00 uur.

Kosten: f 150,- (inclusief lunch) en f 40,- materiaalkosten.

Cursus 5: Vakgerichte begeleiding op maat

Twee jaar na de invoering van de basisvorming wordt op veel scholen de balans opgemaakt: Hoe gaat het tot nu toe? Wat doen we goed? Wat moet anders? In hoeverre is onze methode bruikbaar gebleken? Met welke nieuwe wensen/eisen (vanuit de overheid, de school of de sectie) moeten we rekening houden? Op korte termijn? Op langere termijn? Hoe gaan we "onderzoek in eigen omgeving" aanpakken op onze school? Wat is er op dat terrein ontwikkeld (landelijk en regionaal)? De vakgroep Geschiedenis van de HKLT heeft grote deskundigheid op het terrein van onderwijsontwikkeling. Wij begeleiden vaksecties van diverse scholen bij de verdere ontwikkeling van hun onderwijsprogramma. Wij zijn goed op de hoogte van wat in het land wordt ontwikkeld en beschikken over een grote collectie onderwijsmateriaal. Met de aan uw school verstrekte middelen kunt u "op maat" van deze deskundigheid gebruik maken.

Inhoud, tijd en kosten: in nader overleg te bepalen.

Nascholingsdag CSE Amerika

1787-1914:

Samenleving op de rails

In het Centrum voor Nascholing, Wibautstraat, Amsterdam.

Programma

09.30	Inschrijving en koffie
10.00	Opening door dr.Geert ten Dam (ILO)
10.15-11.15	Lezing prof.dr.Rob Kroes (Instituut voor Amerikanistiek): Amerika voor de Burgeroorlog
11.15-11.30	Koffie
11.30-12.30	Lezing drs.Herman Beliën (Historisch Seminarium): Recente historiografie over de kernpunten uit de stofomschrijving
12.30-13.45	Lunch Tentoonstelling verzorgd door de educatieve uitgevers
13.45-14.45	Amerika in de klas Workshops o.l.v. vakdidactici van verschillende instituten: • Schriftelijke bronnen • Beeldbronnen • Het verhaal en de anecdote • TV en video
14.45-15.00	Thee
15.00-16.00	dr.Maarten van Rossum (Universiteit Utrecht) Industrialisatie in Amerika en haar gevolgen
16.00-16.30	Afsluiting en certificaten
Kosten	Inclusief koffie, thee en lunch f 150,-
Aanmelding	Schriftelijk, met vermelding van naam, adres, school, schooladres en indien u een certificaat wenst uw volledige voornamen, geboortedatum en geboorteplaats bij: Instituut voor de Lerarenopleiding Nascholingsbureau Herengracht 256 1016 BV Amsterdam
Informatie	overdag: drs.Gert Jan van Setten, 020-5501773 's avonds: drs.Idzard van Manen, 02280-16130

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

Hogeschool van Amsterdam

Nascholing 'De Verenigde Staten 1787-1914' te Utrecht

Vier avonden met ruim de tijd voor discussie plus een map met bronnen en opdrachten, gericht op historische vaardigheden

Een cursus in samenwerking verzorgd door de Universiteit Utrecht en het Nascholingsbureau ACTA van de Hogeschool van Utrecht.

Programma

Vier dinsdagen van 19.00 tot 21.30 uur. Ontvangst met koffie/thee vanaf 18.30 uur, reizigers kunnen naar behoefte al eerder in de kantine terecht.

12 september	dr. J. Verheul (Universiteit Utrecht)
Politieke en sociaal-economische ontwikkelingen in de VS 1787-1914.
19 september	dr. A. J. Veenendaal jr (Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, Den Haag)
Immigranten, spoorwegen en kapitaal in de VS.
26 september	mevr. drs. B. Waaldijk (Universiteit Utrecht)
Vrouwen in de VS.
3 oktober	Prof. dr. J. W. Schulte Nordholt
De positie van de zwarten in de VS, 1787-1914.

Ook dit jaar wordt na iedere lezing weer ruim de gelegenheid geboden met de spreker van gedachten te wisselen. Gezien de uitgebreidheid van de stofomschrijving van dit examen-onderwerp zeker geen luxe. Tijdens de discussie kan ook ingegaan worden op onderdelen van de stofomschrijving die niet in de lezingen centraal stonden.

Organisatie/Didactische begeleiding

Fia Dieteren (UU), Guus Peek (IVLOS) en Joke Rijken (ACTA/HvU).

Plaats

Utrecht, auditorium Lerarenopleiding Hogeschool van Utrecht, Archimedeslaan 16 (rand Uithof).

Kosten: f 225.

Inschrijving

Aanmelding geschiedt schriftelijk (via/zoals onderstaande bon) of telefonisch bij het secretariaat IVLOS, 030 - 533 776. U ontvangt daarna een inschrijfformulier en informatie over de wijze van betalen.

Aanmelding

(voor 15 juli 1995)

Ondergetekende geeft zich op voor de nascholingscursus
'De Verenigde Staten 1787-1914' te Utrecht.

Naam: _____

Adres: _____

Plaats (plus postcode): _____

Handtekening: _____

Deze strook opsturen naar: Secretariaat IVLOS, t.a.v. Mevr. M. Prak, postbus 80127, 3508 TC Utrecht.